LOGOS

M. Terentius Varro

DE LINGUA LATINA

(VIII-X)

Ediție bilingvă

Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza" Iași

LOGOS

24

LINGVISTICĂ • POETICĂ • STILISTICĂ

Viorica Popa (născută la 17 mai 1975 în orașul Bălți, Republica Moldova) doctor în filologie, conferențiar universitar la Universitatea de Stat „Alecu Russo" din Bălți. A absolvit Facultatea de Filologie (1999) a aceleiași universități. A participat la numeroase manifestări științifice din țară și din străinătate, având ca domenii de interes filosofia limbii, istoria limbii, dialectologia, sociolingvistica, limba latină, didactica limbii române. A publicat o monografie (*Fenomenul analogiei în limbă*, Iași, 2012), un manual (*Decalogul comunicării*, Iași, 2013, în colaborare), mai multe articole și recenzii în culegeri și reviste de specialitate. A urmat cursuri de perfecționare în România (București, Cluj-Napoca, Iași) și în Republica Moldova (Bălți, Chișinău).

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
VARRO, MARCUS TERENTIUS
De lingua Latina : (VIII-X) / M. Terentius Varro ; prezentare, trad., note și comentarii de Viorica Popa ; pref. de Lucia Wald ; studiu introd. de Claudia Tărnăuceanu. - Iași : Editura Universității „Al. I. Cuza", 2016
Conține bibliografie
ISBN 978-606-714-222-8

I. Popa, Viorica (ed. șt.)
II. Wald, Lucia (pref.)
III. Tărnăuceanu, Claudia (pref.)

811.124

Și noi, ceilalți, gramatici,
cu urechile sătule de ospățul de gramatică și
bete de vorbărie sofistică,
ne ridicăm de la masă cu ochii flămânzi ...

Varro, *Satirae Menippeae*, *Eumedes*, XXVIII

Cuprins

Notă asupra ediției 9
Prefață (*Lucia Wald*) 11
Studiu introductiv (*Claudia Tărnăuceanu*) 13

I. M. Terentius Varro – un lingvist pentru toate timpurile 29
1. De la predecesorii antici la M. Terentius Varro: idei, probleme, doctrine 29
2. Opera lui M. Terentius Varro: mărturia unor vaste preocupări științifice 35
3. *De lingua Latina* – un tratat de gramatică și istorie a limbii latine 39

II. *De lingua Latina, libri VIII-X* (Traducere, note și comentarii) 41

M. TERENTI VARRONIS, *DE LINGUA LATINA* 42

M. TERENTIUS VARRO, *DESPRE LIMBA LATINĂ* 43

Liber VIII. Quae dicantur cur non sit analogia liber I 44
Cartea a VIII-a. Cele ce s-ar putea spune despre faptul că nu există analogie Cartea I 45
Note și comentarii 80

Liber < VIIII> 86
Cartea a IX-a 87
Note și comentarii 136

Liber X 140
Cartea a X-a 141
Note și comentarii 174

Tabel cronologic 177
Glosar de termeni lingvistici 179
Glosar de nume proprii 183
Bibliografie 193

Notă asupra ediției

Oferim în paginile următoare prima traducere în limba română a cărților VIII-X din tratatul *De lingua Latina*, scris de Marcus Terentius Varro.

Textul latin urmează ediția *quae supersunt recensuerunt Georgius Goetz et Fridericus Schoell Lipsiae in Aedibus B. G. Teubneri*, MCMX (1910).

Traducerea noastră a fost confruntată cu varianta în limba engleză, ce aparține lui Roland G. Kent, *On the latin language*, din 1958, cu fragmente de text traduse în limba rusă de O. M. Freidenberg, în 1936, și de V. V. Karakulacov, în 1975, precum și cu unele secvențe de text, apărute în limba română, traduse de prof. Lucia Wald.

Am respectat, în principiu, valorile semantice și stilistice ale textului original. Uneori, traducerea este mai puțin fluentă fie din cauza lacunelor din text, fie din cauza conciziei stilului varronian. Chiar dacă frazele autorului sunt excesiv de ample, nu am procedat la fragmentarea lor decât atunci când exista riscul ca sensul să fie ocultat de arborescența acestora.

Această lucrare se adresează, în primul rând, specialiștilor în filologie clasică, dar și altor epigoni ai Antichității clasice, dornici să cunoască opera unui mare lingvist și enciclopedist antic. Din dorința de a clarifica unele probleme de ordin filologic și cultural, am elaborat, la sfârșitul fiecărei cărți, note și comentarii, sperăm noi, edificatoare.

În acest context, exprimăm gratitudinea noastră față de doamna profesor Lucia Wald, care a urmărit îndeaproape manuscrisul și a revenit minuțios ori de câte ori textul lăsa loc de interpretări. Aducem, de asemenea, sincere mulțumiri doamnei

profesor Mihaela Paraschiv, care a citit integral materialul şi ale cărei observaţii pertinente ne-au ajutat să-l structurăm şi să conferim mai multă acurateţe şi profunzime traducerii, domnului profesor Traian Diaconescu, care a avut încrederea că demersul pe care îl urmăm este unul important pentru filologia clasică, precum şi Editurii Universităţii „Al. I. Cuza", care ne-a înlesnit publicarea acestei ediţii.

V.P.

Prefaţă

În vasta operă a enciclopedistului latin M. Terentius Varro, lucrările de lingvistică (fonetică, etimologie, vocabular, gramatică) au ocupat un loc de seamă.

A ajuns până în vremea noastră, parţial, cea mai importantă dintre ele, *De lingua Latina*.

Pe baza fragmentelor păstrate şi a citatelor din ea aflate la alţi autori, se poate deduce convingerea fermă a lui Varro că felul de a vorbi se află în continuă schimbare şi că faptele de limbă trebuie explicate prin raportarea lor la datele extralingvistice şi la necesităţile de comunicare.

Şi tot pe această convingere se bazează scriitorul latin atunci când, în continuarea filologilor aparţinând şcolii din Alexandria, în capitolele (*libri*) VIII-X din *De lingua Latina* dezbate complexa problemă a raportului dialectic dintre analogie şi anomalie în limbă.

Acestor trei capitole le este consacrată lucrarea conf. univ. dr. Viorica Popa de la Universitatea de Stat „Alecu Russo" din Bălţi, care pune la îndemâna cititorilor o ediţie ştiinţifică bilingvă, însoţită de note, comentarii şi de două glosare.

Întreprindere dificilă pentru orice filolog clasic, nu atât prin unele formulări obscure sau ambiguităţi sintactice din versiunea latină, cât prin efortul de înţelegere corectă şi transpunere adecvată în română a unor termeni folosiţi sau creaţi de Varro (în preluarea lor din limba greacă), unii atestaţi la el pentru prima oară.

Editarea celor trei capitole făcută cu acribie filologică va fi de mare utilitate pentru cei interesaţi de istoria gramaticii, ea reprezentând, în acelaşi timp, un act de mare responsabilitate şi

curaj, în condiţiile precare în care se află în prezent filologia clasică din ţara noastră, când şi puţinele traduceri din autori greci sau latini fac tot mai des apel la versiuni intermediare în limbi occidentale de largă circulaţie.

martie 2015 prof. Lucia Wald

Studiu introductiv

Preocupări pentru studiul unor aspecte lingvistice au apărut, sporadic, la Roma încă din perioada preclasică, fără a se cristaliza în tratate dedicate artei gramaticii până în secolul I p. C.[1]. A existat, spre exemplu, un oarecare interes faţă de alfabet şi ortografie, fonetică şi fonologie: în secolul al III-lea a. C., Spurius Carvilius Ruga ar fi inventat grafemul G, care va lua, în alfabetul roman, locul lui zeta din alfabetul grecesc[2], o reformă ortografică a fost propusă de Appius Claudius Caecus (censor în 312 a. C.)[3], iar Cincius Alimentus, pretor în 211 a. C., a fost interesat de alfabetul latin[4]. Departe de a constitui obiectul unor tratate de specialitate, câteva remarci de acest fel au fost făcute de poeţi şi istoriografi, majoritatea buni cunoscători ai ambelor limbi, latina şi greaca (*utraque lingua*). Suetonius, în tratatul *De grammaticis et rhetoribus*, pune indiferenţa romanilor faţă de această disciplină pe seama lipsei de civilizaţie şi a războaielor în care era implicată cetatea[5]. Primii autori de limbă latină au fost, de altfel, de origine greacă, operele lor constând în transpuneri sau adaptări în latină

[1] Prima *Ars grammatica*, despre care se ştie sigur, i-a aparţinut lui Remmius Palaemon (sec. I p. C.), preceptorul lui Quintilianus. Vezi şi M. Baratin, *À l'origine de la tradition artigraphique latine entre mythe et réalité*, în *History of the language sciences: an international handbook on the evolution of the study of language from the beginning to the present = Geschichte der Sprachwissenschaft*, ed. Sylvain Auroux, Berlin-New York, 2000, p. 459.

[2] Plutarchus, *Quaestiones Romanae*, 54.

[3] Martianus Capella, *De Nuptiis Philologiae et Mercurii*, III, 261.

[4] Vezi Cincius Alimentus, *Grammaticae Romanae Fragmenta*, ed. H. Funaioli, Lipsiae, vol. I, 1907, p. 2. Pentru această ediţie vom folosi abrevierea *GRF*.

[5] Suetonius, *De grammaticis et rhetoribus*, 1: *Grammatica Romae ne in usu quidem olim, nedum in honore ullo erat, rudi scilicet ac bellicosa etiam tum civitate, necdum magnopere liberalibus disciplinis vacante.*

a unor scrieri greceşti. Numindu-i *semigraeci*[6], Suetonius se referă la Livius Andronicus (cca 280-cca 207 a. C.), originar din Tarent, profesor de literatură la Roma şi autor al primei traduceri în limba latină a *Odiseei* homerice, şi la Quintus Ennius (289-169 a. C.), poet poliglot, cunoscător a trei limbi vorbite în regiunea natală (Rudiae), un inovator în domeniul vocabularului şi propunător al unor soluţii grafice, precum notarea consoanelor lungi prin dublarea literei, *littera gemminata*[7].

Pe lângă încercările de corectare a sistemului grafic[8], au existat şi unele preocupări pentru stabilirea etimologiei unor cuvinte[9].

Desigur, influenţa greacă s-a manifestat din plin şi în acest domeniu. Introducerea gramaticii la Roma a fost pusă în Antichitate pe seama unei întâmplări petrecute la mijlocul secolului al II-lea a. C. Este foarte cunoscută o anecdotă, relatată de Suetonius, conform căreia Crates din Mallos, membru al unei solii a regelui din Pergam, silit să rămână în oraş din pricina unui accident care l-a imobilizat la pat o perioadă, pentru a trece timpul mai uşor, a ţinut o serie de prelegeri pe această temă[10]. Prelegerile au avut un mare succes, pentru că, explică J. Collart, climatul era favorabil, iar terenul deja pregătit, în urma contactelor cu savanţi greci, a deschiderii unor şcoli şi biblioteci la Roma şi a publicării unor ediţii critice din opere greceşti[11]. Din a doua

[6] Suetonius, *De gram.*, 1: *Initium quoque eius mediocre exstitit, siquidem antiquissimi doctorum, qui iidem et poetae et semigraeci erant...*

[7] Cicero, *Orator*, 160; Festus, *GRF*, p. 4.

[8] Aulus Gellius, *Noctes Atticae*, XVII, 17.

[9] Poeţii Naevius şi Ennius au încercat să explice provenienţa unor cuvinte sau expresii (e. g. *Saturniana terra* la Ennius, *apud* Varro, *De lingua Latina*, V, 7, 42; *Aventinus*, explicat de Naevius ca provenind de la *aves*, *apud* Varro, *L.L.*, V, 7 (43); *Palatinum* pus în legătură cu *pecus* şi numit de Naevius *Balatium* (<*balare* „a behăi"), *apud* Varro, *L.L.*, V, 9 (53); originea numelor triburilor dată de Ennius, *apud* Varro, *L.L.*, V, 9 (55) etc.

[10] Suetonius, *De gram.*, 2. Asupra perioadei în care Crates a vizitat Roma, despre care Suetonius afirmă că ar fi fost *sub ipsam Ennii mortem* („în preajma morţii lui Ennius"), vezi discuţia în J. Collart, *Varron grammairien latin*, Paris, 1954, p. 7, n. 7.

[11] J. Collart, *op. cit.*, p. 8. J. Damaggio, *Un corpus des premiers fragments grammaticaux à Rome*, în *Eruditio Antiqua*, 3, 2011, p. 31, n. 36, consideră că

jumătate a secolului al II-lea, ştiinţa gramaticii progresează, romanii devenind conştienţi de valoarea limbii proprii, pe care şi-o doresc aptă pentru a reda nuanţe dintre cele mai diverse şi pentru a uza de structuri sintactice, lexicale, stilistice elaborate. Interesul pentru găsirea unor soluţii în ortografie a continuat să se manifeste la Roma. Poetul Accius (170-cca 86 a. C.), autor de tragedii, dar şi de tratate cu caracter didactic pe marginea unor probleme de istoria teatrului, istorie literară, lexic, cu o activitate filologică bine cunoscută în epocă (Varro îi dedică tratatul *De antiquitate litterarum*, iar Lucilius îi critică inovaţiile în cartea a IX-a a Satirelor), a propus redarea grafică a vocalelor lungi prin dublarea acestora, *gemminatio vocalium*[12], şi, de asemenea, notarea, după model grecesc, a nazalei guturale prin *g* (e. g. *aggulus* în loc de *angulus*)[13].

În intenţia de a sistematiza aspectele şi problemele lingvistice asupra cărora îşi îndreaptă acum atenţia, romanii împrumută de la greci modelul şi ideile principale ale ştiinţei gramaticii, adaptându-le limbii proprii[14]. Totuşi, aşa cum s-a remarcat, contribuţia latinilor la dezvoltarea artei gramaticii este redusă. „Nu n'avons pas de trace d'une grammaire autochtone, ni même d'une réflexion sur le langage qui

nu şcoala din Pergam a fost cea care şi-a manifestat mai întâi influenţa pe teren latin, ci cea alexandrină.

[12] Vezi Accius, *GRF*, p. 30-31.

[13] *Ibidem*, p. 31.

[14] Printre studiile despre evoluţia studiului limbii în Grecia şi modelele greceşti ale romanilor, vezi, spre exemplu, L. Pagani, *Pioneers of Grammar. Hellenistic Scholarship and the Study of Language*, în *From scholars to scholia : chapters in the history of ancient Greek scholarship*, éd. F. Montanari & L. Pagani, New York, 2011, p. 17-64; R. H. Robins, *Scurtă istorie a lingvisticii*, Iaşi, p. 26-76; J. E. Sandys, *A History of Classical Scholarship: From the End of the Sixth Century B. C. to the End of the Middle Age*, vol. I, Cambridge, 1903, p. 17-164. Despre organizarea gramaticilor greceşti, vezi D. L. Blank, *The organization of grammar in Ancient Greece*, în *History of the Language sciences*, *ed. cit.*, p. 400-416.

serait tipiquement «latine»"[15]. Sintagma însăşi, *ars grammatica*, este utilizată pentru prima dată în *Rhetorica ad Herennium*, al cărei autor promite elaborarea unui astfel de tratat[16]. Termenul folosit până atunci, transpus pe teren latin la sfârşitul secolului al II-lea, este *grammatica* (neutru plural), iar definiţiile apar la Cicero şi Varro[17]. Din punctul de vedere al anticilor, această disciplină cuprindea o arie mai largă de subdomenii a căror cercetare conducea la cunoaşterea şi înţelegerea operelor literare[18]. Pentru Cicero, *grammatica* reprezenta *studium litterarum*[19], incluzând *pertractatio poetarum* („studierea poeţilor"); *historiarum cognitio* („cunoaşterea faptelor istorice"), *verborum interpretatio* („interpretarea cuvintelor") şi *pronuntiandi sonus* („modul de pronunţare")[20]. Opiniile lui Varro în privinţa gramaticii ne-au fost transmise de tradiţia indirectă. Conform lui Marius Victorinus, Varro era de părere că ştiinţa gramaticii, numită de romani *litteratura*, constă în cunoaşterea în mai mare măsură a lucrurilor care sunt spuse de poeţi, istorici şi oratori, având ca sarcini (*officia*)[21]: *scribere* („a scrie"),

[15] F. Desbordes, *Sur les débuts de la grammaire à Rome*, în *Idées grecques et romanes sur le langage. Travaux d'histoire et d'épistémologie*, Lyon, 2007, p. 217.

[16] *Rhetorica ad Herennium*, 4, 12, 17: *haec qua ratione uitare possumus, in arte grammatica dilucide dicemus*. Vezi şi F. Desbordes, *op. cit.*, p. 230. Nu există date care să ateste realizarea în fapt a acestui tratat.

[17] Despre apariţia şi evoluţia semnificaţiei termenilor *grammatica* şi *grammaticus*, vezi J. E. Sandys, *op. cit.*, p. 8-9; J. Damaggio, *op. cit.*, p. 35-39.

[18] *Cf.* L. Pagani, *op. cit.*, p. 17. Despre teoriile grecilor asupra obiectului, părţilor şi instrumentelor de care se foloseşte gramatica, vezi *ibidem*, p. 18-21.

[19] Cicero, *De oratore*, I, 10; Cicero, *De partitione oratoria*, 22, 80.

[20] Cicero, *De orat.*, 1, 187: *Omnia fere, quae sunt conclusa nunc artibus, dispersa et dissipata quondam fuerunt; ut... in grammaticis poetarum pertractio, historiarum cognitio, verborum interpretatio, pronuntiandi quidam sonus.*

[21] Marius Victorinus, *GRF*, Varro 234, p. 265 (= *Grammatici Latini*, ed. H. Keil, 6, 4, 4-9): *ut Varroni placet, ars grammatica, quae a nobis litteratura dicitur, scientia est <rerum> quae a poetis, historicis oratoribusque dicuntur ex parte maiore. eius praecipua officia sunt quattuor, ut ipsi placet : scribere, legere, intellegere, probare. Cf.* definiţia dată de Dionysios Thrax în *Technē grammatikē*.

legere („a citi"), *intellegere* („a înţelege"), *probare* („a dovedi"), cele patru verbe la infinitiv referindu-se mai curând la capacităţile dezvoltate în urma cunoaşterii profunde a subiectului în discuţie. O mărturie uşor diferită este cea a lui Diomedes, care susţine că, din punctul de vedere al teoreticianului din secolul I a. C. (*ut adserit Varro*), există patru *grammaticae officia*: *lectio* („citirea"), însemnând *artificialis interpretatio* („interpretarea conform cu regulile artei", lectura expresivă); *narratio* („explicarea"), adică *obscurorum sensuum quaestionumve explanatio* („explicarea sensurilor obscure sau a problemelor"), *emendatio* („emendarea"), adică *recorrectio errorum* („corectarea greşelilor"), care se face îndeosebi apreciind diversele idei ale tuturor scriitorilor; *iudicium* („judecata"), adică *aestimatio qua poema ceteraque scripta perpendimus* („evaluarea prin care apreciem poemele şi celelalte scrieri")[22]. Mai târziu, Quintilianus, care folosea, de asemenea, *litteratura* ca echivalent latin al lui *grammatica*[23], sublinia că această disciplină, prin depăşirea limitelor iniţiale ale vechilor gramatici, a trecut la explicarea poeţilor şi istoricilor şi chiar, pe lângă arta de a vorbi corect, a ajuns la studiul tuturor artelor mai importante[24]. Conform aceluiaşi autor, disciplina gramaticii are două ramuri: ştiinţa vorbirii corecte, adică partea gramaticii care expune regulile, numită *methodicē* (*illam methodicen... vocant*), şi comentarea poeţilor, numită *historicē* (*hanc historicen vocant*)[25].

Ca urmare, nu este surprinzătoare includerea între *grammatici* a unor eruditi precum L. Aelius Stilo, magistrul lui Varro, numit de acesta *litteris ornatissimus*, iar de Aulus Gellius *doctissimus eorum temporum*[26] şi elogiat de Cicero în *Brutus*[27], a unor profesori de retorică

[22] Diomedes, *GRF*, Varro 236, p. 266 (= *Grammatici latini*, ed. H. Keil, 1, 426, 21-31).

[23] *Littera* este echivalentul latin al termenului grecesc *gramma* („literă").

[24] Quintilianus, *Institutio oratoria*, II, 1, 4.

[25] Quintilianus, *Instit. orat.*, I, 4, 2; I, 9, 1. Despre gramatică şi utilitatea acestei ştiinţe în formarea viitorului orator, teoreticianul latin tratează pe larg în I, 4; vezi şi I, 2, 14, unde expune atribuţiile unui profesor de gramatică.

[26] Aulus Gellius, *Noct. Att.*, I, 18, 2.

[27] Cicero, *Brutus*, 205.

şi literatură, ca Saevius Nicanor, Aurelius Opillus, M. Antonius Gnipho, Staberius Eros etc.[28]. Preocupările de gramatică ale lui L. Aelius Stilo (cca 154-74 a. C.)[29] s-au concretizat în alcătuirea unei liste a pieselor plautine, în care sunt trecute ca autentice 25 de piese[30], realizarea de comentarii la cântecele preoţilor Salieni (*Carmina Saliorum*)[31], scrierea unui *Commentarium de proloquiis*[32] şi alcătuirea unui glosar cuprinzând elemente de etimologie, istorie etc. S-a interesat, se pare, de dialectele italice, în condiţiile în care preocupările pentru studierea altor idiomuri constituiau o raritate în epocă[33]. Saevius Nicanor (120-70 a. C.) s-a bucurat de faimă şi prestigiu deosebit ca profesor, a fost autor de *commentarii*, despre care aflăm de la Suetonius că ar fi fost în mare parte furate de alţii[34]; Aurelius Opillus (150-80 a. C.), mai întâi profesor de filosofie şi retorică, mai apoi de gramatică, a compus, printre alte volume de erudiţie, nouă cărţi în care îşi exprima judecăţile de valoare asupra poeţilor şi scriitorilor *sub clientela Musarum*[35]; M. Antonius Gnipho (114-64 a. C.), un bărbat inteligent, cu o memorie deosebită, bun cunoscător al limbilor greacă şi latină, dascăl al lui Caesar copil, a fost autorul a două volume despre limba latină (*De Latino sermone*)[36]; Staberius Eros (105?-70? a. C.), preceptorul lui Brutus şi Cassius[37], despre care se spune că a fost eliberat din sclavie datorită preocupării pentru studiul literelor (*propter litterarum*

[28] *Cf.* Suetonius, *De gram.*, 3-13. În privinţa manifestărilor unor preocupări lingvistice pe teren latin, până la Varro, vezi J. E. Sandys, *op. cit.*, p. 170-173; J. Damaggio, *op. cit.*, p. 42-49, alcătuieşte o listă, în ordine cronologică, a autorilor care ar trebui să figureze într-un *corpus* al gramaticienilor latini până în epoca varroniană.

[29] Suetonius, *De gram.*, 3.

[30] Quintilianus, *Instit. orat.*, X, 1, 99.

[31] Varro, *L.L.*, VII, 1 (2).

[32] Aulus Gellius, *Noct. Att.*, XVI, 8, 2.

[33] G. Mounin, *Histoire de la linguistique des origines aux XXe siècle*, Paris, 1967, p. 101.

[34] Suetonius, *De gram.*, 5, 1.

[35] *Ibidem*, 6.1.

[36] *Ibidem*, 7,1.

[37] *Ibidem*, 13,1.

studium), a fost numit de Plinius cel Bătrân *conditor grammaticae* („întemeietor al gramaticii")[38].

În prima jumătate a secolului I a. C., teoriile privitoare la aspecte lingvistice înregistrează un progres deosebit prin operele lui Varro, Caesar, Cicero, autorul *Rethoricii ad Herennium*.

Grammatica a fost inclusă în sistemul educaţional roman (alcătuit după modelul grecesc al *enkyclopaideia*-ei) între artele liberale, al căror număr va fi fixat la şapte în Antichitatea târzie[39]. În primul tratat enciclopedic redactat în limba latină de Varro, *Disciplinarum libri novem*, gramatica este inclusă între *disciplinae*, alături de logică, retorică, geometrie, aritmetică, astronomie, muzică, medicină şi arhitectură.

Este momentul în care se dezvoltă pe teren roman ideile de sorginte greacă privitoare la analogie şi anomalie. Analogia îl are ca susţinător de seamă pe Caesar, care, în tratatul *De analogia*, dedicat lui Cicero, explică importanţa acesteia, expune principiile care stau la baza cercetării şi oferă exemple, luând în discuţie şi încercând să corecteze şi să regularizeze aspecte legate de fonetică, ortografie, morfologie, lexic[40]. Mai apropiat de punctul de vedere al anomaliştilor, Cicero acceptă inovaţiile în limbă şi concesiile făcute uzului popular, fără a tolera însă orice forme ale acestuia[41], ghidându-se în mare măsură după criteriul estetic. Controversa analogie / anomalie este teoretizată de Marcus Terentius Varro, care dedică dezbaterii acestei probleme trei

[38] Plinius cel Bătrân, *Naturalis historia*, 35, 199.

[39] Augustinus, *De ordine*; Martianus Capella, *De nuptiis philologiae et Mercurii*; Isidor din Sevilla, *Etymologiae*. Despre poziţia gramaticii între cele şapte arte liberale, vezi Anneli Luhtala, *Grammar as a Liberal Art in Antiquity*, în *History of Linguistics 2005*, Selected papers from the Tenth International Conference on the History of the Language Sciences (ICHOLS X), 1-5 September 2005, Urbana-Champaign, Illinois, ed. D. A. Kibbee, Amsterdam-Philadephia, 2007, p. 67-79.

[40] Suetonius, *Divus Iulius*, 56, 5-6; Quintilianus, *Instit. orat*, I, 7, 34; Aulus Gellius, *Noct. Att.*, 19, 8, 3. Vezi şi Caesar, *GRF*, p. 146-157.

[41] Cicero, *Orat.*, 157-158.

cărţi (a VIII-a, a IX-a şi a X-a) din tratatul *De lingua Latina*[42]. Bun cunoscător al ideilor şi terminologiei vehiculate de cele două curente, Varro expune în cărţile a VIII-a şi a IX-a argumente împotriva analogiei[43], respectiv în favoarea acesteia[44], iar în cartea a X-a face o sinteză a acestor teorii, tratând principiile teoretice pe baza cărora pot fi puse în acord regula şi uzul[45]. Lingvistul latin nu respinge analogia, dar remarcă existenţa în limbă a unor neregularităţi şi abateri de la normă,

[42] Despre teorii şi îndoieli asupra existenţei unei astfel de controverse, vezi D. L. Taylor, *Rethinking the History of Language Science in Classical Antiquity*, în *History of Linguistics in the Classical Period*, ed. D. J. Taylor, Amsterdam-Philadelphia, 1987, p. 7-8, unde sunt redate opiniile unor exegeţi , care consideră că această dispută nu a avut niciodată loc, iar Varro inventează (e. g. D. Fehling, *Varro und die grammatische Lehre von der Analogie und der Flexion*, în *Glotta*, 35, p. 214, 270, 1956, şi în *Glotta* 36, p. 48-100; D. L. Blank, *Ancient Philosophy and Grammar. The Syntax of Apollonios Dyscolos*, Chico, California, 1982, p. 4 etc.). Vezi şi idem, *Prolegomena* la ediţia *De lingua Latina X*, a new critical text and English translation with prolegomena and commentary, Amsterdam-Philadephia, 1996, p. 9-10; R. H. Robins, *op. cit.*, p. 80 şi p. 97, n. 4. *Cf.* W. Ax, *Pragmatic Arguments in Morphology. Varro's Defence of Analogy in Book 9 of his De lingua latina*, în *Ancient Grammar: Context and Content*, eds. Swiggers, Pierre & Wouters, Alfons, Leuven-Paris, 1996, p. 117-118, care este de părere că disputa dintre Aristarchus şi Crates a fost reală. Despre această dispută în Antichitatea greco-romană, vezi şi J. Collart, *op. cit.*, p. 133-157.

[43] J. Collart, *op. cit.*, p. 139-142, observă că Varro prezintă în cartea a VIII-a doctrina stoică, „renforcée, à l'occasion, par l'intransigeance des polémistes" (p. 140). Despre respingerea criticilor anomaliştilor şi apărarea analogiei, mai ales, în secţiunea destinată aplicării acesteia în lingvistică (IX, 36-110), vezi W. Ax, *op. cit.*, p. 105-119.

[44] Argumentele prezentate aici sunt de inspiraţie alexandrină (vezi J. Collart, *op. cit.*, p. 142-144).

[45] *Cf.* J. Collart, *op. cit.*, p. 153. D. L. Taylor consideră că Varro prezintă noua ştiinţă a limbii în stadiul ei incipient „...in book ten Varro does present grammar, or at least his own theory of language and grammatical inquiry, as autonomous and independent" – D. L. Taylor, *Rethinking*, p. 14. Despre teoria lingvistică a lui Varro şi aplicaţiile practice din cartea a X-a, vezi, spre exemplu, D. L. Taylor, *Prolegomena*, p. 18-30.

care trebuie acceptate, impuse fiind de nevoile vorbitorilor, de uz (*consuetudo*), care este mereu în schimbare (*consuetudo dicendi est in motu*[46]). Tot în cartea a X-a, teoreticianul propune aplicarea unui model matematic flexiunii numelui latin, prin crearea unei *formula* care presupunea ilustrarea raporturilor identice prin dispunerea pe verticală a formelor cazuale, pornind de la *casus rectus* (nominativ) la *casus obliqui* (cazurile oblice), şi pe orizontală a formelor de gen diferit (în primul rând aflându-se cele de nominativ)[47].

În *De lingua Latina*, Varro realizează o exegeză a evoluţiei limbii latine, structurându-şi materialul în trei compartimente, fiecare corespunzând unei ramuri a studiilor lingvistice: etimologie, morfologie şi sintaxă. Din nefericire, din ceea ce s-a păstrat, pot fi apreciate doar opiniile sale asupra etimologiei şi morfologiei (este vorba despre cărţile V-X, doar şase din cele 25 câte avea lucrarea). În morfologie, atrage atenţia distincţia dintre derivare (*declinatio voluntaria*) şi flexiune (*declinatio naturalis*)[48]. Întâlnim la el conturat şi un interesant sistem de clasificare a părţilor de vorbire declinabile (*declinabilia*), după criteriul categoriilor caz şi timp: părţi de vorbire care au caz, dar nu şi timp (numele); părţi de vorbire care au timp, dar nu au caz (verbul); părţi de vorbire care au atât caz, cât şi timp (participiul); părţi de vorbire care nu au nici caz, nici timp (adverbul, care este inclus în *declinabilia* pentru că admite grade de comparaţie)[49]. În cartea a VIII-a, se remarcă şi menţionarea unei părţi de vorbire neflexibile, *pars iungendi* – conjuncţia, pe lângă *pars appellandi* (numele), *pars dicendi* (verbul) şi *pars adminiculandi* (adverbul)[50]. În ceea ce priveşte numele, Varro

[46] Varro, *L.L.*, IX, 2 (17).

[47] *Ibidem*, X, 3 (41-44). Despre aplicarea principiului matematic în lingvistica varroniană, vezi Alessandro Garcea. *Varron et la constitution des paradigmes flexionnels du latin*, în *Histoire Epistemologie Langage*, 2008, 30 (1), p. 75-90. <halshs-00332764>; *cf.* D. L. Taylor, *Varro's Mathematical Models of Inflexion*, în *Transactions of the American Philological Association* 107, 1977, p. 313-323.

[48] Varro, *L.L.*, VIII, 9 (21).

[49] *Ibidem*, VI, 5, 36; X, 2 (17).

[50] *Ibidem*, VIII, 23 (44).

subliniază existenţa în latină a unui al şaselea caz, *casus Latinus*[51], distingând clasele flexionare după litera finală a acestui caz (fără însă a ţine cont de cantitatea lungă sau scurtă a vocalei). Gramaticienii de mai târziu vor distinge cele cinci clase flexionare ale numelor în funcţie de silaba finală.

În ceea ce priveşte verbul, propune clasificarea în funcţie de terminaţia persoanei a II-a singular, în *-as*; *-es* şi *-is* (cu cantitate scurtă), remarcând că *-is* cu cantitate lungă nu e sigur, şi, pe baza analogiei, oferă un sistem de flexiune a verbelor regulate[52]. Recunoaşte timpurile verbale, pe care le împarte în *infectum* şi *perfectum*.

În etimologie, consideră că a existat, iniţial, o serie limitată de cuvinte, *primordia verba*, de la care, prin diverse modificări ale formei, s-au dezvoltat altele. Credea că o parte din cuvintele care au forme asemănătoare cu cele greceşti au fost împrumutate din această limbă.

Dintre cele 350 de etimologii, cele mai multe prezente în cartea a V-a, unele sunt corecte, însă valoarea reală a acestora constă în informaţiile de ordin literar, istoric, politic, juridic de până la el. În legătură cu sursele sale de inspiraţie, J. Collart observă: „Varron étymologiste semble en effet combiner une inspiration pythagoricienne avec une méthode stoïcienne, et, par sa théorie du langage création continue, il n'est sans rappeler parfois les Epicuriens"[53].

Teoreticianul latin a fost considerat de unii exegeţi moderni cel mai original şi independent dintre lingviştii latini[54]. De fapt, argumentele

[51] *Ibidem*, X, 3 (62).

[52] *Ibidem*, IX, 62 (108-109).

[53] J. Collart, *op. cit.*, p. 278. Despre etimologiile varroniene, vezi *ibidem*, p. 251-362.

[54] E. g. D. L. Taylor *Rethinking*, p. 3. Acelaşi exeget, în *Prolegomena*, p. 10, susţine această idee, argumentând că Varro a fost cel mai ştiinţific dintre etimologiştii antici, cel care a descoperit declinările şi conjugările în sensul modern al cuvântului, primul care a aplicat modelul matematicii în soluţionarea unor probleme lingvistice, cel care a adaptat sistemul verbal al şcolii stoice la studiul latinei, singurul gramatician înainte de Renaştere care a recunoscut existenţa indicativului viitor perfect, primul gramatician care a inclus sintaxa alături de etimologie şi morfologie. Vezi şi G. Mounin, *op. cit.*, p. 99;

pe care le aduce în sprijinul teoriilor sale sunt rezultatul unei bune cunoaşteri a cercetărilor lingvistice de până atunci (fiind familiarizat atât cu teoriile stoicilor, cât şi cu cele ale alexandrinilor), exemplele cu care îşi ilustrează afirmaţiile sporind doza de originalitate a operei sale. Chiar dacă se inspiră din surse greceşti, Varro tratează aspecte specifice limbii latine, multe fără corespondent în greacă.

Reputaţia sa ca savant, cu preocupări în aproape toate domeniile ştiinţei de atunci[55], şi, îndeosebi, ca bun cunoscător al limbii i-a adus aprecieri dintre cele mai elogioase din partea contemporanilor şi a urmaşilor. Cicero vede în el cel mai laborios cercetător al timpurilor vechi (*diligentissimus investigator antiquitatis*[56]) şi un scriitor foarte prolific (*homo polygraphōtatos*[57]). Quintilianus îl numeşte „bărbatul cel mai învăţat dintre romani" (*vir Romanorum eruditissimus*), îl laudă pentru multitudinea şi erudiţia lucrărilor sale, pentru profunzimea cunoştinţelor sale de limbă latină, de istorie greacă, romană şi de civilizaţie antică, în general; îl consideră, însă, mai folositor ştiinţei decât elocinţei[58]. Mai târziu, Fericitul Augustin îşi va exprima mirarea şi aprecierea faţă de o activitate intelectuală atât de intensă[59].

Gramaticienii romani care i-au urmat lui Varro, până la sfârşitul secolului I p. C., ne sunt cunoscuţi îndeosebi datorită informaţiilor transmise de alţi autori şi din câteva fragmente păstrate. Nigidius Figulus (98-45 a. C.), despre care anticii au afirmat că poate fi pus alături de Varro ca învăţătură (*homo... iuxta Varronem doctissimus*[60]; *M. Varronem*

R. H. Robins, *op. cit.*, p. 85. O poziţie mai moderată adoptă W. Ax, *op. cit.*, p. 115-118.

[55] Opera sa, cuprinzând mai mult de 74 de lucrări, majoritatea, din nefericire, pierdute şi cunoscute astăzi doar datorită tradiţiei indirecte, tratează probleme de gramatică, literatură, istorie, filosofie, religie (şi, în general, aspecte ale culturii şi civilizaţiei antice), agricultură, navigaţie etc.

[56] Cic., *Brut.*, 60.

[57] Cic., *Ad Atticum*, XIII, 18.

[58] Quint., *Instit. orat.*, X, I, 95.

[59] Aug., *De civitate Dei*, VI, 2: *tam multa legit, ut aliquid ei scribere vacuisse miremur; tam multa scripsit, quam multa uix quemquam legere potuisse credamus.*

[60] Aulus Gellius, *Noct. Att.*, IV, 9, 1.

et P. Nigidium, viros Romani generis doctissimos[61]), şi-a adus contribuţia la stabilirea terminologiei lingvistice latine, redactând *Commentarii Grammatici*, lucrare care tratează despre ortografie, sinonimie, etimologie. Probabil că el este primul care propune notarea vocalelor lungi cu apex[62]. Verrius Flaccus (55 a. C.-20 p. C.), despre care aflăm de la Suetonius că a fost preceptorul nepoţilor lui Augustus[63], a alcătuit primul lexicon latin, *De verborum significatu*, abreviat în secolul II p. C. de Pompeius Festus, care la rândul lui îl are ca epitomator pe Paulus (în vremea lui Carol cel Mare). Lucrarea atrage atenţia prin detaliile interesante, nu doar de natură lingvistică, ci şi privitoare la aspecte care ţin de istorie, civilizaţie. Sunt extrem de utile citatele oferite din jurisconsulţi, din documente juridice, poeţi, istorici etc. I se atribuie şi redactarea unui tratat despre ortografie.

Remmius Palaemon, profesor la Roma, s-a bucurat de un mare prestigiu, fiind situat de Suetonius pe primul loc între gramaticienii latini[64]. În portretul prea puţin măgulitor pe care i-l face, biograful latin îi recunoaşte, totuşi, capacitatea deosebită de a-şi captiva auditoriul prin memoria remarcabilă şi prin uşurinţa de a vorbi, dar îi critică viciile şi aroganţa care mergea până acolo încât să arunce insulte la adresa lui Varro, numindu-l *porcus*. Celebritatea i se datorează îndeosebi tratatului de gramatică descriptivă a limbii latine. În această prima *ars grammatica*, Palaemon descrie limba latină după modelul aplicat de teoreticienii care s-au ocupat de gramatica limbii greceşti[65]. Acest tipar este adaptat limbii latine, autorul încercând să respecte categoriile deja stabilite (spre exemplu, sistemul părţilor de vorbire cu opt componente, întâlnit la gramaticienii alexandrini[66]). Din câteva versuri adresate de

[61] *Ibidem*, IV, 16, 1.1

[62] *Cf.* J. E. Sandys, *op. cit.*, p. 182

[63] Suetonius, *De gram.*, 7.

[64] *Ibidem*, 23: *docuit Romae ac principem locum inter grammaticos tenuit.*

[65] Plinius cel Bătrân, *Nat. Hist.*, 14, 49-51: *...Remmio Palaemoni alias grammatica arte celebri.*

[66] Quintilianus, *Instit. orat.*, I, 4, 20, menţionează ca autori la care se întâlneşte sistemul părţilor de vorbire cu opt componente pe Aristarchus, la greci, şi pe Palaemon, la romani. Quintilianus atrage atenţia că latina nu are

Iuvenalis unei femei pedante, în care este pomenit gramaticianul latin, se poate deduce că regulile de gramatică expuse de Palaemon erau bine cunoscute şi apreciate la Roma, iar *ars grammatica* era consultată ca un îndreptar al vorbirii corecte[67].

Palaemon a fost, se pare, magistrul lui Marcus Fabius Quintilianus, didactician şi retor, care, în tratatul dedicat desăvârşirii educaţiei unui bun orator, *Institutio oratoria*, abordează şi probleme de lingvistică. Este un adept al analogiei, care, subliniază el, nu trebuie aplicată în toate situaţiile, ci doar în caz de îndoială şi presupune compararea cuvintelor asemănătoare şi examinarea diminutivelor[68]. Este de părere că analogia reprezintă un rezultat al observării limbii, nu o regulă a acesteia[69]. *Consuetudo* (uzul), constituie, aşadar, pe lângă *ratio*, unul dintre factorii care acţionează asupra limbii[70], alături de *auctoritas* (prestigiul cuvintelor folosite de autorii importanţi)[71] şi *vetustas* (vechimea unor cuvinte), în privinţa căreia se cere însă o anumită măsură[72]. Quintilianus îl admiră şi îl citează în repetate rânduri pe Varro, fără a fi însă de acord întotdeauna cu opiniile acestuia. Abordează, de asemenea, aspecte care ţin de fonetică, ortografie, morfologie[73].

Din secolul al II-lea p. C., se înregistrează o perioadă de regres a producţiei literare latine, preocupările cărturarilor concentrându-se

articole, iar la părţile de vorbire trebuie adăugată interjecţia. Nu se specifică însă clar dacă Palaemon a făcut această înlocuire a articolului cu interjecţia, însă aflăm că a integrat în categoria numelui, ca specie, *vocabulum* sau *appellatio*. În *Technē grammatikē*, Dionysios Thrax, elev al lui Aristarchus, aparţinând şcolii alexandrine şi una dintre sursele de inspiraţie ale lui Palaemon, menţiona opt părţi de vorbire: numele, verbul, participiul, articolul, pronumele prepoziţia, adverbul şi conjuncţia. Despre Remmius Palaemon şi a sa *Ars grammatica*, vezi K. Barwick, *Remmius Palaemon und die römische Ars grammatical*, Leipzig, 1922. *Cf.* M. Baratin, *op. cit.*, p. 459-464.

[67] Iuvenalis, *Sat.*, VI, 451-453. Vezi şi VII, 215-216.

[68] Quintilianus, *Instit. Orat.*, I, 6, 4-27.

[69] *Ibidem*, I, 6, 16.

[70] *Ibidem*, I, 6, 43-45.

[71] *Ibidem*, I, 6, 42.

[72] *Ibidem*, I, 6, 39-41.

[73] E. g. Quintilianus, *Instit. Orat.*, I, 7; I, 4, 7-29 etc.

îndeosebi pe elaborarea de lucrări de erudiţie filologică: lexicoane, comentarii pe marginea operelor autorilor clasici, epitome. Excepţie face literatura creştină de expresie latină, a cărei afirmare începe acum. Este perioada redactării gramaticilor de şcoală[74], descriptive, de inspiraţie grecească, pe calea deschisă de Remmius Palaemon. Principala lor sursă de inspiraţie o constituie lucrarea lui Dionysios Thrax, *Technē grammatikē*[75]. În şabloanele deja stabilite pentru limba greacă, romanii încearcă să încadreze structurile limbii proprii, aducându-le modificări atunci când caracteristicile latinei le impun. Termenii greceşti sunt echivalaţi cu o cât mai mare acurateţe; exemplele oferite ilustrează însă realitatea lingvistică a unei alte epoci, anume a latinei scrise din perioadele clasică şi preclasică. Gramaticile abundă în exemple selectate din autori precum Cicero, Vergilius, Plautus, Terentius. Modificările şi inovaţiile lingvistice, atât în scriere, cât şi în vorbire, sunt ignorate[76]. Deşi Varro realizase pe teren latin o investigaţie atentă, marcată de o mai mare libertate faţă de modelele greceşti, autorii gramaticilor de şcoală preferă, după cum remarcă V. Law, nu descrierea formală a categoriilor gramaticale, ci amestecul de categorii semantice, formale şi funcţionale care se regăsea în modelele greceşti[77]. Se distinge, totuşi, şi o contribuţie originală a gramaticienilor târzii, care constă în ilustrarea cu exemple specifice limbii proprii şi în prezentarea unor particularităţi ale acesteia. Poate fi amintită aici împărţirea substantivelor în cinci clase flexionare[78] (deşi existase şi mai

[74] Termenul *Schulgrammatik* este folosit de K. Barwick, *op. cit.*, p. 148-149.

[75] Despre această lucrare, vezi, spre exemplu, V. di Benedetto, *Dionysius Thrax and the* Tekhne, în *History of the language sciences,* ed. cit., p. 394-399.

[76] Este vizibilă diferenţa dintre limba descrisă de gramaticieni şi scrierile creştine ale perioadei (e. g. traducerea latină a Bibliei, făcută de discipolul lui Donatus, Sfântul Hieronymus, în care apar o mulţime de forme nonclasice, multe preluate din latina vorbită a epocii).

[77] V. Law, *The History of Linguistics in Europe from Plato to 1600*, Cambridge, 2003, p. 46.

[78] Priscianus, *Insitutio de nomine et verbo*, în *Grammatici Latini*, ed. H. Keil, 3, p. 443.

înainte, la Varro, tentativa unei clasificări, iar Palaemon a fost primul care a identificat patru declinări[79]).

Printre caracteristicile gramaticilor latine se remarcă: organizarea ierarhică riguroasă; articularea judicioasă în cărţi şi capitole; tendinţa de a pune accent pe categoriile semantice şi mai puţin pe cele formale. Materialul era, de obicei, împărţit în trei cărţi: în prima era definit rolul gramaticii şi se trata despre sunete, litere, silabe, metrică, punctuaţie; în următoarea erau prezentate părţile de vorbire: nume (*nomen*), pronume (*pronomen*), verb (*verbum*), participiu (*participium*), adverb (*adverbium*), conjuncţie (*coniunctio*), prepoziţie (*praepositio*) şi interjecţie (*interiectio*), care, la autorii latini, figura în locul articolului, iar în a treia carte se vorbea despre barbarisme, solecisme, se dădeau avertismente asupra greşelilor de vorbire, se trata despre stil[80]. A treia parte, care nu apare la Dionysios Thrax, are, se pare, un model grecesc, într-o altă *technē*, elaborată sub influenţă stoică la Pergam[81].

Dintre gramaticienii perioadei fac parte Probus (*Instituta artium*, tratat redactat cam între anii 305 şi 320), Aelius Donatus (*Ars minor* şi *Ars maior*, elaborate în jurul anului 350)[82], Marius Victorinus (*Ars grammatica*, în jurul anului 350), Charisius (*Ars grammatica*, în 362), Diomedes (*Ars grammatica*, între 370 şi 380), Priscianus (*Institutiones grammaticae*, tratat scris în 526-527)[83] etc. Priscianus este, probabil, cel mai cunoscut dintre ei. Având ca principale surse pe Dionysios Thrax, Apollonios Dyscolos şi Herodianus, de la care a preluat îndeosebi metoda şi ideile de bază, are meritul de a fi dedicat două volume din cele 18 ale tratatului său unei părţi a gramaticii neglijate de obicei, sintaxa, axându-se în discuţia asupra structurilor sintactice mai mult pe exemple, insistând asupra uzului unor cazuri, semnalând echivalenţele semantice acolo unde le observă. Remarcă existenţa construcţiilor

[79] J. E. Sandys, *op. cit.*, p. 189.

[80] *Cf.* C. Codoñer, *L'organisation de la grammaire dans la tradition latine*, în *History of the language sciences, ed. cit.*, p. 474-483.

[81] M. Baratin, F. Desbordes, *La 'troisieme' partie de l'ars grammatica*, în *History of Linguistics, ed. cit.*, p. 42.

[82] Despre Donatus, vezi V. Law, *op. cit.*, p. 65-80.

[83] Vezi o listă mai amplă la V. Law, *op. cit.*, p. 66.

participiale, iar aspectele privitoare la întrebuinţarea verbelor sunt tratate pe scurt. Lucrările sale şi ale altor gramaticieni ai perioadei au fost publicate într-un *corpus* intitulat *Grammatici Latini* (ed. Heinrich Keil, Lipsiae, 1855-1880)[84].

Tratatele de gramatică ale perioadei târzii au devenit, la rându-le, modele de descriere a limbii latine pentru cărturarii secolelor care au urmat, conceptele de bază fixate şi impuse de acestea fiind utilizate şi astăzi.

Claudia Tărnăuceanu

[84] Vol. 1. *Flavii Sosipatri Charisii artis grammaticae libri V. Diomedis artis grammaticae libri III. Ex Charisiiarte grammatica excerpta*, vol. 2. *Prisciani institutionum grammaticarum libri IXII ex recensione Martini Hertzii*, vol. 3. *Prisciani institutionum grammaticarum libri XIII-XVIII ex recensione Martini Hertzii. Prisciani opera minora ex recensione Henrici Keilii*, vol. 4. *Probi Donati Seruii qui feruntur de arte grammatica libri ex recensione Henrici Keilii. Notarum laterculi ex recensione Theodori Mommseni*, vol. 5. *Artium scriptores minores. Cledonius, Pompeius, Iulianus excerpta ex commentariis in Donatum. Consentius, Phocas, Eutyches, Augustinus, Palaemon, Asper. De nomine et pronomine. De dubiis nominibus. Macrobii excerpta*, vol. 6. *Scriptores artis metricae: Marius Victorinus, Maximus Victorinus, Caesius Bassus, Atilius Fortunatianus, Terentianus Maurus, Marius Plotius Sacerdos, Rufinus, Mallius Theodorus, Fragmenta et excerpta metrica*, vol. 7. *Scriptores de orthographia: Terentius Scaurus, Velius Longus, Caper, Agroecius, Cassiodorius, Martyrius, Beda, Albinus. Audacis excerpta, Dosithei Ars grammatica, Arusiani Messii Exempla elocutionum, Cornelii Frontonis liber de differentiis, Fragmenta grammatica.*

I.
M. Terentius Varro – un lingvist pentru toate timpurile

1. De la predecesorii antici la M. Terentius Varro: idei, probleme, doctrine

Progresul culturii latine se datorează şi faptului că a reprodus, tradus şi adaptat într-o formă originală achiziţiile greceşti. Marea efervescenţă spirituală a grecilor s-a desăvârşit în numeroase domenii de cercetare, care şi-au aflat şi în Roma un teren propice emulaţiei. I se atribuie pe bună dreptate Romei titlul de „centru al lumii, locul de întâlnire a tot felul de limbi, de influenţe şi de civilizaţii" (Mihăescu 1940: 80).

Tradiţia lingvistică romană îşi are începuturile, aşadar, în reflecţiile filosofilor greci; un rol important însă l-au avut atât gânditorii din India antică, cât şi cei din China.

Lucrarea de bază care a dat tonul investigaţiilor lingvistice în plan teoretic, având ca punct de reper distincţia planului lingvistic de cel ontic (interpretare abordată abia în sec. al XIX-lea), este *Gramatica lui Pānnini*[1]. Gramatica era concepută sub forma a 3997 de reguli (*sūtra*), fiecare având o structură simetrică: de regulă, era prezentată definiţia sau funcţia, urmată de una sau mai multe excepţii.

Ordinea strictă a regulilor[2] anticipă practicile de ordonare a acestora în gramaticile ulterioare, precum şi discuţiile grecilor şi romanilor despre *thesei – physei*, *analogie – anomalie*, *regularitate – iregularitate*, deşi, după cum remarcă cercetătorii, ea nu a exercitat nicio influenţă asupra gândirii vechi şi medievale europene.

[1] Gramatica, ca şi fonetica şi etimologia, era una din cele şase ştiinţe necesare cunoaşterii *Vedelor* (este bine cunoscută tradiţia filologică antică şi/sau din perioada clasică care rezida în editarea textelor sacre, îndreptarea erorilor, comentarea diferitor pasaje etc.).

[2] Cf. Frâncu 2005: 17-18.

O altă idee regăsită într-un spațiu străin europenilor, dar formulată sub aceeași dominantă a spiritului filosofic este cea a lui Confucius (King-Hui). Filosoful respingea schimbarea lucrurilor, dar observa că acestea sunt denumite cu cuvinte care și-au schimbat sensul, acesta din urmă necorespunzând realității, că uzul a făcut să apară o discrepanță între cuvinte și lucruri. În acest sens, Confucius evidențiază două posibilități pentru a evita nepotrivirea: fie prin schimbarea cuvintelor, fie prin schimbarea lucrurilor. Referitor la corespondența dintre obiect și nume, el promova ideea că denumirea trebuie să corespundă esenței obiectului, să justifice însușirile și comportarea lucrului sau a ființei la care se referă, iar, în ceea ce privește oamenii, numele lor trebuie să reflecte caracterul, profesia, poziția lor socială.

În general, școlile filosofice chineze au abordat, pe de o parte, teoria denumirii, care avea drept scop stabilirea prin nume a ordinii și armoniei în natură și societate, iar, pe de altă parte, ideea contrară, ce demonstra că limbajul are caracter convențional. Este interesant demersul celui mai de seamă reprezentant al celei din urmă teorii, Hsün-Țu, discipol al lui Confucius: „A existat principiul *un obiect – un nume* în baza naturală a limbajului. Este responsabilitatea guvernantului de a menține această corespondență între cuvinte și lucruri. Dacă acesta nu este atent la această corespondență, apar confuzii în nomenclatura corectă, care pot fi penalizate ca fiind o crimă asemănătoare aceleia comise de cei care folosesc bani falși sau greutăți de cântar fals" (*apud* Frâncu 2005: 28).

Cu toate că indienii au fost mai profunzi, totuși fondatorii principiilor gramaticii clasice europene sunt considerați grecii. Ei au fundamentat doctrinele romanilor. Astfel, problema care i-a preocupat dintotdeauna a fost cea legată de nume și obiect. Adepții teoriei *physei* susțineau că numele sunt impuse de natura obiectului, reprezintă o oglindă sau o imagine naturală a lucrului, iar doctrinarii teoriei *thesei* considerau că numele au fost date în mod arbitrar obiectelor: fie că s-au creat accidental și s-au impus prin uz, fie că au fost stabilite printr-o convenție.

Heraclit și școala lui susțineau că există o legătură indisolubilă între lucrul real (*ergon*) și limbă (*epos*), reunite prin *logos*, esența și

rațiunea lor. Limba este un *analogon* al realității, în sensul că între lucruri și cuvinte există o relație analogică (cf. Graur *et alii* 1977: 12; Munteanu 2005: 47; Рожанский 1980: 48-50).

Platon rezumă tezele celor două teorii cunoscute ale epocii în dialogul *Kratylos*, adoptând o poziție de conciliere, exprimată prin argumentele lui Socrate. Lucrarea prezintă disputa dintre adepții teoriei *φύσει*, susținută de Kratylos și cei ai teoriei *thesei*, reprezentată de Hermogenes, care arată că justețea numelui se datorește unei convenții sau unui acord, întrucât orice denumire este corectă prin uz și prin tradiție.

Aristotel apără teza convenționalității. În concepția sa, numele a fost creat cu intenție: el este semn sau simbol, care nu are o legătură naturală cu obiectul desemnat. După filosof, toate numele sunt convenționale, depind de voința oamenilor (cf. Graur *et alii* 1977: 15; Robins 2003: 39).

Aristotel dezvoltă conceptul de *logos* și consideră că nu este necesară distincția între *logos* ca tip și *logos* ca fapt în vorbire, dar face distincția dintre *logos*-ul *apophantikós*, *logos*-ul *pragmatikós* și *logos*-ul *poietikós*. Remarcăm, în acest context, faptul că „nici la Platon, nici la Aristotel și nici la filosofii și filologii de mai târziu, din Antichitatea greacă, nu există expresii adecvate pentru propoziție, limbă, vorbire, cuvânt, căci *logos* (lat. *oratio*) este folosit atât cu sensul de propoziție, cât și de vorbire și de limbă" (cf. Frâncu 2005: 43).

Epicur adoptă o poziție de mijloc și susține că limbajul s-a creat treptat: cuvintele au apărut în mod natural, convenția a intervenit mult mai târziu, atunci când, în cadrul fiecărei colectivități, oamenii au fixat anumite sunete în comun pentru a se putea înțelege între ei și a nu da loc la confuzii (Graur *et alii* 1977: 11). Interesat de problemele ontologice și morale, Epicur arată că „omul este alcătuit din trup și suflet, care sunt de natură materială. Trupul este asemenea unui vas care cuprinde în el sufletul, condiționându-i existența. Trupul, la rândul lui, nu-și poate duce viața lipsit de suflet. Aceasta este poziția consecvent materialistă. În epocă se vorbea, de asemenea, și despre una contrară, a idealiștilor, care considerau că ceea ce deosebește sufletul de trup este faptul că sufletul este constituit din principii foarte fine, înzestrate cu o

mişcare vie. Sufletul are două părţi, cu ambiţii diferite, dar amândouă de natură materială: spiritul (*animus*) şi suflul vital (*anima*). Elementul diriguitor este spiritul, al cărui sediu se află în piept, în timp ce suflul sau sufletul se răspândeşte pretutindeni, în toate părţile trupului, însufleţindu-le"[3] (cf. Marinescu-Himu 1965: 113).

Stoicii, în parte, au fost adepţii aceleiaşi idei. Concepţiile lor sunt importante prin faptul că au tratat problema limbă – gândire nu doar în planul filosofiei limbii (arătând că gândirea şi limba formează o unitate indisolubilă, care îşi are „sediul" în raţiune), dar şi în cel al ştiinţei limbii. Cei mai de seamă reprezentanţi ai stoicilor, Zenon şi Chrysip, adepţi ai anomaliei, susţineau că limba nu guvernează legi stricte. Distingem câteva detalii din teoriile acestora, preluate de romani, precum:

– deosebirea dintre genul gramatical şi cel natural;

– deosebirea dintre omonimie şi sinonimie;

– determinarea părţilor de vorbire: verbul, articolul, pronumele;

– deosebirea dintre verbele active, pasive, reflexive şi neutre şi cea dintre timpurile verbale;

– existenţa în limbă a anomaliei şi faptul că aceasta e în acord cu explicarea creării cuvintelor în mod natural;

– modificarea în timp a formei şi a sensului cuvintelor etc.

Zenon va urma concepţia lui Diogenes din lucrarea *Despre vorbire* şi va arăta că sunt cinci părţi de vorbire: numele propriu, substantivul comun, verbul, conjuncţia şi articolul. După Diogenes, „substantivul comun este definit ca parte a propoziţiei care indică o calitate comună, de exemplu: *om*, *cal*; pe când numele propriu este o parte a vorbirii care exprimă o calitate particulară a unui individ, de exemplu: *Diogenes*, *Socrates*. Verbul este o parte a vorbirii care arată un predicat izolat sau, după alţii, un element nedeclinabil al propoziţiei, care arată ceva ce poate fi raportat la unul sau la mai multe subiecte, de exemplu, *scriu*, *vorbesc*. Conjuncţia este o parte nedeclinabilă a vorbirii, care leagă diferitele părţi ale propoziţiei. Articolul este un element declinabil al vorbirii, care deosebeşte genul şi numărul substantivelor,

[3] Unele dintre aceste idei le găsim la M. T. Varro, fără detalii însă ele sunt dificil de interpretat (cf. Varro IX: 1, 23).

de exemplu: *ho*, *he*, *to*, *hoi*, *hai*, *ta*" (*apud* Diogenes 1963: 346). Se pare că de la Zenon, Varro a preluat ideea că „există cinci însuşiri ale vorbirii: grecitatea, claritatea, concizia, potrivirea, rafinamentul. Prin grecitate se înţelege vorbirea fără de greşeli de gramatică şi de vulgaritate neglijentă; claritatea este însuşirea vorbirii care prezintă lucrul gândit într-un fel uşor înţeles; concizia este însuşirea vorbirii care întrebuinţează numai cuvintele strict necesare pentru desemnarea lucrului de care e vorba; potrivirea în vorbire constă într-un stil propriu subiectului tratat; rafinamentul – în evitarea expresiilor familiare. Dintre defectele de stil, barbarismul este vorbirea care nu respectă felul de a se exprima al autorilor greci vestiţi, iar solecismul o construcţie neobişnuită şi nepotrivită a propoziţiei" (*ibidem*).

Iniţiatorul transpunerii disputei filosofice *thesei – physei* în plan lingvistic este considerat Aristarh din Samothrake. Cel mai mare dintre filologii alexandrini, Aristarh, un adept temperat al analogiei, considera că în stabilirea regulilor gramaticale, aceasta joacă un rol important (cf. Marinescu-Himu 1965: 29).

Disputa plasată între cele două şcoli de gramatică, cea din Alexandria (reprezentanţii direcţiei analogiste) şi cea din Pergam (reprezentanţii direcţiei anomaliste), a fost provocată de lipsa de paralelism dintre limbă şi logică, aşa cum remarcă stoicii, precum şi de neconcordanţa dintre genul natural şi cel gramatical, existenţa diferitor forme flexibile prin exprimarea aceleiaşi categorii gramaticale, în timp ce o parte din lingvişti impuneau simetria, regularitatea în limbă.

Analogiştii susţineau teza că limba a fost creată prin convenţie şi, implicit, că oamenii o pot perfecţiona în aşa fel încât să funcţioneze după reguli şi legi stricte. Pentru a se ajunge la clasificări riguroase pentru substantive, adjective, verbe, anomaliştii insistă că neregularităţile sunt mai multe, că acele canoane ale analogiştilor nu sunt valabile, căci nu sunt omogene, logice şi lipsite de contradicţii (cf. Graur *et alii* 1977: 19; Frâncu 2005: 46).

Prin urmare, filosofii greci au avut un rol important în problemele de limbă.

Romanii au preluat, dezvoltat și/sau adaptat teoriile la limba latină[4]. În acest sens, Haralambie Mihăescu nota: „În lupta pentru absorbirea și asimilarea unui trecut atât de glorios ca cel grecesc, latinii își dau seama, se pare, că limba reprezintă pentru ei cea mai autentică mândrie națională, care poate fi pusă cu destulă demnitate alături de creațiile geniale ale adversarului" (Mihăescu 1940: 149).

În sec. I a. Chr., se remarcă un interes deosebit în cultivarea cuvântului frumos, a expresiei nuanțate, precum și a argumentării științifice. La aceste discuții participă cele mai pătrunzătoare minți ale vremii: C. Iulius Caesar, M. Tullius Cicero, M. Terentius Varro și alții. Grecii, datorită respectului pentru filosofie, dar și prin spiritul lor raționalist, susțineau analogia, romanii, însă, s-au dovedit a fi adepții anomaliei[5].

C. Iulius Caesar, în tratatul *De analogia*, susține ideile analogiștilor, respingând cuvintele neobișnuite și neuzitate, iar M. Tullius Cicero, un adept al anomaliștilor, e de acord să existe în limbă mai multă varietate și libertate, recunoscând în această privință rolul uzului.

M. Terentius Varro preia învățătura gramaticală și filologică a anticilor și o transpune într-o cercetare ordonată în *De lingua Latina*: cu adevărat excepționale sunt calitatea prezentării tezelor adepților controversei, finețea analizelor, pătrunderea cu care formulează principii care rămân valabile. În acest sens, Pierre Grimal arăta că „intenția lui nu era de a convinge, de a impresiona sufletul, în defavoarea rațiunii, ci pur și simplu de a instrui, de a descoperi Adevărul" (Grimal 1997: 181-182).

[4] Din punct de vedere cultural, romanii erau elevii dascălilor greci, iar, din punct de vedere politic, romanii stăpâneau poporul grec. În general, Grecia și Roma au jucat roluri diferite și complementare (cf. Robins 2003: 27, 77).

[5] Cu privire la disputa dintre analogiști și anomaliști la greci și romani, vezi Popa 2012: 16-28.

2. Opera lui M. Terentius Varro: mărturia unor vaste preocupări științifice

„... tam multa legit, ut aliquid ei scribere uacuisse miremur; tam multa scripsit, quam multa uix quemquam legere potuisse"[6]
(Augustinus, *De civitate Dei*, VI, 2)

În virtutea prestigiului milenar al latinității, Marcus Terentius Varro, cel mai fecund gramatic din antichitatea latină, se impune și astăzi prin opera sa cuprinzătoare. În cele 74 de lucrări, structurate în 620 de cărți, neobositul scriitor antic incită curiozitatea cititorului modern față de valorile autentice romane. Din vasta sa operă s-au păstrat doar 3 cărți din tratatul *De re rustica*, 6 cărți din cele 25, pe care le conținea *De lingua Latina*, și fragmente din *Satirae Menippeae*. Referitor la celelalte lucrări, e greu de stabilit cronologia și conținutul lor, deseori putând fi reconstituite doar titlurile lucrărilor.

Ampla sa erudiție s-a cristalizat în opere din varii domenii (vezi schema de la pagina 38)[7], Varro caracterizându-se printr-un mod inedit de structurare a lucrărilor, care le-a conferit originalitate: își începea, de regulă, fiecare operă cu o carte preliminară, în care prezenta structura, principiile și metodele folosite, configurând, astfel, osatura ideatică a întregii lucrări.

Între operele istorice se remarcă *Antiquitatum rerum divinarum humanarumque libri*, în 41 de cărți, dintre care 25 de cărți descriu antichitățile umane, scrise în anii 56-55 a. Chr., iar 16 cărți – antichitățile și lucrurile divine, alcătuite între 47-46 a. Chr. Considerată cea mai de seamă dintre lucrările lui Varro, opera sintetizează istoria Romei (începând cu eroul Aeneas), cultura și obiceiurile ei, instituțiile romane, funcțiile publice, sărbătorile, spectacolele, sacrificiile romane etc.

[6] „... a citit atât de mult, încât nu știu cum de a avut timp să și scrie și a scris atât de mult, încât abia de ai timp să-i citești toate operele".

[7] Cu privire la lista completă a operelor scrise de M. Terentius Varro (unele i-au fost atribuite de A. Gellius, M. Fabius Quintilian, Priscian ș.a.), vezi Boissier 1861: 32-37.

În lucrările filosofice, el înclină spre doctrina academică veche, tratând probleme precum Binele suprem, idealul unei vieți fericite etc. Varro popularizează doctrinele filosofice prin *Sententiae*, deși unii comentatori arată că acestea nu îi aparțin, ci au fost extrase din operele lui.

Atras de *logos* și *historia*, inspirat de dialogurile filosofilor greci, Varro scrie o lucrare de morală în 76 de cărți – *Logistorici*. Fiecare carte este centrată pe un personaj și o problemă de morală sau istoriografie: *Catus de liberis educandis* („Catus despre creșterea copiilor"); *Marius de fortuna* („Marius despre soartă"); *Orestes de insania* („Oreste despre nebunie"), *Sissena de historia* („Sissena despre istorie") etc.

Pe bună dreptate, lui Varro i s-a atribuit și calitatea de creator al speciei istoriografice a biografiei, întrucât el, înaintea lui Cornelius Nepos, redactează o lucrare intitulată sugestiv *Hebdomades* sau *Imagines*; cele 15 cărți prezintă peste 700 de personalități din Grecia și Italia. Depășind tradiționalismul italic, biografiile, alcătuite simetric dintr-un elogiu și un rezumat al vieții și al operei, ofereau informații prețioase despre literați, generali, oameni politici etc.

Dintre operele artistice, istoricii literari au reținut câteva fragmente (90 de titluri) ale lucrării *Saturae Menippeae*. Inspirat de opera filosofului grec Menippos din Gadara, Varro expune, în cele 150 de cărți, precepte morale și critică relele sociale. Titlurile care ne-au parvenit sunt sugestive: *Cave canem* („Ferește-te de câine"); *Est modus matulae* („Beți cu măsură"); *Idem Atti quod Titi* („Cum e Attius e și Titius"); *Longe fugit qui suos fugit* („Cine fuge de ai săi fuge departe"), *Nescis quod vesper serus vehat* („Nu știi ce-ți aduce seara") etc. După cum remarcă mulți comentatori, povestirile hazlii ridiculizează moravurile și slăbiciunile omenești, critică discuțiile filosofice, sentințele morale, comportamentele sociale.

M. Terentius Varro a scris numeroase lucrări de retorică, critică literară, istorie a teatrului. Opera monumentală, în care se împletesc perfect erudiția și pragmatismul, este *Disciplinarum libri*, structurată în 9 cărți, dedicate celor 9 arte liberale: gramatica, dialectica, retorica, geometria, aritmetica, astronomia, muzica, medicina, arhitectura.

Spiritul său enciclopedist, promovarea tradiției vechi și orientarea didacticistă au determinat posteritatea să-l considere pe Varro un corifeu al clasicismului latin în teorie. El s-a bucurat de o apreciere înaltă atât în timpul vieții, cât și după moarte. În acest sens, după cum observa G. Boissier, Sfântul Augustin a epuizat toate formulele de laudă:

> *Quis Marco Varrone curiosius ista quaesivit? quis invenit doctius? quis consideravit adtentius? quis distinxit acutius? quis diligentius pleniusque conscripsit?*[8]
>
> (Augustinus, *De civitate Dei*, VI, 2).

[8] „Cine a cercetat aceste lucruri cu mai multă curiozitate decât Marcus Varro? Cine le-a aflat cu mai multă pricepere? Cine s-a aplecat asupra lor cu mai multă atenție? Cine le-a deosebit mai inteligent? Cine a scris despre toate mai grijuliu și mai cuprinzător?"

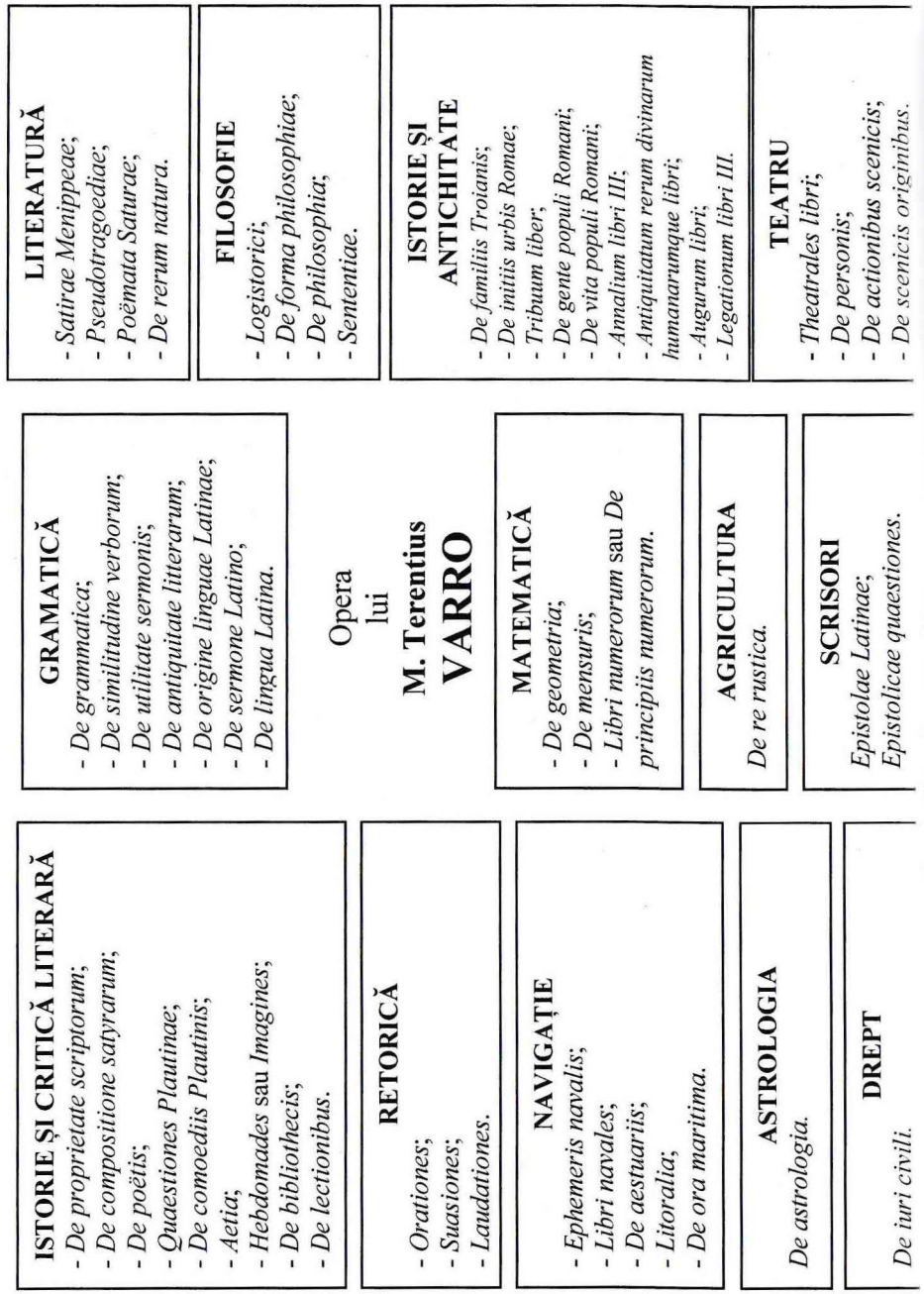

3. *De lingua Latina* – un tratat de gramatică și istorie a limbii latine

Opera lui M. Terentius Varro cuprinde ansamblul cunoștințelor acumulate de secole de greci și romani. O parte însemnată din realizările acestui erudit reprezentant al culturii romane o constituie lucrările de gramatică, ce abordează probleme de istorie și teorie a limbii: *De lingua Latina*, *De sermone Latino*, *De origine linguae Latinae*, *De similitudine verborum* etc.

Vasta lucrare *De lingua Latina* a fost redactată, probabil, între anii 48 și 45 a. Chr. și era compusă din 25 de cărți, trei dedicate lui Septimius, celelalte lui M. Tullius Cicero. Se presupune că lucrarea ar fi fost structurată în trei părți: prima parte (cărțile II-VII) – despre etimologie, a doua parte (cărțile VIII-XIII) – despre morfologie, a treia parte (cărțile XIV-XXV) – despre sintaxă (această repartizare putând fi reconstituită după unele fragmente care s-au păstrat).

Din acest memorabil compendiu lingvistic s-au păstrat doar șase cărți (V-X), în care sunt tratate probleme de etimologie și morfologie (cărțile V-VII), iar în ultimele trei cărți (VIII-X) sunt discutate principiile analogiei și anomaliei, pe care le dezbăteau gramaticii vremii, aplicate de autor în demersul său interpretativ asupra gramaticii latine. Lucrarea *De lingua Latina* este un veritabil tratat de lingvistică, care pornește de la considerații privind originea limbajului uman, structurile acestuia, până la analize pertinente ale unor fapte de limbă.

Polemica dintre analogiști și anomaliști viza aspecte ontologice și gnoseologice ale realității lingvistice. Bun cunoscător al ideilor acestora, Varro adoptă, se pare, o poziție de mijloc, astfel că multe dintre principiile sale îl situează foarte aproape de concepțiile moderne:

– limba e în permanentă mișcare;

– limba e o creație care poate fi modificată de vorbitori pentru ușurarea comunicării;

– principiul hotărâtor în limbă este uzul;

– substantivul și verbul sunt cele mai vechi creații în limbă;

– gramaticii nu modifică limba, ci doar constată și sancționează, uneori (în virtutea unui purism exagerat), modificările care se produc etc.

M. Terentius Varro e de părere că în limbă acționează atât analogia (regulile, existența paradigmelor), cât și anomalia (excepțiile, formele defective, dubletele), ambele asigurând limbii în diacronie atât stabilitate, cât și permisivitate la înnoire.

Stilul științific și enciclopedist varronian a fost influențat de ideile filosofice și filologice ale autorilor greci, precum Aristotel, Aristarh, Chrysip, Dionysios Thrax, Crates.

De lingua Latina este o operă în care fraza arborescentă este dificil de urmărit, dar consideațiile judicioase îi oferă accesibilitate.

II.
De lingua Latina, libri VIII-X

Traducere, note și comentarii

M. TERENTI VARRONIS

DE LINGUA LATINA

MCMX

M. TERENTIUS VARRO

DESPRE LIMBA LATINĂ

Liber VIII

Quae dicantur cur non sit analogia liber I

1. Quom oratio natura tripertita esset, ut superioribus libris ostendi, cuius prima pars, quemadmodum vocabula rebus essent imposita, secunda, quo pacto de his declinata in discrimina ierint, tertia, ut ea inter se ratione coniuncta sententiam efferant, prima parte exposita de secunda incipiam hinc. Ut propago omnis natura secunda, quod prius illud rectum, unde ea, sic declinata: itaque declinatur in verbis: rectum homo, obliquum hominis, quod declinatum a recto. De huiusce multiplici natura discriminum orae sunt hae, cur et quo et quemadmodum in loquendo declinata sunt verba. De quibus duo prima duabus causis percurram breviter, quod et tum, cum de copia verborum scribam, erit retractandum et quod de tribus tertium quod est habet suas permultas ac magnas partes.

2. Declinatio inducta in sermones non solum latinos, sed omnium hominum utili et necessaria de causa: nisi enim ita esset factum, neque di<s>cere tantum numerum verborum possemus (infinitae enim sunt naturae in quas ea declinantur) neque quae didicissemus, ex his, quae inter se rerum cognatio esset, appareret. At nunc ideo videmus quod simile est, quod propagatum † legium declinatum[1] est, duo simul apparent, quodam modo eadem dici et non eodem tempore factum; ut si verbi gratia alterum horum diceretur Priamus, alterum <H>ecuba, nullam unitatem adsignificaret, quae apparet in lego et legi et in Priamus Priamo. Ut in hominibus quaedam

[1] Add. *quod propagatum: legi cum <de lego> declinatum.*

Cartea a VIII-a[1]

Cele ce s-ar putea spune despre faptul că nu există analogie Cartea I

1. Așa cum am arătat în cărțile anterioare, vorbirea este de la natură alcătuită din trei părți: prima ei parte [privind] felul în care cuvintele au fost atribuite lucrurilor, a doua, în ce fel formele declinate de la ele au ajuns să se diferențieze, a treia, cum, legate între ele în chip logic, [cuvintele] produc un enunț[2]. Prima parte fiind deja prezentată, de aici înainte voi începe [să vorbesc] despre cea de a doua. La fel ca un vlăstar, orice natură este de rangul al doilea, fiindcă de rangul întâi este acel element drept, de la care ea a provenit astfel; prin urmare, și în cazul cuvintelor există deviere: cuvântul drept este *homo*, cuvântul oblic este *hominis*, care a fost declinat de la cel drept[3]. În privința complicatei naturi a acestei [declinări], criteriile de diferențiere sunt acestea: de ce, până unde și în ce mod au fost declinate cuvintele în vorbire. Dintre acestea, le voi prezenta pe scurt pe primele două, din două motive: pentru că și atunci când voi scrie despre bogăția cuvintelor va trebui să mă refer, din nou, la ele și fiindcă, dintre cele trei, cea care este a treia are părțile ei foarte numeroase și ample.

2. Declinarea[4] a fost introdusă nu numai în vorbirea latinilor, ci în cea a tuturor oamenilor dintr-un motiv util și necesar: căci de nu s-ar fi întâmplat astfel, noi nu am putea învăța un număr atât de mare de cuvinte (căci fără număr sunt formele sub care ele se declină[5]); și nici de la cele pe care le-am fi învățat nu ar fi reieșit ce înrudire există între lucruri. De aceea însă noi ne dăm acum seama ce este asemănător, ce a fost propagat: dacă *legi* [s-a conjugat de la *lego*] – se observă simultan două lucruri: în ce fel se spun aceleași lucruri și că acțiunea nu s-a realizat în același timp; așa încât, dacă, spre exemplu, unul dintre cuvinte ar fi numit *Priamus*, celălalt *Hecuba*, nu s-ar indica nici o identitate, care se vede în *lego* și *legi*[II], precum și în *Priamus* și *Priamo*. Așa cum la oameni

[II] În limba latină forma *legi* putea fi interpretată deopotrivă ca substantiv *lex, -gis* (*lege, regulă*) și ca verb *lego, -ere, legi, lectum* (*a strânge, a culege, a aduna*).

sunt agnationes ac gentilitates, sic in verbis: ut enim ab <A>emilio homines orti <A>emilii ac gentiles, sic ab <A>emilii nomine declinatae voces in gentilitate nominali: ab eo enim, quod est impositum recto casu <A>emilius, orta <A>emilii, <A>emilium, <A>emilios, <A>emiliorum et sic reliquae eiusdem quae sunt stirpis. Duo igitur omnino verborum principia, impositio <et declinatio>, alterum ut fons, alterum ut rivus. Impositicia nomina esse voluerunt quam paucissima, quo citius ediscere possent, declinata quam plurima, quo facilius omnes quibus ad usum opus esse[n]t dicerent[ur]. Ad illud genus, quod prius, historia opus est: nisi discend[end]o enim aliter id non pervenit ad nos; ad reliquum genus, quod posterius, ars: ad quam opus est paucis praeceptis quae sunt brevia. Qua enim ratione in uno vocabulo declinare didiceris, in infinito numero nominum uti possis: itaque novis nominibus allati[u]s <in> consuetudinem sine dubitatione eorum declinatus statim omnis dicit populus; etiam novicii servi empti in magna familia cito omnium conservorum <n>omina recto casu accepto in reliquos obliquos declinant. Qui s<i> non numquam offendunt, non est mirum: et enim illi qui primi nomina imposuerunt rebus fortasse an in quibusdam sint lapsi: voluis<se> enim putant singularis res notare, ut ex his in multitudine<m> declinaretur, ab homine homines; sic mares liberos voluisse notari, ut ex his feminae declinarentur, ut est ab Terentio Terentia; sic in recto casu quas imponerent voces, ut illinc essent futurae quo declinarentur: sed haec in omnibus tenere nequisse, quod et unae[t] dicuntur scopae et mas et femina aquila et recto et obliquo vocabulo vis. Cur haec non tam si<n>t in culpa quam putant, pleraque solvere non difficile, sed nunc non necesse: non enim qui potuerint adsequi sed qui voluerint, ad hoc quod propositum refert, quod ni[c]hilo minus declinari potest ab eo quod imposiverunt scopae scopa<rum>, quam si imposuissent scopa, ab eo scopae, sic alia.

există unele rudenii de sânge și comuniuni de neam, tot așa există și între cuvinte[6]: căci, așa cum oamenii născuți din *Aemilius* sunt *Aemilii* și au acest nume gentilic, tot astfel de la numele *Aemilius* au fost declinate cuvintele din comunitatea lui nominală: căci de la *Aemilius*, care a fost impus drept caz drept, au provenit *Aemilii*, *Aemilium*, *Aemilios*, *Aemiliorum* și la fel celelalte forme ale aceluiași cuvânt, care sunt din aceeași clasă. Așadar, în total, există două principii fundamentale ale cuvintelor *denominarea* <și *declinarea*> și așa cum una este izvorul, alta râul. Au vrut ca denumirile să fie cât mai puține, pentru ca să le poată învăța mai repede, și au vrut ca să fie flexionate cât mai multe, pentru ca fiecăruia să-i fie mai ușor să se exprime după obișnuință. În ceea ce privește această categorie, mai întâi este necesară o cercetare istorică: altfel, dacă ea nu ajungea la noi, nu am fi învățat-o; în ceea ce privește cea de a doua categorie, a fost necesar procedeul prin care, ulterior, să fie puține reguli și ele să fie concise. Căci, după ce raționament un cuvânt ai fi fost învățat să-l declini, [acela] ai putea să-l aplici la un număr infinit de cuvinte; așadar, fără îndoială, cuvintele noi întregul popor le declină regulat după uz, și pentru noii sclavi cumpărați în familiile mari, odată învățat cazul nominativ, declină la cazurile oblice numele tuturor tovarășilor de sclavie. Aceștia, chiar dacă uneori fac o greșeală, nu e de mirare: căci cei care poate primii au dat nume pentru lucruri puteau să greșească cu ceva. Într-adevăr, se consideră că ei au dorit să desemneze lucrurile individuale, pentru ca de la acestea să flexioneze pluralul: de la *homo* – *homines*. Tot așa au vrut să fie numiți copiii de sex masculin, ca din numele lor să fie derivate numele feminine, precum există de la *Terentius* – *Terentia*[7]; astfel, cuvintele ar trebui puse la cazul nominativ, pentru ca de la ele să fie declinate, oriunde s-ar afla că există. Aceasta însă nu a putut să se mențină la toate cuvintele, fiindcă se zice *unae scopae* la numărul plural pentru a desemna un singur obiect; *aquila* – atât pentru masculin, cât și pentru feminin – și *vis* – atât la cazul drept, cât și la cazurile oblice. De ce acestea nu constituie o greșeală așa cum cred ei, cele mai multe nu sunt greu de explicat, dar nici nu e necesar acum: căci cei care au putut să se conducă după model, dar nu au vrut, îi privește pe ei acest lucru, pe care îl menționează: totuși, se poate declina *scopa<rum>* de la ceea ce ei au impus *scopae*, mai curând decât dacă ar fi impus *scopa* și de la el să se formeze *scopae* și la fel altele.

3. Causa, inquam, cur † eam ab impositis nominibus declinarint, quam ostendi; sequitur, in quas voluerint [declinarint] declinari aut noluerint, ut generatim ac summatim item informem. Duo enim genera verborum, unum fecundum, quod declinando multas ex se parit disparilis formas, ut est lego legi[s] legam, sic alia, alterum genus sterile, quod ex se parit ni[c]hil, ut est et iam † uix erat magis cur. Quarum rerum usus erat simplex, ibi etiam vocabuli declinatus, ut in qua domo unus servus, uno servili opus nomine, in qua[m] multi, pluribus. Igitur et in his rebus quae sunt nomina, quod discrimina vocis plura propagines plures, et in his rebus quae copulae sunt ac iungunt[ur] verba, quod non opus fuit declinari in plura, fere singula sunt: uno enim loro alligare possis vel hominem vel equum vel aliud quod, quicquid est quod cum altero potest colligari. Sic quod dicimus in loquendo „consul fuit Tullius et Antonius", eodem illo „et" omnis binos consules colligare possumus, vel dicam amplius, omnia nomina, atque adeo etiam omnia verba, cum fulmentum ex una syllaba illud „et" maneat unum. Quare duce natura † si, quae imposita essent vocabula rebus, ne ab omnibus his declina[n]tus putarent.

4. † Quarum generum declinationes oriantur, partes orationis sunt duae, si item ut Dion in tris diviserimus partes res quae verbis significantur: unam quae adsignificat casus, alteram quae tempora, tertia<m> quae neutrum. De his Aristoteles orationis duas partes esse dicit: vocabula et verba, ut homo et equus, et legit et currit. Utriusque generis, et vocabuli et verbi, quaedam priora, quaedam posteriora; priora ut homo, scribit, posteriora ut doctus et docte: dicitur enim homo doctus et scribit docte. Haec sequitur locus et tempus, quod neque homo nec scribi<t> potest sine loco et tempore esse, ita ut magis sit locus homini coniunctus, tempus scriptioni. Cum de his nomen sit primum (prius enim nomen est quam verbum temporale et reliqua posterius quam nomen et verbum), prima igitur nomina: quare de eorum declinatione quam de verborum ante dicam.

3. Spun din ce cauză cuvintele au fost declinate de la denumirile date lor, pe care am arătat-o mai înainte; urmează să descriu, în sens larg şi restrâns, formele pe care au vrut şi pe cele pe care nu au vrut să le decline. Pentru că există două categorii de cuvinte: una productivă, care, datorită flexionării, creează multe forme diferite între ele, cum este *lego*, *legi[s]*, *legam*; şi altele – o categorie neproductivă, care nu creează nimic, cum este şi *iam*, † şi era *vix*, *magis*, *cur*. Pentru acele lucruri a căror întrebuinţare era unică, declinarea cuvântului era la fel: aşa cum în casa în care există un singur sclav este nevoie de un singur nume de sclav, iar în cea în care sunt mai mulţi, e nevoie de mai multe nume. Aşadar, şi în privinţa acestor lucruri pentru care există nume, ca urmare a multiplelor deosebiri în întrebuinţarea cuvintelor, sunt şi multe derivate, iar în privinţa acelor elemente care sunt de legătură şi leagă cuvintele, întrucât nu a fost nevoie să fie derivate mai multe, ele sunt aproape câte unul din fiecare: căci ai putea să legi cu o singură curea fie un om, fie un cal, fie altceva, care poate fi legat unul de altul. La fel, când zicem în vorbire *consul fuit Tullius et Antonius*, cu acelaşi *et* putem să-i unim câte doi pe toţi consulii sau, ca să mă exprim mai pe larg, toate substantivele, ba chiar toate cuvintele, de vreme ce suportul provenit de la o unică silabă, acel *et*, rămâne unul singur. De aceea, sub călăuzirea naturii, † nu sunt admise flexiuni[8], la toate cuvintele care au fost puse lucrurilor.

4. Există două părţi de vorbire din categoria celor ce produc flexiunile, dacă, la fel ca Dion[9], vom divide în trei părţi lucrurile, desemnate prin cuvinte: una care arată cazurile, alta – timpurile, a treia – nici cazurile, nici timpurile. În legătură cu aceasta, Aristotel afirma că există două părţi de vorbire: nume şi verbe[10], ca *homo* şi *equus*, *legit* şi *currit*. În ambele categorii, şi a numelui şi a verbului, unele sunt pe primul loc, altele pe locul următor; pe primul loc sunt, de pildă, *homo*, *scribit*, pe locul doi sunt, spre exemplu, *doctus* şi *docte*: căci, se spune *homo doctus* şi *scribit docte*. Pe acestea le urmează locul şi timpul, fiindcă nici *homo*, nici *scribit* nu pot exista în afara locului şi a timpului, cu condiţia ca locul să fie legat de om, timpul – de acţiunea de a scrie. Întrucât, dintre ele, numele e cel dintâi (căci el este mai înainte de cuvântul care desemnează timpul şi mai în urmă decât celelalte, nume şi verb[11]), aşadar primele sunt numele; de aceea voi vorbi mai întâi despre flexiunea lor, mai apoi despre cea a verbelor.

5. Nomina declinantur aut in earum rerum discrimina, quarum nomina sunt, ut ab Terentius Terenti<a>, aut in earum extrinsecus, quarum ea nomina non sunt, ut ab equo equiso. In sua discrimina declinantur aut propter ipsius rei naturam de quo dicitur aut propter illius <usum> qui dicit. Propter ipsius rei discrimina † aut ab toto, ut ab homine homunculus, ab capite capitulum; propter multitudinem, ut ab homine homines; ab eo quod alii dicunt cervices et id <H>ortensius in poematis cervix. Quae a parte declinata, aut a corpore, ut a mamma mammosae, a manu manubria, aut ab animo, ut a prudentia prudens, ab ingenio ingeniosi. Haec sine agitationibus; at ubi motus maiores, item ab animo, ut ab strenuitate et nobilitate strenui et nobiles, sic a pugnando et currendo pugiles et cursores. Ut aliae declinationes ab animo, aliae a corpore, sic aliae quae extra hominem, ut pecuniosi, agrarii, quod foris pecunia et ager.

6. Propter eorum qui dicunt usum declinati casus, uti is qui de altero diceret, distinguere posset, cum vocaret, cum daret, cum accusaret, sic alia eiusdem <modi> discrimina, quae nos et Graecos ad declinandum duxerunt. Sine controversia sunt † qui quae[III]: quis vocetur, ut <H>ercules; quemadmodum vocetur, ut <H>ercule; quo vocetur, ut ad <H>erculem; a quo vocetur, ut ab <H>ercule; cui vocetur, ut <H>erculi; cuius vocetur, ut <H>erculis.

7. Propter ea verba quae erant proinde ac cognomina, ut prudens, candidus, strenuus, quod in his praeterea sunt discrimina propter incrementum, quod maius aut minus in his esse potest, accessit declinationum genus, ut a candido candidius candidissimum sic a longo, divite, id genus aliis ut fieret.

Quae in eas res quae extrinsecus declinantur, sunt ab equo equile, ab ovibus ovile, sic alia (haec contraria illis quae supra dicta, ut a pecunia pecuniosus, ab urbe urbanus, ab atro atratus), ut

[III] Add. *quinque <apud illos, sex apud nos>* (rom. *cinci <la ei, şase la noi>*).

5. Numele sunt flexionate[12]: sau în funcţie de deosebirile lucrurilor ale căror nume sunt, de exemplu, *Terentius – Terentia*; sau în funcţie de aspectele exterioare ale lucrurilor ale căror nume nu sunt, de pildă, de la *equus – equiso*. În ce priveşte diferenţele dintre derivatele substantivale, acestea se realizează fie pe baza naturii lucrului despre care se vorbeşte, fie pe baza uzului celui care vorbeşte, fie pe baza deosebirilor acestui lucru faţă de întreg, de pildă, de la *homo – homunculus*, de la *caput – capitulum*[IV]; fie pe baza pluralităţii lucrului de la *homo – homines*; de la faptul că unii zic *cervices*[V] şi în poemele lui Hortensius[13] apare *cervix*. Acestea sunt cele derivate de la o parte: fie a corpului, de exemplu, de la *mamma – mammosae*, de la *manus – manubria*, fie a sufletului, de pildă, de la *prudentia – prudens*, de la *ingenium – ingeniosus*. Acestea fără controverse [se produc] şi chiar acolo unde există emoţii mai mari, la fel de la caracter, de pildă, de la *strenuitas* şi *nobilitas – strenuus* şi *nobilis*[14], tot aşa şi de la *pugnando* şi *currendo – pugiles* şi *cursores*. Precum unele derivate se formează de la nume ce denumesc părţi ale sufletului, altele – de la nume ce denumesc părţi ale corpului, tot aşa unele, exterioare lui, de exemplu, *pecuniosi* şi *agrarii*, în afară de *pecunia* şi *ager*.

6. Cu privire la cei care spun că uzul se află la baza declinării, pentru ca cel care ar vorbi despre altul să poată distinge când îl cheamă, când îi dă, când îl acuză şi alte deosebiri de acelaşi fel, care ne-au determinat pe noi şi pe greci să declinăm [există unele controverse]. În afara disputei sunt următoarele: cine este chemat, precum *Hercules*, cum este chemat, ca *Hercule*, încotro este chemat, precum *ad Herculem*, de cine este chemat, ca *ab Hercule*, cui îi este chemarea, precum *Herculi*, a cui este chemarea, ca *Herculis*[15].

7. Referitor la acele cuvinte care erau apoi şi porecle[16], de exemplu, *prudens*, *candidus*, *strenuus*, pentru că mai târziu între acestea, pe baza gradaţiei, au apărut deosebiri, care au putut fi mai multe sau mai puţine, s-a ajuns la un fel de flexiune, precum de la *candidus – candidius*, *candidissimum*, aşa şi de la *longe*, *divite*; astfel că această categorie gramaticală există şi pentru alte cuvinte[17].

După cum unele lucruri care sunt derivate din exterior: *equiles* de la *equus*, *ovile* de la *ovis*, tot aşa altele (în opoziţie cu cele despre care s-a vorbit mai sus, de pildă, *pecuniosus* de la *pecunia*, *urbanus* de la *urbs*,

[IV] Forme de diminutive care au căpătat alt sens: lat. *homunculus* – rom. *om mic* (nedezvoltat); lat. *capitulum* – rom. *capitel*.

[V] Lat. *cervices* este formă de plural cu sens de singular *cervix*.

nonnunquam ab homine locus, ab eo loco homo, ut ab Romulo Roma, ab Roma Romanus. Aliquot modis declinata ea quae foris: nam aliter qui a maioribus suis, Laton<i>us et Priamidae, aliter quae <a> facto, ut a praedando praeda, a merendo merces; sic alia sunt, quae circum ire non difficile; sed quod genus iam videtur et alia urgent, omitto.

8. In verborum genere quae tempora adsignificant, quod ea erant tria, praeteritum, praesens, futurum, declinatio facienda fuit triplex, ut ab saluto salutabam, salutabo; cum item personarum natura triplex esset, qui loqueretur, <ad quem>, de quo, haec ab eodem verbo declinata, quae in copia verborum explicabuntur.

9. Quoniam dictum de duobus declinatio[nibus] cur et in qua sit † fama[VI], tertium quod relinquitur, quemadmodum, nunc dicetur. Declinationum genera sunt duo, voluntarium et naturale; voluntarium est, quo<d> ut cuiusque tulit voluntas declinavit. Sic tres cum emerunt Ephesi singulos servos, nonnunquam alius declinat nomen ab eo qui vendit, Artemidorus, atque Artemam appellat, alius a regione quod ibi emit, ab Ion<i>a Iona[m], alius quod Ephesi, Ephesium, sic alius ab alia aliqua re, ut visum est. Contra naturalem declinationem dico, quae non a singulorum oritur voluntate, sed a com<m>uni consensu. Itaque omnes impositis nominibus eorum item declinant casus atque eodem modo dicunt huius Artemidori et huius Ionis et huius Ephesi[s], sic in casibus aliis. Cum utrumque nonnunquam accidat, et ut in voluntaria declinatione animadvertatur natura et in naturali voluntas, quae, cuiusmodi sint, aperientur infra; quod utraque declinatione alia fiunt similia, alia dissimilia, de eo Graeci Latinique libros fecerunt multos, partim cum alii putarent in loquendo ea verba sequi oportere, quae ab similibus similiter essent declinata, quas appellarunt *ἀναλογίας*, alii cum id neglegendum putarent ac potius sequendam <dis>similitudinem, quae in consuetudine est, quam vocarunt *ἀ<ν>ωμαλίαν*, cum, ut ego arbitror, utrumque sit nobis sequendum, quod <in> declinatione voluntaria sit anomalia, in naturali magis analogia.

[VI] Add. *declinationõ*.

atratus de la *ater*), uneori, numesc locul după om, alteori, omul după loc, de exemplu, de la *Romulus – Roma* şi de la *Roma – Romanus*[18]. Afară de câteva forme, flexionate după acestea: căci într-un fel se derivă de la numele înaintaşilor lor, de exemplu, *Latonius* şi *Priamidae*, în alt fel de la ceea ce face, ca de la *praedo, -are – praeda, -ae*, de la ceea ce e făcut, ca *mereo, -ere – merces, -is*; la fel sunt altele care simplu provin prin circumscriere, dar pentru că această categorie este deja cunoscută şi cum altele ne presează, o las deoparte.

8. În categoria cuvintelor care arată timpurile, fiindcă acestea erau trei: trecutul, prezentul şi viitorul[19], flexiunea a trebuit să fie tripartită, precum de la *saluto – salutabam, salutabo*, întrucât şi natura persoanei[20] era triplă, cine vorbeşte, către cine, despre cine, erau conjugate de la acelaşi verb, care vor fi explicate în cadrul ansamblului vocabularului.

9. Deoarece s-a vorbit despre cele două flexiuni: de ce şi în care există noutatea, acum se va expune cea de a treia, care mai rămâne, şi în ce mod. Sunt două feluri de flexiuni, voluntară şi naturală: este voluntară, cea care a flexionat după voinţa celui care a creat-o. Astfel, când trei efesenieni au cumpărat fiecare câte un sclav din Efes, uneori unul îi dă numele de la cel care îl vinde – *Artemidorus*, şi îl numeşte *Artema*, altul de la regiunea în care l-a cumpărat, de la *Ionia – Iona*, celălalt de la *Ephes – Ephesius*, astfel, fiecare de la oricare alt lucru, după cum i s-a părut. Eu mă pronunţ împotriva flexiunii naturale, creată nu după voinţa fiecăruia, ci prin acordul unanim al comunităţii. Aşadar, pentru numele impuse ale acestora, toate cazurile se declină la fel şi chiar se spune în acelaşi fel: *huius Artemidori* şi *huius Ionis* şi *huius Ephesis*, la fel se spune şi pentru celelalte cazuri. De vreme ce se întâmplă uneori şi într-un fel şi în celălalt, şi anume ca în declinarea voluntară să se observe natura lucrului, iar în cea naturală – voinţa, acestea de orice fel ar fi, vor fi expuse mai jos; pentru că şi într-o declinare şi în cealaltă unele devin asemănătoare, altele diferite; cu privire la aceasta, grecii şi latinii au compus multe cărţi. De vreme ce, pe de o parte, unii considerau că, în vorbire, aceste cuvinte trebuie să le urmeze pe cele care, pornind de la cuvinte similare, să fie declinate în mod similar – pe care le-am numi analogii; alţii însă socoteau că acest lucru nu trebuie luat în consideraţie şi că, mai curând, trebuie avută în vederea neasemănarea, care este în uz şi pe care au numit-o anomalie; deşi, aşa cum cred eu, ambele trebuie acceptate: anomalia se manifestă în flexiunea voluntară, iar analogia – în cea naturală.

De quibus utriusque generis declinationibus libros faciam bis ternos, prioris tris de earum declinationum disciplina, posteriores de eius disciplinae propaginibus. De prioribus primus erit hic, quae contra similitudinem declinationum dicantur, secundus, quae contra dissimilitudinem, tertius de similitudinum forma; de quibus quae expediero singulis tribus, tum de alteris totidem scribere ac dividere [incipimus] incipiam.

10. Quod huiusce libri est dicere contra eos qui similitudinem sequuntur, quae est ut in aetate puer ad senem; <puella> ad anum, in verbis ut est scribo scribam, [dico] dicam prius contra universam analogiam, dein tum de singulis partibus. A natura sermo<nis> incipiam.

11. Omnis oratio cum debeat dirigi ad utilitatem, ad quam tum denique pervenit, si est aperta et brevis (quae petimus, quod obscurus et longus orator est odio), [et cum efficiat] aperta, ut intellegatur, brevis, ut cito intellegatur, et <cum efficiat> aperta<m> consuetudo brevem temperantia loquentis, et utrumque fieri possit sine analogia, ni[c]hil ea opus est. Neque enim, utrum Herculi an Herculis clavam dici oporteat, si doceat analogia, cum utrumque sit in consuetudine, non neglegendum [sunt], quod aeque sunt et brevi<a> et aperta.

12. Praeterea quo[d]ius utilitatis causa quaeque res sit inventa, si ex ea quis id sit consecutus, amplius ea<m> scrutari cum sit nimium otiosi, et cum utilitatis causa verba ideo sint imposita rebus ut ea<s> significent, si id consequimur una consuetudine, ni[c]hil prodest analogia.

13. Accedit quod quaecumque usus causa ad vitam sint assumpta, in his † non utilitatem qu<a>erere, non similitudinem: itaque in vestitu cum dissimillima sit virilis toga tunica<e>, muliebri<s> stola pallio, tamen inaequabilitatem hanc sequimur ni[c]hilo minus.

14. In <a>edificiis, quom non videamus habere <ad> atrium *περίστυλον* similitudinem et cubiculum ad equile, [quod] tamen propter utilitatem in his dissimilitudines potius quam similitudines sequimur: itaque et hiberna triclinia et <a>estiva non item valvata ac fenestrata facimus.

Despre aceste flexiuni ale fiecărei categorii voi face de două ori câte trei cărţi: primele trei despre teoria acestor flexiuni şi următoarele trei despre „vlăstare" ale acestei teorii. Aceasta va fi prima din cele dintâi, în care urmează să se vorbească împotriva asemănării în flexiune, a doua – împotriva neasemănării, şi a treia – despre forma asemănărilor. Acestea eu le voi explica în fiecare dintre cele trei cărţi, apoi voi începe să scriu şi să disting tot atâtea despre celelalte.

10. Întrucât acestei cărţi îi revine să discute împotriva acelora care optează pentru analogie, care se manifestă, precum în cazul vârstei, de exemplu: un copil faţă de un bătrân, o copilă faţă de o bătrână; aşa şi între cuvinte, de exemplu, *scribo – scribam*, *dico – dicam*, voi vorbi, mai întâi, contra analogiei în general, apoi despre fiecare parte, pornind de la natura vorbirii.

11. De vreme ce orice vorbire trebuie să fie îndreptată spre ceva util, la care a ajuns abia atunci, când este clară şi concisă (ceea ce şi pretindem, pentru că un vorbitor confuz şi prolix provoacă antipatie), [şi când se va stabili că] este clară, ca să fie înţeleasă, şi concisă, ca să fie înţeleasă rapid, şi când clară o face obişnuinţa vorbitorului şi concisă o face moderaţia lui, şi una şi cealaltă s-ar putea realiza fără analogie, nefiind necesară[21]. Căci nici nu ar trebui să se spună dacă e corect *clava Herculi* sau *Herculis*[VII], dacă aşa ne învaţă analogia, de vreme ce ambele sunt în uz, nu trebuie neglijate, pentru că sunt la fel de concise şi clare.

12. În afară de aceasta, pentru că orice lucru a fost inventat în vederea folosului, dacă cineva a urmărit acest lucru, să-l cerceteze mai mult, întrucât ar fi prea comod numai din obişnuinţă şi pentru că, din necesitate, cuvintele, de aceea, au fost impuse lucrurilor, ca să le semnifice, dacă noi urmărim acest lucru numai din obişnuinţă, analogia nu este de niciun folos.

13. Se mai adaugă faptul că la toate cele care au fost adoptate la modul de viaţă pentru o trebuinţă, nu trebuie să se caute nici utilitatea, nici asemănarea: aşadar, în îmbrăcăminte, de vreme ce sunt diferite la bărbaţi – toga, tunica, la femei – stola, mantaua; noi, totuşi, nu acceptăm mai puţin această neasemănare.

14. În construcţii, deşi nu vedem existând o asemănare între *atrium* şi *περίστυλον* (peristil), între dormitor şi grajd, totuşi, de dragul utilităţii, noi urmărim la acestea mai curând neasemănările decât asemănările: de aceea nu facem de acelaşi fel uşile şi ferestrele la sufrageriile de iarnă şi la cele de vară.

[VII] Rar, la unii autori, genitiv în *-i* (de exemplu, la Plaut).

15. Quare cum, ut in vestitu <a>edificiis, sic in supellectile cibo ceterisque omnibus quae usus <causa> ad vitam sunt assumpta dominetur inaequabilitas, in sermone quoque, qui est usus causa constitutus, ea non repudianda.

16. Quod si quis duplicem putat esse summam, ad quas metas naturae sit perveniendum in usu, utilitatis et elegantiae, quod non solum vestiti esse volumus ut vitemus frigus, sed etiam ut videamur vestiti esse honeste, non domum habere ut simus in tecto et tuto solum, quo[d] necessitas contruserit, sed etiam ubi voluptas retineri possit, non solum vasa ad victum habilia, sed etiam figura bella atque ab artifice ****, quod aliud homini, aliud humanitati satis est; quodvis sitienti homini poculum idoneum, humanitati <ni>si bellum parum; sed cum discessum e<s>t ab utilitate ad voluptatem, tamen in eo ex dissimilitudine plus voluptatis quam ex similitudine s<a>epe capitur: quo nomine et gemina conclavia dissimiliter poliunt et lectos non omnis paris magnitudine ac figura faciunt. Quod <si> esse[n]t analogia petenda supellectili, omnis lectos haberemus domi ad unam formam et aut cum fulcro aut sine eo, nec cum ad tricliniarem gradum, non item ad cubicularem; neque potius delectaremur supellectile distincta quae esset ex ebore **** rebus[VIII] disparibus figuris quam grabattis, qui *ἀνὰ λόγον* ad similem formam plerumque eadem materia fiunt. Quare aut negandum nobis disparia esse iucunda aut, quoniam necesse est confiteri, dicendum verborum dissimilitudine<m>, quae sit in consuetudine[m], non esse vitandam.

17. Quod si analogia sequenda est nobis, aut ea observanda est quae est in consuetudine aut quae non est. Si ea quae est sequenda est, praeceptis ni[c]hil opus est, quod, cum consuetudinem sequemur, ea nos sequetur; si quae non est in consuetudine, qu<a>eremus: ut quisque duo verba in quattuor formis finxeri[n]t similiter, quamvis haec nolemus, tamen erunt sequenda, ut † Iuppiti, Marspitrem[IX]. Quas si quis servet analogias, pro insano sit reprehendendus. Non ergo ea est sequenda.

[VIII] Add. *ex ebore <testidine aliis> rebus.*

[IX] Add. *Iuppiter, Marspiter <Iuppitri, Marspitri [Iuppiter, Maspiter> Iuppitrem, Marspitrem].*

15. Prin urmare, deoarece atât în vestimentație, construcții, cât și în mobilier, hrană și toate celelalte, care au fost adoptate la viața de zi cu zi de dragul folosului, predomină diferența, aceasta nu trebuie respinsă nici în vorbire, care a fost și ea instituită în vederea utilității.

16. Iar dacă cineva crede că în ambele există ceva fundamental, la care limită a naturii trebuie să se ajungă în uz, la cea a utilului și a eleganței, pentru că noi vrem să fim îmbrăcați nu numai pentru a ne apăra de frig, dar și să fim văzuți că suntem îmbrăcați decent, să avem o casă nu numai pentru a fi la adăpost și în siguranță, întrucât ne-a obligat nevoia, ci unde să se poată asigura și plăcerea, să avem vase potrivite nu doar pentru hrană, ci și frumoase la aspect și [împodobite] de meșter ****, întrucât ceva este suficient unui om, altceva întregii omeniri; și orice pahar este potrivit pentru un om însetat, dar prea puțin pentru omenire, dacă nu este puțin frumos; dar, deși s-a făcut trecerea de la utilitate la plăcere, totuși, în această privință, se obține adesea mai multă plăcere de la deosebire decât de la asemănare; în acest sens, ei zugrăvesc în mod diferit dormitoarele duble și nu fac toate paturile egale ca mărime și formă. Iar dacă ar trebui pretinsă analogia în mobilier, am avea în casă toate paturile cu o singură formă, fie cu spetează, fie fără ea, chiar dacă măsura la cele din sufragerie nu e la fel cu cele din dormitor, și nici nu ne-ar delecta mai mult o mobilă făcută din fildeș [cu încrustații de baga], ci lucruri cu aspecte diferite, mai curând, decât simple culcușuri, făcute, de cele mai multe ori, prin analogie, cu formă asemănătoare din aceeași materie. De aceea sau trebuie negat că lucruri neasemănătoare ne produc plăcere sau, pentru că acest lucru trebuie recunoscut, se cere spus că neasemănarea dintre cuvinte, aflată în uz, nu trebuie evitată.

17. Iar dacă trebuie să acceptăm analogia, trebuie respectată fie cea care este în uz, fie cea care nu este. Dacă există cea care trebuie urmată, atunci nu este nevoie de reguli, pentru că, atunci când vom urma uzul, el ne va urma pe noi, iar dacă o vom căuta pe cea care nu este în uz, atunci când cineva va fi aranjat două cuvinte în patru forme în mod asemănător, oricât nu vom voi acest lucru, totuși, ele vor trebui urmate, astfel, *Iuppiter, Marspiter, Iuppitrem, Marspitrem,* forme analogice, care dacă cineva le-ar păstra, ar trebui dezaprobat ca fiind nebun. Așadar, ea nu trebuie urmată.

18. Quod si oportet id es<se>, ut a similibus similiter omnia declinentur verba, sequitur, ut ab dissimilibus dissimilia debeant fingi, quod non fit: nam et <ab> similibus alia fiunt similia, alia dissimilia, et ab dissimilibus partim similia partim dissimilia. Ab similibus similia, ut a bono et malo bonum malum; ab similibus dissimilia, ut ab lupus lepus lupo lepori. Contra[ria] ab dissimilibus dissimilia, ut Priamus Paris, Priamo Pari; ab dissimilibus similia, ut Iup<p>iter ovis, Iovi ovi. Eo iam magis † analogias dissimilia finguntur, sed etiam ab [h]isdem vocabulis dissimilia neque a dissimilibus similia, sed etiam eadem. Ab [h]isdem vocabulis dissimilia fingi apparet, quod, cum duae sint Albae, ab una dicuntur Albani, ab altera Albenses; cum trinae fuerint Athenae, ab una dicti Athenae<i>, ab altera Athenaiis, a tertia Athen<a>eopolitae. Sic ex diversis verbis multa facta in declinando inveniuntur eadem, ut cum dico ab Saturni Lua Luam, et ab solvendo[X] [ab]luo [ab]luam. Omnia fere nostra <n>omina [li]virilia et muliebria multitudinis cum recto casu fiunt dissimilia, ea<de>m <in> dand<i>: dissimilia, ut mares Terentiei, feminae Terentia<e>, eadem in dandi, vireis Terentieis et mulieribus Terentieis. Dissimile Plautus et Plautius et co<m>mune, ut huius Plauti et Marci.

19. Denique si est analogia, quod in multis verbis e<s>t similitudo verborum, sequitur, quod in pluribus est dissimilitudo, ut non sit in sermone sequenda analogia.

20. Postremo, si est in oratione, aut in omnibus eius partibus est aut in aliqua [esse parum et]: in omnibus non est, in aliqua esse parum est, ut album esse <A>ethiopa[m] non satis est quod habet candidos dentes: non est ergo analogia.

[X] Add. *soluendo* < *soluo* < *se* + *luo*.

18. Iar dacă acest lucru trebuie să fie astfel încât de la cuvinte asemănătoare toate cuvintele să se decline asemenea, rezultă că de la cuvinte neasemănătoare trebuie să se creeze cuvinte neasemănătoare, ceea ce nu se întâmplă: de fapt, şi de la forme asemănătoare se creează unele asemănătoare, altele – neasemănătoare, iar de la forme neasemănătoare se creează o parte asemănătoare, o parte neasemănătoare: de la [cuvinte] asemănătoare – forme asemănătoare, precum de la *bonus* şi *malus* – *bonum*, *malum*; de la [cuvinte] asemănătoare – forme neasemănătoare, după cum de la *lupus*, *lepus* – *lupo*, *lepori*[22]. Dimpotrivă, de la [cuvinte] neasemănătoare – forme neasemănătoare, de exemplu, *Priamus*, *Paris* – *Priamo*, *Pari*; de la [cuvinte] neasemănătoare – forme asemănătoare, precum *Iup<p>iter* şi *ovis* – *Iovi*, *ovi*. De aceea cu atât mai mult cele neasemănătoare devin mai analogice: de la aceleaşi cuvinte se pot crea forme diferite, iar de la unele diferite – forme asemănătoare, şi chiar identice. De la aceleaşi cuvinte se pare că se creează forme diferite, căci, de vreme ce există două localităţi *Alba* se spune [pentru oamenii] din una *Albani*, din cealaltă – *Albenses*; de vreme ce au fost trei *Athenae*, s-au numit [oamenii] din una *Athenaei*, din alta – *Athenaiis*, din a treia – *Athenaeopolitae*[XI]. Şi în acest fel din diverse cuvinte sunt create multe forme pentru a avea flexiune de acelaşi fel, ca atunci când spun, de exemplu, de la *Lua Saturni* – *Luam* şi de la *soluo* – *abluo*, *abluam*. Aproape toate numele noastre proprii masculine şi feminine, deşi sunt diferite la cazul nominativ al pluralului, sunt asemenea la dativ: de exemplu, *Terentiei* – pentru genul masculin, *Terentiae* – pentru feminin; dar aceleaşi la dativ: *Terentieis* – la fel pentru masculin şi feminin. Este diferit *Plautus* şi *Plautius*, dar sunt la fel, de exemplu, *huius Plauti* şi *huius Marci*.

19. În fine, dacă există analogie, pentru că în numeroase cuvinte există asemănare, rezultă că, deoarece şi în mai multe există neasemănare, de aceea în vorbire, nu trebuie să fie urmată analogia.

20. În sfârşit, dacă există în vorbire: sau există în toate aspectele ei, sau în unele [şi există prea puţin]; dacă nu există în toate, nu este suficient [faptul că] există în unele, de exemplu, pentru un etiopian numai pentru că are dinţii albi, nu este destul pentru a fi considerat alb; aşadar, aici nu există analogie.

[XI] Compus hibrid latino-grecesc: lat. *Athena* + gr. *πολίτης* (con)cetăţeni > lat. *Athenae politae* – substantive pluralia tantum (rom. *locuitori ai Atenei*).

21. Cum ab similibus verbis quae declinantur similia fore polliceantur qui analogias esse dicunt, et cum simile [lae]tum denique dicant esse verbo verbum, ex eodem si[t] genere eadem figura transitum de cassu in cassum similiter ostendi possit, qui haec dicunt utrumque ignorant, et in quo loco similitudo debeat esse, et quemadmodum spectari soleat, simile sit necne. quae cum ignorant, sequitur ut, cum analogiam dicere non possint, sequi <non> debeamus. Qu<a>ero enim, verbum utrum dicant vocem quae ex syllabis est ficta, eam quam audimus, an quod ea significat, quam intellegimus, an utrumque. Si vox voci esse debet similis, ni[c]hil refert, quod significat mas an femina sit, et utrum nomen an vocabulum sit, quod illi interesse dicunt. Sin illud quod significatur debet esse simile, Diona et Theona quos dicunt esse p<a>ene ipsi geminos, inveniuntur esse dissimiles, si alter erit puer, alter senex, aut unus albus et alter <A>ethiops, item aliqua re alia dissimile<s>. Sin ex [ex] utraque parte debet verbum esse simile, non cito invenietur qui<n> in altera utra re claudicet, nec Perpenna et Alf[a]en<a> erit simile, quod alterum nomen virum, alterum mulierem significat. Quare quoniam ubi similitudo esse debeat nequeunt ostendere, impudentes sunt qui dicunt esse analogias.

22. Alterum illud quod dixi, quemadmodum simile [ex]<s>pectari oporteret, ignorare apparet ex eorum praecepto, quod dicunt, cum transierit e nominandi casibus in eos quos appellant vocandi, tum denique posse dici rectos esse similis aut dissimilis: esset enim ut si quis, Menaechmos geminos cum videat, dicat non posse iudicare similesne sint, nisi qui ex his sint nati considerarit num discrepent inter se. Ni[c]hil, inquam, quo magis minusve sit simile quod conferas cum altero, ad iudicandum extrinsecus oportet sumi. Quare cum ignor[ar]ent, quemadmodum similitudo debeat sumi, de analogia dicere non possunt.

21. Cei care spun că există analogii, atunci când prezic că de la cuvinte asemănătoare formele care se declină vor fi şi ele asemănătoare şi atunci când spun că un cuvânt e similar cu alt cuvânt, în acelaşi fel s-ar putea arăta că în acelaşi mod s-a trecut de la *cassus* la *in cassum*[XII]. Cei care spun acestea ignoră şi un fapt şi pe celălalt, în ce loc ar trebui să fie asemănarea şi în ce mod ar trebui ea urmată, de obicei, şi dacă există sau nu asemănare. Întrucât ei ignoră acestea, rezultă că, de vreme ce nu pot vorbi de analogie, noi nici n-ar trebui s-o urmăm. Căci eu cercetez dacă ei numesc cuvânt un semnificant sonor, ceva care este plăsmuit din silabe, ceea ce noi auzim sau ceea ce el semnifică, pe care îl înţelegem sau şi una şi cealaltă[23]. Dacă o latura sonoră trebuie să fie asemănătoare cu altă latură sonoră, nu interesează că ea semnifică ceva masculin sau feminin, dacă este nume propriu sau nume comun[XIII], ceea ce ei spun că îi interesează. Dacă ceea ce este semnificat trebuie să fie asemănător, *Diona* şi *Theona*, despre care ei spun că sunt aproape gemene, sunt considerate neasemănătoare, dacă unul va fi copil, celălalt – bătrân, sau unul alb şi altul negru, şi la fel diferite în altă privinţă. Dacă însă fiecare cuvânt trebuie să fie asemănător sub alte aspecte, greu se va afla în care dintre cele două laturi şchiopătă, nici *Perpenna* şi *Alfaena* nu vor fi asemănătoare, pentru că un nume semnifică un bărbat, celălalt – o femeie. De aceea sunt neruşinaţi cei care afirmă că există analogii, câtă vreme ei nu ştiu să arate unde ar trebui să existe asemănare.

22. Celălalt lucru pe care l-am spus, şi anume în ce fel ar fi de aşteptat asemănarea, se pare că după regula lor ei o ignoră, deoarece spun că ori de câte ori se trece de la cazurile numirii la cele pe care le numesc ale chemării, abia atunci se poate spune că sunt sau nu asemănătoare cazurile drepte: căci ar fi ca şi cum cel care ar vedea pe gemenii Menaechmi[24], ar spune că nu poate să se pronunţe dacă sunt asemănători sau nu, decât dacă se va lua în consideraţie că cei din care ei se trag nu se diferenţiază între ei. Nimic, spun eu, prin care ceva să fie mai mult sau mai puţin asemănător, nu trebuie luat în consideraţie, pentru a judeca din exterior. De aceea, de vreme ce ei ignoră cum trebuie să fie admisă asemănarea, nu pot vorbi nici despre analogie.

[XII] *In cassum* (rom. *în zădar, fără rost*) expr. adv. < *cassus* (rom. *gol, zădarnic*).

[XIII] Lat. *nomen* înseamnă „substantiv, termen, cuvânt"; iar *vocabulum* – „denumire, termen, cuvânt, substantiv, nume". Varro desemnează prin *nomen* – „numele propriu", iar *vocabulum* – „numele comun".

Haec apertius dixissem, nisi brevius eo nunc mallem, quod infra sunt planius usurpanda. Quare quod ad universam naturam verborum attinet, haec attigisse modo satis est.

23. Quod ad partis singulas orationis, deinceps dicam. Quoius quoniam sunt divisiones plures, nunc ponam potissimum eam qua dividitur oratio secundum naturam in quattuor partis: in eam quae habet casus et quae habet <tempora et quae habet> neutrum et in qua est utrumque. Has vocant quidam appellandi, dicendi, adminiculandi, iungendi. Appellandi dicitur ut homo et Nestor, dicendi ut scribo et lego, iungendi ut que, adminiculandi ut docte et commode. Appellandi partes sunt quattuor, e quis dicta a quibusdam provocabula qu<a>e sunt ut quis, qu<a>e; <vocabula> ut scutum, [ut] gladium; nomina ut Romulus, Remus; pronomina ut hic, h<a>ec. Duo media dicuntur nominatus; prima et extrema articuli. Primum genus est infinitum, secundum ut infinitum, tertium ut effinitum, quartum finitum. Haec singulatim triplicia esse debent quod sexum, multitudinem, casum: sexum, utrum virile an muliebre an neutrum sit, ut doctus docta doctum; multitudinem, unum an plura significet, ut hic, h<a>ec; casum, utrum recto sit, ut Marcus, an obliquo, ut Marco, an com<m>uni ut Iovis.

24. His di<s>cretis partibus singulas perspice, quo facilius nusquam esse analogias quas sequi debeamus videas. Nempe esse oportebat vocis formas ternas, ut in hoc humanus humana humanum, sed habent quaedam binas, ut cervus cerva, qu<a>edam singulas, ut aper et sic multa. Non ergo est in huiuscemodi generibus analogia.

Le-aş fi spus mai clar acestea, dacă n-aş prefera acum ceva mai concis, fiindcă ele trebuie discutate mai pe larg în continuare. Drept pentru care, ceea ce se referă la întreaga natură a cuvintelor, e destul că a fost menţionat acum.

23. Ceea ce priveşte fiecare parte de vorbire, voi discuta mai târziu. Întrucât există mai multe diviziuni ale acesteia, acum o voi prezenta doar pe aceea care, potrivit naturii ei, se divide în patru părţi: cea care are cazuri, cea care are timpuri, cea care nu are nici cazuri, nici timpuri şi cea care are şi cazuri şi timpuri[25]. Unii le-au numit pe acestea nume, verbe, adverbe, conjuncţii[XIV]. Sunt numite substantive, de exemplu, *homo* şi *Nestor*, verbe, de exemplu, *scribo* şi *lego*, conjuncţii, de exemplu, *-que*, adverbe, de exemplu, *docte* şi *commode*. Grupul nominal e reprezentat de patru părţi de vorbire: dintre acestea, unele au fost numite: pronume, precum sunt, spre exemplu, *quis*, *quae*; nume comune, de exemplu, *scutum*, *gladium*, nume proprii, ca *Romulus*, *Remus*, pronume demonstrative, de exemplu, *hic*, *haec*[XV]. Cele două din mijloc sunt numite substantive, prima şi ultima pronume[26]. Prima categorie este nelimitată, a doua ca şi cea nelimitată, a treia – ca şi cea limitată, a patra – limitată[27]. Fiecare luată separat trebuie să fie triplă, pentru că are gen, număr, caz: gen[28], dacă este *masculin* sau *feminin* sau *neutru*, de exemplu, *doctus*, *docta*, *doctum*; număr[29], dacă semnifică *unul* sau *mai mulţi*, de exemplu, *hic*, *haec*; caz, dacă e la cazul *drept*, de exemplu, *Marcus* sau *oblic*, de exemplu, *Marco*, sau comun[30], de exemplu, *Iovis*[XVI].

24. Aceste părţi fiind distincte, cercetează cu atenţie pe fiecare în parte, pentru ca să vezi mai uşor că nicăieri nu există analogii pe care ar trebui să le urmăm. Evident, ar fi trebuit să existe câte trei forme pentru semnificant, ca la *humanus*, *humana*, *humanum*, dar unele cuvinte au câte două, de exemplu, *cervus*, *cerva*, altele – una, ca *aper*, şi la fel multe altele. Aşadar, nu există analogie la genurile de acest fel.

[XIV] Varro numeşte *appelandi* – care denumeşte (numele), *dicendi* – care afirmă (verbele), *adminiculandi* – care sprijină (adverbele), *iungendi* – care leagă (conjuncţiile).

[XV] Lat. *provocabula* – în loc de cuvânt (pronumele); lat. *pronomen* – pronume demonstrative.

[XVI] Forma *Iovis* era forma de genitiv, la Ennius apare şi la nominativ (sens arhaic).

25. Et in multitudine ut unum significat pater, plures patres, sic omnia debuerunt esse bina. Sed et singularia solum sunt multa ut cicer, siser (nemo enim dicit cicera, sisera) et multitudinis sunt, ut salinae (non enim ab his singulari specie dicitur salina) et balnea<e>. Neque ab eo quod dicunt balneum habet multitudinis consuetudo: nam quod est ut praedium balneum, debuerunt esse plura, ut praedia balnea, quod non est: non est ergo in his quoque analogia.

26. Alia casus [alia casus] habent et rectos et obliquos, alia rectos solum, alia modo obliquos habent: utrosque ut Iuno, Iunonis, rectos modo ut Iupiter, Maspiter, obliquos solum ut Iovis, Iovem: non ergo in his est analogia.

27. Nunc videamus in illa quadripertita. Primum si esset analogia, ut in infeineiteis articulis, ut est quis quem quoius, sic diceretur quae quam <qua>ius; et ut est quis quoi, sic diceretur qua quae: nam est proportione simile: ut deae bonae quae, sic dea bona qua[e] est, et ut est quem quis, sic quos ques. Quare quod nunc dicitur qui homines, dici oportuit ques.

28. Pr<a>eterea ut est ab [h]is <ei>, sic ab ea eae diceretur, quod nunc dicitur ei; pronuntiaretur ut in iis viris, sic es mulieribus, et ut est in rectis casibus <is> ea [id], in obliquis esset eius eaius; nunc non modo in virili sicut in muliebri dicitur eius, sed etiam in neutris articulis, ut eius viri, eius mulieris, eius pabuli, cum discriminentur in rectis casibus is ea id. De hoc genere parcius tetigi, quod librarios haec sp<in>onsiora indiligentius elaturos putavi.

29. De nominatibus qui accedunt proxime ad <in>finitam naturam articulorum atque appellantur vocabula, ut homo equus,

25. Şi la număr, unul indică un singur exemplar, precum *pater*, mai multe de acelaşi fel, de exemplu, *patres*, şi la fel la toate cuvintele ar fi trebuit să fie câte două. Dar sunt şi multe numai la singular, de exemplu, *cicer*, *siser* (în realitate nimeni nu zice *cicera*, *sisera*) sau sunt numai la plural, de pildă, *salinae* (căci specia nu se spune pentru singular *salina* de la acestea) şi *balneae*. Şi nu spun *balneum* de la acesta, pentru că uzul a creat pluralul: căci ceea ce este, ca *praedium*, *balneum* ar fi trebuit să fie la plural, de exemplu, *praedia*, *balnea*, care, de fapt, nu există. Aşadar, chiar şi la acestea nu există analogie[31].

26. Unele cuvinte au atât cazuri drepte, cât şi oblice; unele însă au numai cazuri drepte, altele numai oblice: au ambele cazuri, de exemplu, *Iuno*, *Iunonis*, numai cazuri drepte, de exemplu, *Iupiter*, *Maspiter*, numai cazuri oblice, de exemplu, *Iovis*, *Iovem*. Aşadar, la acestea, nu există analogie.

27. Să vedem acum pe cele cvadruple[32]. Mai întâi: dacă ar exista analogie, de exemplu, la *pronume*[XVII], atunci, aşa cum există *quis*, *quem*, *quoius*[XVIII], la fel s-ar zice şi *quae*, *quam*, *quoius*, şi aşa cum este *quis*, *quoi*[XIX], tot aşa s-ar spune *qua*, *quae*; căci există o asemănare după proporţie: după cum sunt *deae*, *bonae*, *quae*, tot aşa sunt şi *dea*, *bona*, *quae*, şi aşa cum este *quem*, *quis*, tot aşa *quos*, *ques*. Prin urmare, ceea ce acum se zice *qui homines*, ar fi trebuit să se spună *ques*[XX].

28. Pe lângă acestea aşa cum există de la *is*, *ei*, tot aşa s-ar spune de la *ea*, *eae*, ceea ce acum se zice *ei*; s-ar fi pronunţat ca *iis* la genul masculin, tot aşa *es* la genul feminin; şi după cum se află la cazurile drepte *is*, *ea*, *id*, tot aşa ar fi şi la cazurile oblice *eius*, *eaius*; acum însă se spune nu numai pentru masculin, ci şi pentru feminin – *eius*, dar chiar şi la pronumele neutre, de exemplu, *eius viri*, *eius mulieris*, *eius pabuli*, deşi sunt diferite la cazul nominativ *is*, *ea*, *id*. De această categorie m-am ocupat mai puţin, întrucât am considerat că pe cele mai subtile scribii le-au tratat cu mai puţină diligenţă.

29. Despre numele care se apropie cel mai mult de natura <ne> limitată a pronumelor şi sunt denumite nume comune, de exemplu, *homo*, *equus*;

[XVII] Latina nu avea articol, lat. *articuli* desemna uneori *pronume*.

[XVIII] Formă arhaică pentru *cuius*.

[XIX] Formă arhaică pentru *cui*.

[XX] *Ques* – formă arhaică de nominativ masculin şi feminin (cf. Ernout, p. 154-155).

eorum declinationum genera sunt quattuor: unum nominandi, ut ab equo equile, alterum casuale, ut ab equo equum, tertium augendi, ut ab albo albius, quartum minuendi, ut cista cistula. Primum genus, ut dixi, id est, cum <ab> aliqua parte orationis declinata sunt recto casu vocabula[m], ut a balneis balneator. Hoc fere triplices habet radices, quod et a vocabulo oritur, ut a venatore uenabulum, et a nomine, ut a Tibure Tiburs, et a verbo, ut a currendo cursor, in nullo horum analogiam servari videbis.

30. Primum cum dicatur ut ab ove et sue ovile et suile, sic a bove bovile non dicitur; et cum simile sit avis et ovis, neque dicitur ut ab ave aviarium <ab ove oviarium, neque ut> ab ove ovile ab ave avile, et cum debuerit esse ut a cubatione cubiculum sic a sessione sediculum, non est. Quoniam taberna, ubi venit vinum, a vino vinaria, a creta cretaria, ab unguento unguentaria dicitur, 'avà λόγ[ι]ον si essent vocabula, ubi caro venit, carnaria, ubi pelles, pelliaria, ubi calcei, calcearia diceretur, non laniena ac pellesuina et sutrina. Et sicut est ab uno uni, ab tribus trini, a quattuor quadrini, sic a duobus duini, non bini diceretur; nec non ut quadrigae trigae, sic potius duigae quam bigae. Permulta sunt huiusce generis, quae quoniam admonitus perspicere potest, omitto.

31. Vocabula quae ab nominibus oriuntur, si ab similibus nominibus similia esse debent, dicemus, quoniam gemina sunt Parma Alba Roma, † Parmenses[XXI]; aut quoniam est similis Roma Nola Parma, dicemus ut Romani Nolani sic Parmani; et a Pergamo, ab Ilio similiter Pergamenus Ilienus; aut ut Ilius [unus] et Ilia mas et femina, sic Pergamus et Pergama vir et mulier; et quoniam similia nomina sunt Asia Libya, dicemus Asiaticos et Libyaticos homines.

32. Quae vocabula dicuntur a verbis, fiunt ut a scribendo scriptor, a legendo lector, haec quoque non servare similitudinem licet videre ex his: cum similiter dicatur ut ab amando amator, ab salutando salutator, a cantando cantator, et cum dicatur lassus sum

[XXI] Add. <*Romenses et Albenses ut*> *Parmenses*, vir doctus.

tipurile flexiunii lor sunt în număr de patru: unul – pentru nume, de exemplu, de la *equus*, *equile*, altul – pentru cazuri, de exemplu, de la *equus* – *equum*, al treilea – pentru grade de comparație, de exemplu, de la *albus* – *albius*, al patrulea – pentru diminutivare, de exemplu, *cista* – *cistula*. Prima categorie, despre care am vorbit, se realizează atunci când din orice parte de vorbire pot fi derivate cuvinte la cazul nominativ, de exemplu, de la *balneae* – *balneator*. Acesta are aproape rădăcini triple, fiindcă se creează și de la nume comune, de exemplu, de la *venator* se derivă *venabulum*, și de la nume proprii, de exemplu, de la *Tibur* – *Tiburs*, și de la verbe, de exemplu, de la *curro* – *cursor*, dar vei vedea că în niciunul dintre acestea nu este păstrată analogia.

30. În primul rând, câtă vreme se spune de la *ovis* și *sus*, *ovile* și *suille*, dar nu se spune la fel, de la *bos* – *bovile* și deși seamănă *avis* și *ovis*, nu se zice de la *avis* – *aviarium* <de la *ovis* – *oviarium*, nici după cum> de la *ovis* – *ovile*, de la *avis* – *avile*; și cum ar trebui să fie, de exemplu, de la *cubatio* – *cubiculum*, tot așa nici de la *sessio* nu există *sediculum*. Deoarece pentru cârciuma, unde se vinde vinul, se zice de la *vinum* – *vinaria*, de la *creta* – *cretaria*, de la *unguentum* – *unguentaria*, dacă cuvintele ar fi *ana logion* [„conform cu logica"], s-ar zice, pentru localul unde se vinde *caro* – *carnaria*, unde [se vinde] *pelles* – *pelliaria*, unde [se vinde] *calceus* – *calceria*, și nu *laniena* și *pellesuina*, și *sutrina*. Așa cum există de la *unus* – *uni*, de la *tres* – *trini*, de la *quattuor* – *quadrini*, tot așa s-ar spune de la *duo* – *duini*[XXII], nu *bini*; și nici, de exemplu, *quadrigae*, *trigae*, astfel, mai curând, zicem *bigae* decât *duigae*. Există foarte multe cazuri de acest fel, pe care eu le omit, deoarece oricine, avizat fiind, ar putea să le observe.

31. Dacă cuvintele, care sunt formate de la numele proprii, ar trebui să fie la fel cu numele proprii similare, atunci vom spune *Parmenses*, *Romenses*, *Albenses*, pentru că provin de la *Parma*, *Roma*, *Alba*, sau, pentru că sunt asemănătoare *Roma*, *Nola*, *Parma*, le vom numi, precum *Romani*, *Nolani*, la fel și *Parmani*; și de la *Pergam*, *Ilius* în mod asemănător *Pergamenus* și *Ilienus*, sau de la *Ilius* și *Ilia* pentru bărbat și pentru femeie, tot așa *Pergamus* și *Pergama* pentru bărbat și femeie, și, deoarece numele *Asia* și *Libya* sunt asemănătoare, noi vom numi pe locuitori *Asiatici și Libyatici*.

32. În legătură cu cuvintele despre care se spune că sunt formate de la verbe, de exemplu, de la *scribo* – *scriptor*, de la *lego* – *lector*, faptul că nici ele nu respectă asemănarea se poate observa după următoarele: deși se spune în mod similar, de la *amo* – *amator*, de la *saluto* – *salutator*, de la *canto* –

[XXII] Forma arhaică *duis* = *bis* (rom. de două ori) > *bini*.

metendo ferendo, ex his vocabula non reddunt proportionem, quo<niam> non fit ut messor fertor. Multa sunt item in hac specie in quibus potius consuetudinem sequimur quam rationem verborum. Pr<a>eterea cum sint ab eadem origine verborum vocabula dissimilia superiorum, quod simul habent casus et tempora, quo vocantur participia, et multa sint contraria ut amor amo, seco secor, ab amo et eiusmodi omnibus verbis oriuntur praesens et futurum et amans [u]et amaturus, ab eis verbis tertium quod debet fingi praeteriti, in lingua latina reperiri non potest: non ergo est analogia. Sic ab amor legor et eiusmodi verbis vocabulum eius generis praeteriti te<m>poris fit, ut amat[ur]us eram, sum, ero, neque praesentis et futuri ab his fit. Non est ergo analogia, praesertim cum tantus numerus vocabulorum in eo genere inter[or]ierit quod dicimus. In his verbis quae contraria non habent, loquor et venor, tamen dicimus loquens et venans, locuturus <et venaturus>, quod secundum analogias non est, quoniam dicimus loquor et venor, <non loquo et veno>, un[t]de illa erant superiora; e<o> minus servantur, quod [cum] ex his quae contraria verba non habent[ur] alia efficiunt terna, ut ea quae dixi, alia bina, ut ea quae dicam: currens ambulans, cursurus ambulaturus: tertia enim praeteriti non sunt, ut cursus sum, ambulatus sum. Ne in his quidem, quae s<a>epius quid fieri ostendunt, servatur analogia: nam ut est a cantando cantitans, ab amando amitans non est et sic multa. Ut in his singularibus, sic in multitudinis: sicut enim cantitantes † sed ettitantes non dicuntur.

33. Quoniam est vocabulorum genus quod appellant compositicium et negant conferri id oportere cum simplicibus de quibus adhuc dixi, de compositis separatim dicam. Cum ab tibiis et canendo tibicines dicantur, qu<a>erunt, si analogias sequi oporteat, cur non a cithara et psalterio et pandura dicamus citharicen et sic alia; si ab aede et tuendo <aeditumus dicatur, cur non ab atrio et tuendo> potius atritumus sit quam atriensis; si ab avibus capiendis auceps dicatur, debuisse aiunt a piscibus capiendis ut aucupem sic pisci<cu>pem dici.

cantator[33], şi, deşi se spune *lassus sum metendo ferendo*, la acestea, cuvintele nu exprimă proporţia: fiindcă nu se formează *messor*, *fertor*. La fel, în această categorie sunt multe cuvinte la care urmăm, mai degrabă, uzul decât regula [formării] cuvintelor. Pe lângă acestea, deşi sunt cuvinte diferite la verbe cu aceeaşi origine, câtă vreme au simultan cazuri şi timpuri sunt numite participii[34]; există şi multe verbe cu sens opus[35], de exemplu, *amor – amo*, *secor – seco*; de la *amo* şi de la toate verbele de acest fel se creează participiul prezent şi participiul viitor, adică şi *amans* şi *amaturus*; or, de la acestea ar trebui creată cea de a treia categorie, a trecutului, care nu poate fi aflată în limba latină: deci nu există analogie. Astfel, de la *amor*, *legor* şi de la alte cuvinte de acest fel se creează o formă a acestei categorii pentru perfect, de exemplu, *amatus eram*, *sum*, *ero*, dar nu se creează din ele forme pentru participiu prezent şi viitor. Deci nu există analogie, mai ales, că a dispărut un mare număr de cuvinte dintre cele despre care vorbim. La verbele care nu au sens contrar[36], de exemplu, *loquor* şi *venor*, noi spunem totuşi *loquens* şi *venans*, *locuturus* <et *venaturus*>, fiindcă nu există potrivit analogiilor, câtă vreme noi spunem *loquor* şi *venor* <nu *loquo* şi *veno*>, de unde existau cele anterioare; cu atât mai puţin sunt păstrate, pentru că din acele verbe cu sens contrar se creează unele cu câte trei forme, ca cele despre care am vorbit, altele câte două, ca cele despre care voi vorbi: de exemplu, *currens*, *ambulans – cursurus*, *ambulaturus*; căci la a treia categorie de cuvinte trecutul nu există, de exemplu, *cursus sum*, *ambulatus sum*. Nici chiar între acestea, pe care ei le arată frecvent că există, nu e păstrată analogia: într-adevăr, există de la *canto*, *-are – cantitans*, de la *amo*, *-are* nu există *amitans* şi tot aşa multe altele. Precum la formele de singular, tot aşa şi la cele de plural: căci se formează *cantitantes*, dar nu se zice *ettitantes*[XXIII].

33. De vreme ce există o categorie de cuvinte, pe care ei le numesc compuse şi spun că ele nu trebuie să fie comparate cu cele simple, despre care am vorbit până acum, despre acestea vom vorbi separat. Dacă ar trebui urmate analogiile, aşa cum de la *tibia* şi *caneo*, *-ēre* se zice *tibicines*, ei se întreabă de ce nu am spune de la *cithara* şi *psalterium* şi *pandura – citharicen* şi la fel şi altele; dacă de la *aedes* şi *tueor*, *-ēri* <s-ar zice *aeditumus*, de ce de la *atrium* şi *tueor*, *-ēri*> nu s-ar spune, mai degrabă, *atritumus* decât *atriensis*; dacă de la *aves* şi *capio* s-a spus *auceps*, ei afirmă că ar fi trebuit şi de la *pisces* şi *capio* să se spună precum *auceps*, tot aşa *pisceps*.

[XXIII] Unica atestare a acestui cuvânt este la Varro. Se pare, e vorba de o greşeală, ar trebui să fie *amitantes*.

Ubi lavetur aes <a>erarias, non aerelavinas nominari; et ubi fodiatur argentum argentifodinas dici, neque <ubi> fodiatur ferrum ferrifodinas; qui lapides c<a>edunt lapicidas, qui ligna, lignicidas non dici; neque ut aurificem sic argentificem; non doctum dici indoctum, non salsum insulsum. Sic ab hoc quoque fonte quae profluant, animadvertere est facile.

34. Relinquitur de casibus, in quo Aristarchei suos contendunt nervos.

35. Primum si in his esse[n]t analogia, dicunt debuisse omnis nominat[i]u[o]s et articulos habere totidem casus: nunc alios habere unum solum, ut litteras singulas omnes, alios tris, ut praedium praedii praedio, alios quattuor, ut mel mellis melli melle, alios quinque, ut quintus quinti quinto quintum quinte, alios sex, ut unus unius uni unum une uno: non esse ergo in casibus analogias.

36. Secundo quod Crates, cur quae singulos habent casus, ut litterae graecae, non dicantur alpha alphati alphatos, si idem mihi respondebitur quod Crateti, non esse vocabula nostra, sed penitus barbara, qu<a>eram, cur idem nostra nomina et Persarum et ceterorum quos vocant barbaros cum casibus dica<n>t. Quare si essent in analogia, aut, ut Poenicum et <A>egyptiorum vocabula singulis casibus dicerent, aut pluribus, ut Gallorum ac ceterorum: nam dicunt alauco alaucus et sic alia. Sin quod scribunt dicent, quod Poenicum si<n>t singulis casibus, ideo eas litteras graecas † nominari: sic Graeci nostra senis casibus non quinis dicere debebant; quod cum non faciunt, non est analogia.

37. Quae si esset, negant ullum casum duobus modis debuisse dici; quod fit contra. Nam sine reprehensione vulgo alii dicunt in singulari hac ovi et avi, alii hac ove et ave; in multitudinis hae puppis restis et hae puppes restes; item quod in patrico[s] casu hoc genus dispariliter dicuntur civitatum parentum et civitatium parentium, in accusandi hos montes fontes et hos montis fontis.

Locul unde se spală arama este numit *aerariae*, nu *aerelavinae*, iar locul de unde se extrage argintul se numeşte *argentifodinae*, dar locul unde se extrage fierul nu se numeşte *ferrifodinae*; celor care taie piatra li se spune *lapicidae*, de la *lapides* şi *caedo*, dar celor care taie lemne nu li se spune *lignicida*, nici după modelul lui *aurifex* nu se spune *argentifex*. Pentru *non doctum* se spune *indoctum*, pentru *non salsum* – *insulsum*. Astfel, este uşor de observat că de la orice sursă derivă ele.

34. Mai rămâne [de discutat] despre cazuri, în care privinţă discipolii lui Aristarh îşi concentrează eforturile.

35. În primul rând, ei afirmă că, dacă la acestea ar exista analogie, toate substantivele şi pronumele ar trebui să posede acelaşi număr de cazuri: dar, de fapt, unele au numai un singur caz, precum toate literele una câte una, altele – trei, de exemplu, *praedium*, *praedii*, *praedio*, altele – patru, de pildă, *mel*, *mellis*, *melli*, *melle*, altele – cinci, de exemplu, *quintus*, *quinti*, *quinto*, *quintum*, *quinte*, altele – şase, precum *unus*, *unius*, *uni*, *unum*, *une*, *uno*; prin urmare, la cazuri nu există analogii[37].

36. În al doilea rând, ceea ce spune Crates[38]: de ce acele care au câte un singur caz, de exemplu, numele literelor greceşti, nu se zice *alpha*, *alphati*, *alphatos*, dacă mi s-ar răspunde la fel ca lui Crates, şi anume: nu sunt cuvintele noastre, ci cuvinte total străine, aş întreba de ce despre substantivele noastre, la fel ca despre cele ale perşilor şi ale celorlalţi, pe care ei le numesc străini, se spune că au cazuri. De aceea, dacă ar exista analogie, fie s-ar folosi la câte un singur caz, ca substantivele punilor şi ale egiptenilor, fie la mai multe, precum cele ale galilor şi ale celorlalţi: căci ei zic *alauco*, *alaucus* şi la fel şi altele. Dacă nu, să spună ceea ce scriu: de aceea literele greceşti sunt la un singur caz, pentru că sunt ale punicilor; tot aşa grecii trebuiau să le exprime pe ale noastre cu câte şase cazuri[39], nu cu câte cinci. De vreme ce nu fac acest lucru înseamnă că nu există analogie.

37. Iar dacă ar exista, ei afirmă că un singur caz nu ar fi trebuit să fie exprimat în două feluri, pentru că, de fapt, se întâmplă contrariul. Fără a fi criticaţi de popor, unii zic la singular *hac ovi* şi *hac avi*, alţii *hac ove* şi *hac ave*; la plural unii – *hae puppis restis*, iar alţii *hae puppes restes*; de asemenea, şi la cazul genitiv, se zice în mod diferit la această categorie: *civitatum*, *parentum* şi *civitatium*, *parentium*, la cazul acuzativ *hos montes*, *hos fontes* şi *hos montis*, *hos fontis*[40].

38. Item cum, si sit analogia, debeant ab similibus verbis similiter declinatis similia fieri et id non fieri ostendi possit, despiciendam eam esse rationem. Atqui ostenditur: nam qui potest similius esse quam gens, mens, dens? Cum horum casus patricus et accusativus in multitudine sint disparilis: nam a primo fit gentium et gentis, utrubique ut sit <I>; ab secundo mentium et mentes, ut in priore solo sit I, ab tertio dentum et dentes, ut in neutro sit. Sic item quoniam simile est recto casu surus lupus lepus, rogant, quor non dicatur proportione[m] item suro lupo lepo. Sin respondeatur similia non esse, quod ea vocemus dissimiliter sure lupe lepus (sic enim respondere voluit Aristarc<h>us Crateti: nam cum scripsisset similia esse Philomedes Heraclides Melicertes, dixit non esse similia: in vocando enim cum <E> brevi dici Philomede<s>, cum E longo Heraclide, cum <A> brevi Melicerta), in hoc dicunt Aristarc<h>um non intellexisse quod qu<a>eretur se non solvere[t]. Sic enim, ut quicque in obliquis casibus discrepavit, dicere potuit propter eam rem rectos casus non esse similis: quom qu<a>eratur duo inter se similia sint necne, non debere extrinsecus adsum<i> cur similia sunt. Item si esset analogia, similiter ut dicunt aves oves sues, dicerent item ut avium ovium suium. Si analogia est, inquit, cur populus dicit dêi penates, dêi consentes, cum sit ut hic reus fer<re)>us deus, sic hei re<e>i fer<re>ei de<e>i? Item qu<a>erunt, si sit analogia, cur appellant omnes aedem deum consentium et non deorum consentium? Item quor[XXIV] dicatur mille denarium, non mille denariorum? Est enim hoc vocabulum figura ut Vatinius, Manilius, denarius: debet igitur dici ut Vatiniorum Maniliorum denariorum; et non equum puplicum[XXV] mille assarium esse, sed mille assariorum: ab uno enim assario multi assarii, ab eo assariorum. Item secundum illorum rationem debemus secundis syllabis longis Hectórem Nestórem: est enim ut qu<a>estor praetor Nestor qu<a>estorem praetorem Nestórem, qu<a>estóris praetóris Nestóris; et non debuit dici quibus das, [q]his das: est enim ut hi qui his quis, a<u>t sicut quibus hibus.

[XXIV] Add. *quor* = *cur*.
[XXV] Add. *publicũ* ex *puplicũ*.

38. La fel, de vreme ce, dacă ar exista analogie, ar trebui ca de la cuvinte similare, declinate în acelaşi fel, să se creeze forme similare, dar acest lucru n-ar putea fi arătat că se întâmplă, această explicaţie trebuie respinsă. Într-adevăr, se arată: ce pot fi mai asemănătoare decât *gens*, *mens*, *dens*? Cu toate acestea cazurile genitiv şi acuzativ ale acestora la plural sunt diferite: într-adevăr, de la primul este format *gentium* şi *gentis*, în ambele forme există <i>, de la al doilea *mentium* şi *mentes*, la primul ca să fie după model numai cu un <i>, la al treilea *dentum* şi *dentes* nu ar fi ca la niciunul din cei doi. De asemenea, pentru că sunt la fel la cazul nominativ *surus*, *lupus*, *lepus*, ei întreabă: de ce nu s-ar spune la fel proporţional *suro*, *lupo*, *lepo*. Dacă însă s-ar răspunde că nu sunt asemănătoare, pentru că le pronunţăm în mod diferit *sure*, *lupe*, *lepus* (căci aşa Aristarh[41] a vrut să-i răspundă lui Crates: de fapt, după ce el scrisese că sunt similare *Philomedes*, *Heraclides*, *Melicertes*, tot el a spus că nu sunt asemănătoare: pentru că la vocativ se pronunţă cu *ĕ* scurt *Philomedes*, cu *ē* lung *Heraclides* şi cu *ă* scurt *Melicerta*), în acest caz, ei afirmă că Aristarh nu a înţeles că de fapt nu se soluţionează ceea ce urmăreşte. De fapt, aşa cum fiecare [cuvânt] s-a diferenţiat la cazurile oblice, s-ar fi putut spune că din acest motiv nici cazurile drepte nu sunt asemănătoare: când se cercetează dacă cele două sunt sau nu asemănătoare, nu trebuie să se mai adauge în plus şi de ce sunt asemănătoare. De asemenea, dacă ar exista analogie, aşa cum spun *aves*, *oves*, *sues* în mod asemănător, ar spune *avium*, *ovium*, *suium*. Dacă există analogie, afirmă ei, de ce poporul spune *dei penates*, *dei consentes*, de vreme ce acesta e *reus*, *ferreus*, *deus*, şi tot aşa aceştia sunt *rei*, *ferrei*, *dei*? La fel ei întreabă: dacă există analogie, de ce toţi numesc templul *deum consentium* şi nu *deorum*[XXVI] *consentium*? De asemenea, de ce s-ar zice *mille denarium* şi nu *mille denariorum* ? Căci acest cuvânt *denarius* este ca aspect precum *Vatinius*, *Manilius*: aşadar, ar trebui să se spună ca *Vatiniorum*, *Maniliorum* şi *denariorum*; şi nu există cal public de *mille assarium*, ci *mille assariorum*, căci de la *unus assarius*, *multi assarii*, de la el *assariorum*. La fel, potrivit raţionamentului lor, ar trebui să se spună cu cele două silabe lungi *Hectórem*, *Nestórem*[42], căci sunt ca şi *quaestor*, *praetor*, *Nestor* – *quaestorem*, *praetorem*, *Nestorem*, *quaestóris*, *praetóris*, *Nestóris*; şi nu ar fi trebuit să se spună *quibus das*, *his das*: căci există, precum *hi*, *qui*, după *his*, *quis*, sau precum *quibus* – *hibus*[XXVII].

[XXVI] Forma arhaică a genitivului singular *-um* > *-orum*.
[XXVII] Forma arhaică de dativ şi ablativ, folosită de Plaut.

Cum dicatur da patri familias, si analogias sequi vellent, non debuerunt dicere [da] hic pater familias, quod est ut Atiniae Catiniae familiae, sic una Atinia Catinia familia. Item plures patres familias dicere non debuerunt, sed, ut Sisenna scribit, patres familiarum. Neque oportebat consuetudinem notare alios dicere boum greges, alios boverum, et signa alios Ioum, alios Ioverum, cum esset ut Iovis bovis struis et Iovem bovem struem Iovi bovi strui; nec cum haec convenirent in obliquis casibus, dubitare debuerunt in rectis, [prop]in quibus nunc in consuetudine aliter dicere, pro Iovis Iupiter, pro bus bos, pro stru[u]s strues.

39. Deinceps dicam de altero genere vocabulorum, in quo contentiones fiunt, ut album albius albissumum[XXVIII], in quo † id analogias non servari apparet: nam cum sit simile salsum caldum et dicatur ab his salsius caldius, salsissimum caldissimum, debuit dici, quoniam simile est bonum malum, ab his bonius et malius, bonissimum et malissimum. Nonne dicitur bonum melius optimum, <malum peius pessimum>? In aliis verbis ni[c]hil <de>est, ut dulcis dulcior dulcissimus, in aliis primum, ut peium peius pessimum, in aliis medium, ut caesior caesius c<a>esi<s>sumus, in aliis bina sunt quae <de>sint ab eadem voce declinata, et ea ita ut alias desint secundum et tertium, ut in hoc mane manius manissime, alias ut duo prima absint, ut ab optimum optius optum, alias ut primum et tertium desit, ut a melius melum melissumum. Pr<a>eterea si dicerentur similiter, cum similia essent <m>acer sacer tener et macerrimus sacerrimus tenerrimus, non discreparet in his macrior tenerior, neque alia trisyllaba fierent; et si in his dominaretur similitudo, diceremus ut candidissimus candidissima, pauperrumus pauperrima, sic candidus candida, pauper paupera; et ut dicimus doctus docta, doctissimus doctissima, sic diceremus frugalissumus frugalissima, frugus et fruga. Et si proportione[m] esse<nt> verba, ut uno vocabulo dicimus virum et mulierem sapientem et diligentem et sapientiorem et diligentiorem, sic diceremus item, cum pervenissemus ad summum, quod nunc facimus aliter:

[XXVIII] Add. *albus, albius*: corr Rhol – *albissimu* ex *albussumu*.

De vreme ce se spune *da patri familias*, dacă ar vrea să urmeze analogia, n-ar fi trebuit să zică [*da*] *hic pater familias*, pentru că el este precum *Atiniae, Catiniae, familiae*, tot aşa şi *una Atinia, Catinia, familia*. La fel la plural nu ar fi trebuit să zică *patres familias*, ci, aşa cum scrie Sisenna[43], *patres familiarum*. N-ar fi trebuit să consemnăm nici uzul după care unii zic *boum greges*, alţii, *boverum*, şi notările sunt, la unii, *Ioum*, la alţii, *Ioverum*, deoarece există, precum *Iovis, bovis, struis*, şi *Iovem, bovem, struem, Iovi, bovi, strui*; şi nici pentru că acestea erau în acord la cazurile oblice, n-ar fi trebuit să stea la îndoială în ce priveşte cazurile drepte, pentru cele apropiate aflate acum în uz se zice, dimpotrivă, în loc de *Iuppiter – Iovis*, în loc de *bos – bus*, în loc de *strues – stru[u]s*.

39. În continuare, voi vorbi despre cealaltă categorie de cuvinte, în legătură cu care există polemici: precum *album, albius, albissumum*, la care se vede bine că nu sunt păstrate analogiile; căci câtă vreme sunt similare *salsum* şi *caldum*, ar fi trebuit să se spună şi de la acestea *salsius, caldius, salsissimum, caldissimum*, deşi e asemănător *bonum, malum*, totuşi nu există *bonius* şi *malius, bonissimum şi malissimum*. Oare nu se zice *bonum, melius, optimum*, <*malum, peius, pessimum*> ? La alte cuvinte nu lipseşte nimic, de exemplu, *dulcis, dulcior, dulcissimus*, la altele lipseşte primul termen[44], de exemplu, *peium, peius, pessimum*, la altele – partea din mijloc, precum *caesius, caesior, caesissumus*, la unele există câte două forme care lipsesc de la acelaşi cuvânt flexionat şi aşa cum la unele ar lipsi a doua şi a treia treaptă, ca la acesta, *mane, manius, manissime*, tot aşa la altele ar lipsi primele două, ca la *optimum, optius, optum*, aşa la altele ar lipsi prima şi a treia, ca la *melius, melum, melissumum*[45]. În afară de acestea, dacă ar fi spuse în acelaşi fel, de vreme ce sunt asemănătoare, *macer, sacer, tener* şi *macerrimus, sacerrimus, tenerrimus*, nu ar fi în dezacord cu ele nici *macrior, tenerior*, nici unele, nici celelalte nu ar fi devenit trisilabice; şi dacă la acestea ar domina asemănarea, am spune *candidissimus, candidissima, pauperrumus*[XXIX], *pauperrima*, tot aşa *candidus, candida, pauper, paupera*; şi aşa cum zicem, *doctus, docta, doctissimus, doctissima*, tot aşa am spune *frugalissimus, frugalissima, frugus* şi *fruga*[XXX]. Iar dacă cuvintele ar exista după proporţie, aşa cum folosim o singură formă pentru masculin şi feminin, pentru *sapiens* şi *diligens*, şi *sapientior* şi *diligentior*, tot aşa am spune după ce vom fi ajuns la gradul superlativ, în ceea ce ne priveşte, noi acum formulăm altfel:

[XXIX] Add. *pauprum, paupera* ex *pauperi* inter sctibendum.

[XXX] Adjectivul lat. *frugalis* (*cumsecade, rânduit, simplu*) avea numai gradele comparativ şi superlativ.

nam virum dicimus sap<i>entissimum et diligentissimum, feminam sapientissimam et diligentissimam. Quod ad vocabulorum huius generis exempla pertinet, multa sunt reliqua; sed ea quae dicta, ad iudicandum satis sunt, quor[XXXI] analogias in collatione verborum sequi non debeamus.

40. Magnitudinis vocabula cum possint esse terna, ut cista cistula cistella, † in mediis non sunt, ut in his macer macricolus macellus, niger nigricolus nigellus. Item minima in quibusdam non sunt, ut avis avicula aucella, caput capitulum capitellum. In hoc genere vocabulorum quoniam multa desunt, dicendum est non esse in eo potius sequendam quam consuetudinem rationem.

Quod ad vocabulorum genera quattuor pertinet, ut in hoc potius consuetudinem quam analogias dominari facile animadverti possit, dictum est.

41. Sequitur de nominibus, quae differant a vocabulis ideo quod sunt finita ac significant res proprias, ut Paris <H>elena, cum vocabula sint infinita ac res com<m>unis designent[ur], ut vir mulier; e quibus sunt alia nomina ab nominibus, ut Ilium ab Il[l]o et Ilia ab Ilio, alia a vocabulo, ut ab albo Albius, ab atro Atrius. In neutris servata est analogia: nam et cum sit a Romulo Roma, proportione non est quod debuit esse[XXXII]*** Perpenni filia, non Perpennae[XXXIII]. Perpenna mulieris nomen esse debuit et nata esse a Perpenno, quod est ut Arbernus Percelnus Perpennus, Arberna Percelna Perpenna. Quod si Marcus Perpenna virile est nomen et analogia sequenda, Lucius <A>elia et Quintus Mucia virilia nomina esse debebunt; item quae dicunt ab Rhodo, Andro, Cyzico Rhodius, <Andrius>, Cyzicenus, similiter Cyzicius dici <debebat> et civis unusquisque (non ut Athen<a>eus dicitur rhetor nomine, etsi non sit Atheniensis).

[XXXI] Add. *quod* ex *quo*.

[XXXII] Add. *esse <Romula, non Roma>*.

[XXXIII] Add. *<Item Perpenna debuit esse> Perpenni filia, non Perpennae <filius. Nam>*.

de fapt, noi zicem pentru masculin *sapientissimus* şi *diligentissimus*, iar pentru feminin *sapientissima* şi *diligentissima*. În ceea ce priveşte exemplele acestei categorii de cuvinte, multe sunt lăsate la o parte; dar cele spuse sunt suficiente pentru a arăta că în categoria gradelor de comparaţie ale cuvintelor noi nu ar trebui să urmăm analogiile.

40. De vreme ce pot exista câte trei termeni referitori la mărime[46], de exemplu, *cista*, *cistula*, *cistella*, de ce nu există formele de comparativ, de exemplu, la *macer*, *macricolus*, *macellus*, *niger*, *nigricolus*, *nigellus*. De asemenea, la unele nu există diminutive, de tipul, *avis*, *avicula*, *aucella*; *caput*, *capitulum*, *capitellum*. Deoarece în această categorie de cuvinte multe lipsesc, trebuie admis că nu există [analogie] şi că trebuie urmărit mai curând uzul decât logica.

În ceea ce priveşte cele patru categorii de cuvinte s-a arătat că se poate observa uşor că la ele domină, mai degrabă, uzul decât analogiile.

41. Urmează [să vorbesc] despre numele proprii, care diferă de cele comune, pentru că sunt în număr limitat şi desemnează lucruri individuale, de exemplu, *Paris*, *Helena*; în timp ce numele comune sunt în număr nelimitat şi desemnează lucruri generice, de exemplu, *vir* şi *mulier*; dintre acestea, unele sunt formate de la nume proprii, de exemplu, *Ilium* de la *Ilius*, *Ilia* de la *Ilius*, altele de la nume comune, de exemplu, de la *album* – *Albius*, de la *atrium* – *Atrius*. La cele nediferenţiate a fost păstrată analogia: de fapt, de vreme ce există de la *Romulus* – *Roma*, aceasta nu se realizează după proporţie, fiindcă ar fi trebuit să fie *Romula*, nu *Roma*. De asemenea, ar fi trebuit să fie *Perpenna* fiica lui *Perpennus*, nu fiul *Perpennae*. Căci *Perpenna* ar fi trebuit să fie nume de femeie şi s-a creat de la *Perpennus*, fiindcă există, de exemplu, *Arbernus*, *Percelnus* [masculine], *Arberna*, *Percelna* [feminine], astfel, de asemenea, *Perpennus*, *Perpenna*. Iar dacă *Marcus Perpenna* este nume de bărbat, atunci ar trebui urmată analogia şi vor trebui să fie nume de bărbat *Lucius Aelia* şi *Quintus Mucia*; de asemenea, cei care zic de la *Rhodus*, *Andrus*, *Cyzicus* – *Rhodius*, *<Andrius>*, *Cyzicenus*, trebuiau să zică în mod asemănător *Cyzicius* şi fiecărui cetăţean (nu aşa cum un retor e numit cu numele *Athenaeus*, deşi nu este atenian).

In hoc ipso analogia non est, quod alii nomina habent ab oppidis, alii aut non habent aut non ut debent habent. Habent plerique libertini a municipio manumissi, in quo, ut societatum et fanorum servi, non servarunt proportione[m] rationem, et Romanorum liberti debuerunt dici ut a Faventia Faventinus, ab Reate Reatinus sic a Roma Romanus, ut nominantur libertinis orti † publicis servis Romani, qui manumissi ante quam sub magistratus nomina, qui eos liberarunt, succedere c<o>eperunt. Hinc quoque illa nomina Lesas, Ufenas, Carrinas, M<a>ecenas, quae cum essent ab loco ut Urbinas, et tamen U[e]rbin<i>us, ab his debuerunt dici ad nostrorum nominum[XXXIV] ****.

Gellius N. A. II 25,5 sqq: (M. Varronis liber ad Ciceronem de lingua Latina octavus nullam esse observationem similium docet inque omnibus paene verbis consuetudinem dominari ostendit: sicuti cum dicimus, inquit, lupus lupi, probus probi et lepus leporis), item paro paravi et lavo lavi, pungo pupugi, tundo tutudi et pingo pinxi. Cumque (inquit) a ceno et prandeo et poto et cenatus sum et pransus sum et potus sum dicamus, a destringor tamen et extergeor et lavor destrinxi et extersi et lavi dicimus. Item cum dicamus ab Osco Tusco Graeco Osce Tusce Graece, a Gallo tamen et Mauro Gallice et Maurice dicimus; item a probus probe, a doctus docte, sed a rarus non dicitur rare, sed alii raro dicunt, alii rarenter.

(inde M. Varro in eodem libro:) Sentior (inquit) nemo dicit et id per se nihil est, adsentior tamen fere omnes dicunt. Sisenna unus adsentio in senatu dicebat et eum postea multi secuti, neque tamen vincere consuetudinem potuerunt.

[XXXIV] Add. *dici ad nostrum nominum <similitudinem Lesius, Ufenius, Carrinius, Maecenius>.*

Chiar în acest exemplu nu există analogie, fiindcă unii îşi trag numele de la oraşe, alţii fie nu au, fie nu îl au cum ar trebui să-l aibă. Majoritatea liberţilor, eliberaţi din municipiul, în care ei au fost sclavi publici şi ai templelor, nu au păstrat raţionamentul după proporţie şi liberţii romanilor ar fi trebuit să fie numiţi, spre exemplu, de la *Faventia – Faventinus*, de la *Reate – Reatinus*, tot aşa de la *Roma – Romanus*, la fel cum sunt numiţi romanii născuţi din liberţi, † din sclavi publici, care, fiind eliberaţi mai înainte după numele magistraţilor, care i-au eliberat, au început să le ia numele. De aici chiar şi acele nume precum *Lesas*, *Ufenas*, *Carrinas*, *Maecenas*, care deşi proveneau de la locul aşezării, ca *Urbina* şi, totuşi, *U[e]rbinius*, ar fi trebuit să fie numite prin asemănare cu numele noastre: *Lesius*, *Ufenius*, *Carrinius*, *Maecenius*.

Gellius N.A. II.25.5: (Cartea a opta a lui M. Varro, dedicată lui Cicero, *De lingua Latina* ne învaţă că nu există nicio regulă a celor asemănătoare şi arată că aproape în toate cuvintele domneşte uzul. Căci – scrie el – aşa cum spunem *lupus*, *lupi*, *probus*, *probi*, dar *lepus*, *leporis*), la fel zicem, *paro*, *paravi*, *lavo*, *lavi*, *pungo*, *pupugi*, *tundo*, *tutudi*, dar *pingo – pinxi*. De la *ceno* şi *prandeo*, şi *poto*, spunem *cenatus sum*, *pransus sum*, *potus sum*, pe când de la *destringor*, *extergeor*, *lavor*, zicem *destrinxi* şi *extersi* şi *lavi*. De asemenea, deşi de la *Oscus*, *Tuscus*, *Graecus*, spunem *Osce*, *Tusce*, *Graece*, de la *Gallus* şi *Maurus*, zicem totuşi *Gallice* şi *Maurice*; la fel de la *probus* se spune *probe*, de la *doctus – docte*, dar de la *rarus* nu se zice *rare*, ci unii spun *raro*, alţii *rarenter*[47].

(Apoi M. Varro în aceeaşi carte:) (scrie) Nimeni nu spune *sentior* şi acest cuvânt singur nu reprezintă nimic, totuşi aproape toţi zic *adsentior*. Numai Sisenna spunea, în senat, *adsentio* şi după aceea mulţi l-au urmat[48], totuşi nici ei nu au putut să învingă uzul.

Note şi comentarii

[1] Cartea a VIII-a a tratatului *De lingua Latina* prezintă cele mai importante argumente aduse de anomaliști împotriva analogiei. Varro aplică la limba latină toate dovezile utilizate de Crates din Mallos în polemica cu Aristarh.

[2] Cele trei diviziuni tradiționale din gramatica antică sunt: etimologia (semantica), morfologia, sintaxa.

[3] *Casus rectus*, *obliquus* sunt calcuri din limba greacă. *Casus rectus* (cazul drept/direct) este cazul nominativ, în opoziție cu celelalte cazuri, *casus obliqui* (cazuri aplecate, oblice); denumiri create de gramaticii latini după model grecesc; chiar şi casus < cădere (a cădea) este un calc după substantivul grecesc *ptosis* („cădere"), care atestă faptul că grecii antici şi-au reprezentat modificările formei cuvintelor ca diverse poziții ale unui obiect în cădere, ca devieri de la poziția obişnuită.

[4] Lat. *declinatio* a fost folosit în epoca lui Cicero şi desemna *flexiunea*, adică *declinare*, *conjugare*, *comparație*, *derivare*, având, aşadar, şi alte sensuri față de cel actual, referitor doar la *flexiunea nominală* şi *verbală*. Varro credea că declinarea este o trăsătură lingvistică universală.

[5] Această afirmație a lui Varro se bazează pe opinia lui Q. Cosconius, orator şi scriitor erudit din generația anterioară, conform căreia la origine ar fi existat 1000 de cuvinte (forme inițiale) *primigenia* şi 500 000 de forme flexionare, pentru că, de la fiecare formă inițială, pot fi create ≈ 500 de forme flexionare (declinate, conjugate, derivate) (*apud* Collart 1954: 133).

[6] Comparația metaforică cu relațiile umane este păstrată până astăzi: cuvinte (limbi) înrudite, familie de limbi, strămoşul unei familii etc.

[7] În acest fragment, Varro se referă la diferențierea de gen prin moțiune, foarte productivă în latina din epocă: prin acest procedeu, genul feminin era diferențiat de cel masculin cu ajutorul unui sufix. Realizată derivațional, moțiunea s-a răspândit, fiind un procedeu simplu şi eficace, pe scară foarte largă în ambele variante ale latinei, atât în cea vorbită, cât şi în cea cultă.

[8] O mentalitate arhaică potrivit căreia există o legătură indisolubilă între lucruri şi numele lor.

[9] În expunerea divergențelor, Varro apelează la părerile unor filosofi, precum Aristotel şi Dion din Alexandria, membru al Academiei (sec. I a. Chr.).

[10] În gramaticile latine, cuvintele flexibile se distribuie în două clase mari, declinabile (numele) şi conjugabile (verbul); în cadrul numelui se disting

substantivul şi adjectivul; locul pronumelui este, începând cu Varro, în acelaşi grup, iar în cadrul verbului era inclusă şi o parte de vorbire neflexibilă, cea a adverbului.

[11] Argument sintactic şi logic: subiectul pe primul loc, adică numele; celelalte ulterior – după nume şi verb.

[12] În concepția lui Varro, flexiunea nominală comportă patru aspecte: flexiunea nominală propriu-zisă, derivarea nominală, gradele de comparație şi formarea diminutivelor. În fragmentul dat, autorul remarcă două aspecte: *declinatio nominum* şi *declinatio extrinsecus* sau derivarea.

[13] Hortensius a fost un vestit orator şi rival a lui Cicero (114-50 a. Chr.), care i-a dedicat o lucrare ce poartă numele *Hortensius*. Ideea centrală, susținută de Cicero, era că numai studiul filosofiei poate aduce fericire omului. Din lucrare s-au păstrat scurte fragmente; anticii, în special Augustin, au apreciat-o mult.

[14] În realitate, derivarea este inversă: *strenuus* – *strenuitas*, *nobilis* – *nobilitas*.

[15] Varro enumără şase cazuri în flexiunea nominală latină, indicând rolul lor, dar fără a le denumi.

[16] Lat. *cognomen* nu înseamnă la Varro „nume", „poreclă", „prenume", care era necesar atunci când în gintă două persoane aveau acelaşi *praenomen/nomen*. Acest sens îl foloseşte rar, de exemplu, în *De lingua Latina*, IX, 42; de cele mai multe ori acest cuvânt indică la el „desemnare" sau „calificativ" (adjectiv), specific individului sau obiectului.

[17] Enciclopedistul latin observă că gradele de comparație caracterizează şi „alte cuvinte", referindu-se la adverbe.

[18] De fapt, după unii istorici, *Roma* vine de la *Rumon*, care, în etruscă, însemna *fluviu* (cf. Montanelli 1995: 22).

[19] Latina moştenind categoria indo-europeană a aspectului, a redus seria ternară a opozițiilor aspectuale (durativă – momentană – finită) la opoziția binară dintre acțiunea/starea durativă, reprezentată de tema *infectum*, „non – încheiat", „neîncheiat" şi acțiunea/starea finită, încheiată, reprezentată de tema *perfectum*, „încheiat", „realizat", „săvârşit". Aspectul durativ este numit şi *imperfectiv*, iar cel finit sau încheiat şi *perfectiv*.

[20] În latină, persoana care realizează acțiunea nu se exprima prin folosirea pronumelui personal; aceasta era notată prin desinența fiecărei forme verbale. De aceea se şi numesc terminații personale; doar în cazul când se pune un accent deosebit asupra persoanei, atunci înaintea verbului se punea pronumele respectiv.

[21] Prin aceste argumente, anomaliştii voiau să sublinieze faptul că analogia este o himeră; ea nu ar fi în conformitate cu natura, ar fi inutilă şi chiar nocivă, în concluzie, ea nu ar exista decât în imaginaţia analogiştilor.

[22] Este vorba de o asemănare fonetică, întrucât, din punct de vedere gramatical, aceste cuvinte fac parte din declinări diferite şi, prin urmare, dispun de forme cazuale diferite: *lupus,-i* – declinarea a II-a, *lepus, -oris* – declinarea a III-a.

[23] Varro face referire la ceea ce ulterior, în lingvistică, după Fr. de Saussure, s-a diferenţiat în semnificant şi semnificat. Echivalat cu imaginea acustică, semnificantul este acea componentă a semnului verbal perceptibilă prin emisia fonetică, pe când semnificatul reprezintă latura pur mentală noţională a semnului.

[24] *Menaechmi* este titlul unei comedii plautine.

[25] E vorba, de fapt, de variaţia şi ambiguitatea prin polisemie a vocabularului specific utilizat de Varro. Principala opoziţie este între *verbum* şi *res* (cuvânt şi lucru), apoi opoziţia *nomen* şi *verbum* (nume şi verb) şi opoziţia, la alt nivel, dintre *vocabulum* şi *nomen* (numele comun şi numele propriu). Cu referire la aceste idei, D. Irimia nota: „În descrierea şi interpretarea limbii, Varro îşi depăşeşte nu numai contemporanii şi urmaşii, dar şi modelele greceşti, prin intuiţii şi observaţii subtile mai ales în legătură cu flexiunea" (Irimia 2011: 331).

[26] Deşi atestat, termenul *articulus* nu desemna, în terminologia gramaticală latină, partea de vorbire caracteristică limbilor romanice şi indo-europene moderne, numită „articol", care nu exista în latină. Sensul de „articol" al lui *articulus* a fost utilizat de gramaticii romani numai prin comparaţie cu situaţia din greacă; altminteri, *articulus* denumea, ca termen retorico-gramatical, fie un cuvânt (izolat) oarecare, fie un element frazeologic al registrului stilistic (aşa-numita inciza), fie un moment critic al unei expuneri, fie pronume demonstrativ/relativ (la Varro, în special).

[27] În clasificarea grupului nominal, *appelandi*, în două părţi de vorbire, în sens larg, *nominatus* şi *articuli*, Varro se inspiră de la Chrysip şi Aristarh. În ceea ce priveşte calificativele date fiecărei părţi, acestea sunt concepute în spirit filosofic, metodă preluată de la stoici.

[28] Limba latină a preluat tripla diferenţiere de gen din indo-europeană: masculin, feminin şi neutru. Varro declara: „Mas et femina habent intersectia se quamdam societatem, nullam societatem neutra cum his, qood sunt diversa..." (Varro, IX, 38) (această definiţie vagă este inspirată dintr-un fragment conservat la Pseudo-Sergius). După Varro, *genus* derivă din *generare* şi se referă numai la fiinţele vii. Autorul foloseşte următorii termeni pentru a

desemna genurile: pentru masculin – *mas, masculinum genus, masculinum, virile genus, virile*; pentru feminin – *femina, femininum genus, femininum, muliebre genus, muliebre*, pentru genul neutru – *neutrum genus, neutrum*.

[29] Limba latină de la începuturile ei nu a cunoscut decât opoziţia binară de număr, între singular şi plural, atât la nume, cât şi la verb. *Singularul* se referă şi denumeşte un singur element (sau obiect, în sens gramatical), în vreme ce *pluralul* introduce ideea de mulţime, formată din mai multe elemente: „Singulare est quod natura unum significat, ut *equus*... Multitudinis vocabula sunt unum infinitum, ut Musae, alterum finitum, ut duae, tres, quattuor..." (Varro, IX, 39). Termenii pe care îi foloseşte Varro pentru a desemna categoria gramaticală a numărului sunt fie *multitudo*, fie în sens mai larg, *numerus*; pentru numărul singular – *singulare*; pentru plural – *multitudo*.

Categoria numărului, ca şi cea a genului, prezintă şi cazuri ambigue, pe care autorul le preia de la adepţii anomaliei, la care făcea apel pentru a combate analogia.

[30] E vorba de cazul genitiv, care era numit şi *casus communis*, pentru că oferea tema comună celorlalte cazuri.

[31] Nu coincide peste tot categoria numărului: în diferite limbi, cuvintele *singularia tantum*, precum şi cele *pluralia tantum* sunt diferite.

[32] În tratatul *De lingua Latina*, Varro pare surprins de un lucru ciudat în flexiunea pronominală. Şi adepţii anomaliei obţineau prin acesta o victorie uşoară (de altfel, anomaliştii ori de câte ori vor să atace principiul analogiei, se referă la excepţii). Declinarea pronumelui, zice autorul, este o problemă spinoasă; el nu vorbeşte decât foarte pe scurt despre aceasta, dar suficient totuşi ca noi să înţelegem fenomenele de contaminare şi analogie în declinarea pronumelor relativ-interogative. El vedea, aici, un amestec dintre prima, a doua şi a treia declinare, fără a lua în considerare desinenţele străine şi comune ale celor trei genuri pentru cazurile genitiv şi dativ ale numărului singular.

[33] Principiul la care se referă este următorul: numele de agent, pentru majoritatea substantivelor în *-tor*, sunt substantive verbale, formate în mod direct de la verbe. Acest principiu va fi discutat şi ulterior de gramaticieni.

[34] Varro a făcut pe această temă numai reflecţii generale. Aceasta este unica sa remarcă privind participiul.

[35] Sistemul verbal latin comporta două diateze: activă şi pasivă (iniţial, diateza medie, din stadiul prelatin, indo-european). Prin urmare, Varro vrea să sublinieze în acest fragment că verbele la diateza activă cu utilizare tranzitivă pot primi desinenţe pasive şi sunt compatibile cu sensul pasiv, în timp ce verbele la diateza activă cu utilizare intranzitivă nu pot exprima în nici un fel ideea pasivă.

[36] Este vorba despre verbele *deponente*, care primesc numai desinenţe pasive (la origine, medii), dar care au sens: a) fie mediu („reflexiv", „participativ"); b) fie direct, pierzându-l (lat. *deponere*) pe cel pasiv.

[37] Varro utilizează opere ale gramaticilor greci şi apelează mereu, prin comparaţie, la limba greacă.

[38] Crates din Mallos, prezentat de Varro pretutindeni ca un critic, a trăit în sec. al II-lea a. Chr., fiind cunoscut ca filosof şi gramatic, fondator al şcolii gramaticale din Pergam.

[39] Latina are în plus cazul Ablativ, pe care Varro îl numeşte „casus Latinus", deoarece grecii nu-l aveau. Numele de *ablativus* i-a fost dat de Quintilian; termenul este derivat de la verbul *aufero, auferre, abstuli, ablatum* = a scoate, a îndepărta, întrucât funcţia principală a acestui caz este de a arăta punctul de plecare al unei acţiuni, locul de unde un lucru este îndepărtat sau separat.

[40] Este vorba de criticile aduse de anomalişti cu privire la formele duble, prezente în epocă la unele cuvinte.

[41] Aristarh din Samotrace a fost cel mai mare filolog alexandrin (216-144 a Chr.); discipolul lui Aristofan din Bizanţ şi succesor al acestuia la conducerea Bibliotecii din Alexandria.

Opera lui Aristarh constituie punctul culminant al criticii filologice din Antichitate. Şcoala întemeiată de el, la Alexandria, s-a perpetuat cu o tradiţie neîntreruptă până în timpul Imperiului Roman.

[42] Este unul dintre puţinele fragmente (cf. Cartea a X-a, 3) în care Varro introduce în morfologie şi noţiunea de *cantitate vocalică*. În principiu, cantitatea unei vocale determină cantitatea silabei din care vocala respectivă făcea parte. Cantitatea vocalică avea în latină un rol fonologic deosebit de important, putând diferenţia sensul cuvintelor sau funcţia lor gramaticală. În acest, fragment, se face aluzie la deosebirea cantitativă determinată de originea cuvântului. Problema devine greu de soluţionat în cazul în care cuvântul e de origine greacă: se împrumuta accentul grecesc sau se adapta celui latin.

[43] L. Cornelius Sisenna, pretor în anul 78, a fost un orator talentat. Opera sa, *Historiae*, scrisă la bătrâneţe, cuprindea cel puţin 12 cărţi, poate chiar 23. Unele fragmente tratează despre epoca străveche a istoriei romane; erau descrişi, mai ales, anii atât de agitaţi din primul sfert al secolului I a. Chr. Sisenna a tradus în limba latină povestirile milesiene ale lui Aristide, foarte răspândite în Orient. Activitatea de nuvelist a completat cariera lui prestigioasă, fiind cunoscut ca valoros istoriograf, dar şi ca întemeietorul unei noi forme de artă literară, ca predecesor al lui Petronius şi al lui Apuleius (cf. *Istoria* ... 1964: 485).

[44] Lat. *prima parte* desemnează gradul pozitiv, lat. *medium* – gradul comparativ (de mijloc); lat. *ad summum* – gradul superlativ.

[45] E vorba, de fapt, de adjectivele cu comparaţia neregulată.

[46] Flexiunii *augendi* i se opune flexiunea *minuendi*, care reuneşte *magnitudinis vocabula*. Exemplele alese de Varro demonstrează că adjectivele sau substantivele pot primi acest fel de flexiune. Sufixele diminutivale sunt variate şi oricăruia dintre ele i se potriveşte mai mult de o semnificaţie. Varro citează următoarele sufixe: *-ullus* (*-a, -um*); *-culus* (*-a, -um*); *-ellus* (*-a, -um*) şi *-illus* (*-a, -um*).

[47] Adverbele în *-e* folosesc o veche desinenţă de instrumental; *raro* e forma de ablativ a lui *rarus*; *rarenter* pare să fi fost format prin analogie cu antonimul său *frequenter*.

[48] *Adsentior* se foloseşte la forma deponentă, probabil, prin analogie cu antonimul său *absentior*, verbul simplu *sentio* neavând formă pasivă sau deponentă; *absentio* e un compus al lui *sentio*.

Liber <VIIII>

1. *** nesciunt docere[I] quam discere quae ignorant: in quo fuit Crates, nobilis grammaticus, qui fretus Chrysippo, homine acutissimo qui reliquit *περι ανωμαλίας* † lei libri contra analogian atque Aristarchum est nixus, sed ita, ut scripta indicant eius, ut neutrius videatur pervidisse voluntatem, quod et Chrysippus de inaequabilitate cum scribit sermonis, propositum habet ostendere similes res dissimilibus verbis et dissimiles similibus esse vocabulis notatas, id quod est ver[b]um, et [cum] Aristarchus, de aequabilitate cum scribit † et de, verborum similitudinem qua[ru]ndam <in> inclinatione[s] sequi iubet, quoad patiatur consuetudo. Sed ii qui in loquendo partim sequi iube<n>t nos consuetudinem partim rationem, non tam discrepant, quod consuetudo et analogia coniunctiores sunt inter se quam iei credunt, quod est nata ex quadam consuetudine analogia et ex hac[II] *** consuetudo ex dissimilibus et similibus verbis eorumque declinationibus constat, neque anomalia neque analogia est repudianda, nisi si non est homo ex anima, quod est [homo ex anima quod est] ex corpore et anima. Sed ea quae dicam quo facilius pervideri possint, prius de trinis copulis discernendum (nam [cum] confusim ex utraque parte pleraque dicuntur, quorum alia ad aliam referri debent summam): primum de copulis naturae et <u> suis: haec enim duo sunt quod † erigunt diversa, quod aliud est dicere <esse> verborum analogias, aliud dicere uti oportere analogiis; secundum de copulis multitudinis ac finis, utrum omnium verborum dicatur esse analogia † an usus an maioris partis; tertium de copulis personarum, qui eis debent uti, quae sunt plures. Alia enim populi universi, alia singulorum, et de ieis non eadem oratoris et poetae, quod eorum non idem ius. Itaque populus universus debet in omnibus verbis uti analogia et, si perperam est consuetus,

[I] Lapsus: lat. *Nesciunt docere / <Insignis eorum est error qui malunt quae>* (rom. *mare este eroarea celor care preferă să învețe pe alții decât să învețe ei ceea ce nu știu*).

[II] Add. *ex hac <consuetudine item anomalia. Quare quod>*.

Cartea a IX-a[1]

1. *** Preferă să învețe pe alții, decât să învețe ei ceea ce nu știu [analogia]: în această situație a fost renumitul gramatic Crates, care s-a bazat pe Chrysip[2], un om foarte priceput, care a lăsat scrierea περὶ ανωμαλίαζ, III cărți împotriva analogiei, și pe Aristarh; dar, așa cum arată scrierile lui, se pare că el nu a susținut părerea niciunuia, pentru că și Chrysip, atunci când scrie despre neregularitate în limbă, intenționează să arate că lucruri asemănătoare sunt denumite prin cuvinte diferite, iar unele diferite – prin cuvinte asemănătoare; în ce privește părerea lui Aristarh, atunci când scrie despre regularitate și despre asemănarea cuvintelor, recomanda ca în vorbire să se urmărească flexiunea, atât cât permite uzul. Dar cei care ne prescriu ca în vorbire să urmărim, pe de o parte, uzul, pe de altă parte, analogia, nu se deosebesc atât de mult, pentru că uzul și analogia sunt mult mai legate între ele, decât cred ei, pentru că analogia s-a născut din obișnuință și din această [se naște] la fel anomalia. Pentru că uzul se referă la cuvinte și diferite și asemănătoare și la flexiunile lor, prin urmare, nici anomalia, nici analogia nu trebuie să fie respinse; întrucât [la fel] omul nu este compus numai din suflet, pentru că el este [compus] din corp și suflet[3]. Dar, ca să poată fi înțelese mai ușor, cele ce voi spune despre acestea, mai întâi, trebuie să fie deosebite câte trei tipuri de relații (de fapt, cele mai multe sunt expuse confuz și dintr-o parte și din alta, ar trebui să se refere una la alta). În primul rând, despre relațiile naturii și ale uzului: căci acestea două sunt cele care provoacă † abordări diferite, căci una este să zici că în cuvinte există analogii, alta – că trebuie să te folosești de ele; în al doilea rând, despre relațiile unei mulțimi și a unui număr limitat, se va zice că există analogie † sau obișnuința la toate cuvintele, la o parte sau la cea mai mare parte a lor; în al treilea rând, în raport cu persoanele care trebuie să le utilizeze – cele care sunt mai multe. În fapt, unele aparțin întregului popor, altele – unor oameni luați separat și care nu sunt aceleași la oratori și poeți, fiindcă norma lor nu este aceeași. Așadar, întregul popor trebuie să utilizeze analogia în toate cuvintele și, dacă a fost obișnuit greșit,

corrigere se ipsum, cum orator non debeat in omnibus uti, quod sine offensione non potest facere, cum poeta[e] transilire lineas impune possit. Populus enim in sua potestate, singuli in illius: itaque ut suam quisque consuetudinem, si mala est, corrigere debet, sic populus suam. Ego populi consuetudinis non sum ut dominus, at ille meae est. Ut rationi optemperare debet gubernator, gubernatori unusquisque in navi, sic populus rationi, nos singuli populo. Quare ad quamcumque summam in dicendo referam si animadvertes, intelleges, utrum dicatur analogia esse an uti † oporteret redigereter dici id in populum aliter ac inde omnibus dici in eum qui sit in populo.

2. Nunc iam primum dicam pro universa analogia, cur non modo videatur esse reprehendenda, sed etiam cur in usu quodammodo sequenda; secundo de singulis criminibus, quibus rebus possint quae dicta sunt contra solvi, dicam ita ut generatim comprehendam et ea quae in priore libro sunt dicta et ea quae possunt dici atque illic praeterii.

3. Primum quod aiunt, qui bene loqui velit consuetudinem sequi oportere, non rationem similitudinum, quod, alterum si neglegat, sine offensione facere non possit, alterum si sequatur, quod sine reprehensione non sit futurum, e<r>ra<n>t, quod qui in loquendo consuetudinem qua oportet uti sequitur, <sequitur> non sine [ea] ratione.

4. Nam vocabula ac verba quae declinamus similiter, ea in consuetudine esse videmus et ad ea<m> conferimus et, si quid est erratum, non sine ea corrigimus. Nam ut, qui triclinium constrarunt, si quem lectum de tribus unum imparem posuerunt aut de paribus nimium aut parum produxerunt, una corrigimus et ad consuetudinem co<m>munem et ad aliorum tricliniorum analogias, sic si quis in oratione in pronuntiando ita declinat verba ut dicat disparia, quod peccat redigere debemus ad ceterorum similium verborum rationem.

să se corijeze pe el însuşi, în timp ce un orator nu ar trebui să o folosească peste tot, fiindcă nu poate să o facă fără a nemulţumi pe alţii, poetul, dimpotrivă, poate să depăşească limitele fără a fi criticat. De fapt, poporul are autoritatea sa: după cum fiecare ar trebui să-şi corecteze obişnuinţa, dacă este rea, la fel şi poporul pe a sa. Eu nu sunt stăpân peste obişnuinţa poporului, dar el este stăpân peste uzul meu. După cum cârmaciul trebuie să se supună normei, iar fiecare om de pe navă trebuie să se supună pilotului, tot aşa poporul să se supună normei şi fiecare dintre noi – poporului. De aceea, în prezentare, mă voi referi la tot ce este esenţial, dacă vei fi atent vei înţelege că analogia există sau dacă ea ar trebui folosită † trebuie să se refuze să se spună în popor altfel şi apoi să se spună de către toţi aşa cum se spune în popor.

2. Acum, în primul rând, voi vorbi în favoarea analogiei, în ansamblu, nu numai pentru ceea ce se pare că nu ar trebui criticată, dar chiar de ce, într-un fel, ea chiar trebuie să fie urmată în uz; în al doilea rând, despre fiecare învinuire, pe care o voi putea explica, prin ce exemple ar putea fi rezolvate cele spuse împotriva ei, mă voi exprima astfel încât să cuprind, pe categorii, şi pe cele formulate în cartea precedentă şi pe cele care pot fi spuse, şi pe care le-am trecut cu vederea acolo.

3. În primul rând, ei greşesc cu privire la ceea ce afirmă că cel care ar vrea să vorbească corect trebuie să urmeze uzul şi nu logica asemănărilor, pentru că: dacă unul o neglijează, nu ar putea fără să i se facă o ofensă, iar dacă altul o urmăreşte, nu ar putea fără să i se aducă vreo critică; chiar dacă, pentru a vorbi, se cuvine să se folosească de uz, să-l urmeze însă nu în absenţa principiului logicii[III].

4. De fapt, substantivele şi verbele pe care le flexionăm la fel, pe ele le vedem că sunt în uz şi la el ne raportăm şi, dacă ceva este greşit, corectăm cu ajutorul lui. Într-adevăr, după cum cei care au construit un tricliniu[IV], dacă dintre cele trei au putut să-l producă fără pereche fie deosebit, fie prea puţin după acele asemănătoare, noi îl corectăm împreună şi după uzul comun şi după analogiile cu alte triclinii; tot aşa, dacă cineva în vorbire, pentru a comunica, declină cuvintele astfel încât să le spună în mod diferit, trebuie să corectăm ce greşeşte după regula celorlalte cuvinte asemănătoare.

[III] E vorba de o antiteza pe care o foloseşte Varro deseori în lucrare: *consuetudo* (uz) ~ *ratio* (logica).

[IV] Lat. *triclinium* – încăpere a casei în care se mânca (şi care cuprindea trei paturi aşezate pe trei laturi ale mesei).

5. Cum duo peccati genera sint in declinatione, unum quod in consuetudinem perperam receptum est, alterum quod nondum est et perperam dicatur, unum dant non oportere dici, quod <non> sit in consuetudine, alterum non conceditur quin ita dicatur, ut si<t> similiter, cum id faciant, ac, si quis puerorum per delicias pedes male ponere atque imitari vatias c<o>eperit, hos corrigi oportere si conceda<n>t, contra si quis in consuetudine ambulandi iam factus sit vatia aut conpernis, si eum corrigi non concenda<n>t. Non sequitur, ut stulte faciant qui pueris in geniculis alligent serperastra, ut eorum depravata corrigant crura? Cum [de] <vi>tuperandus non sit medicus qui e longinqua mala consuetudine aegrum in meliorem traducit, quare reprehendendus sit qui orationem minus valentem propter malam consuetudinem traducat in meliorem?

6. Pictores Ap[p]elles, Protogenes, sic alii artifices egregii non reprehendundi, quod consuetudinem Miconos, Dioris, Arimm<a>e, etiam superiorum non sunt secuti, Aristophanes improbandus, qui potius in quibusdam ve[te]ritatem quam consuetudinem secutus?

7. Quod si viri sapientissimi, et in re militari et in aliis rebus multa contra veterem consuetudinem cum essent <a>usi, laudati, despiciendi sunt qui potiorem dicunt oportere esse consuetudinem ratione.

8. An cum quis perperam consuerit quid facere in civitate, non modo patiemur, sed etiam p<o>ena[m] afficiemus, idem si quis perperam consuerit dicere verbum, non corrigemus, cum id fiat sine p<o>ena?

9. Et hi qui pueros in ludum mittunt, ut discant quae nesciunt verba quemadmodum scribant, idem barbatos qui ignorabunt verba quemadmodum oporteat dici non docebimus, ut sciant qua ratione conveniat dici?

10. Sed ut nutrix pueros a lacte non subito avellit a consuetudine, cum a cibo pristino in meliorem traducit, sic maiores in loquendo a minus commodis verbis ad ea quae sunt cum ratione modice traducere oportet. Cum sint <in> consuetudine contra ratione<m> alia verba ita ut ea facile tolli possint, alia ut videantur esse fixa, quae leviter h<a>erent ac sine offensione commutari

5. De vreme ce în flexiune se comit două feluri de greşeli: unul care a fost în mod greşit preluat în uz, celălalt care nu este încă în uz şi este considerat greşit, despre unul spun că nu ar trebui acceptat, pentru că <nu> este în uz, despre celălalt – nu se acceptă ca să se spună aşa încât să fie la fel: atunci când s-ar proceda aşa, ar fi ca şi cum cineva, spre distracţia copiilor, ar imita pe cei cu picioare strâmbe, aceştia trebuie corectaţi, dacă consimt, şi, dimpotrivă, dacă cineva în obişnuinţa mersului ar ajunge cu picioare strâmbe sau cu genunchii lipiţi, nu acceptă ca acei să fie corectaţi. Oare nu rezultă că procedează prosteşte cei care leagă de genunchii copiilor speteze ca să le corecteze picioarele strâmbe? De vreme ce nu ar trebui criticat un medic care aduce într-o stare mai bună pe un bolnav cu o îndelungă obişnuinţă greşită, atunci de ce ar trebui criticat cineva care aduce la o deprindere mai bună o exprimare mai puţin corectă din cauza unei rele obişnuinţe?

6. Pictorii Appelles[4], Protogenes[5], tot aşa şi alţi artişti străluciţi nu trebuie criticaţi, pe motiv că n-au urmat procedura lui Micon, Diores, Arimma şi chiar a predecesorilor acestora; Aristofan ar trebui criticat, ca unul care a urmărit în unele situaţii, mai curând, adevărul decât uzul ?

7. Iar dacă unii bărbaţii foarte înţelepţi au fost lăudaţi, pentru că au îndrăznit multe împotriva vechiului obicei şi în probleme militare, şi în alte lucruri, trebuie oare să fie dispreţuiţi cei care spun că mai curând trebuie preferat uzul decât logica.

8. Oare când cineva se va fi obişnuit să procedeze greşit în viaţa civilă, nu numai [nu] îl vom tolera, ci chiar îl vom pedepsi, de asemenea, dacă cineva s-ar obişnui să folosească un cuvânt în mod greşit, noi nu-l vom corecta, în ciuda faptului că acest lucru se întâmplă fără o pedeapsă reală?

9. Iar cei care îi trimit pe copii la şcoală ca să înveţe cum să scrie cuvintele pe care nu le cunosc şi la fel pe maturii, care nu vor şti cum trebuie pronunţate cuvintele, oare nu s-ar cuveni să-i învăţăm ca să ştie după ce regulă să fie spuse?

10. Căci aşa cum doica nu-i dezvaţă pe copii dintr-o dată de laptele cu care ei s-au obişnuit, atunci când îi trece de la hrana de dinainte la una mai bună, tot aşa se cuvine ca cei mai în vârstă să fie trecuţi treptat în vorbire de la cuvinte mai puţin potrivite la acelea care sunt bazate pe regulă. Astfel, se află în uz o serie de cuvinte care nu corespund regulii şi care pot fi uşor înlăturate, în timp ce altele par că sunt fixe; acelea care sunt fixate mai slab şi care pot fi modificate fără greutăţi,

possunt statim ad rationem corrigi oportet, quae autem sunt ita ut in praesentia corrigere nequeas quin ita dicas, his oportet, si possis, non uti: sic enim obsolescent ac postea iam obliterata facilius corrigi poterunt.

11. Quas novas verbi declinationes ratione[s] introductas respuet forum, his boni poetae, maxime scenici, consuetudine subigere aures populi debent, quod poetae multum possunt in hoc: propter eos quaedam verba in declinatione melius, quaedam deterius dicuntur. Consuetudo loquendi est in motu: itaque sole<n>t fieri et meliora deteriora <et deteriora> meliora; verba perperam dicta[m] apud antiquos aliquos propter poetas non modo nunc dicuntur recte, sed etiam quae ratione dicta sunt tum, nunc perperam dicuntur.

12. Quare qui ad consuetudinem nos vocant, si ad rectam, sequemur: in eo quoque enim est analogia; si ad eam invitant quae est depravata, ni[c]hilo magis sequemur, nisi cum erit necesse, [se]quam in ceteris rebus mala exempla: nam ea quoque, cum aliqua vis urget, inviti sequemur.

13. Neque enim Lysippus artificum priorum potius <secutus> est vitiosa quam artem; sic populus facere debet, etiam singuli, sine offensione quod fiat populi. Qui amissa <non> modo qu<a>erant, sed etiam quod indicium dent, idem, ex sermone si quid deperiit, non modo ni[c]hil impendunt ut requirant, sed etiam contra indices repugnant ne restitua[n]tur? Verbum quod novom et ratione introductum quo minus [ut] recipiamus, vitare non debemus.

14. Nam ad usum in vestimentis aedificiis sup[p]ellectili[s] novitati non impedit vetus consuetudo: quem enim amor assuetudinis potius in pannis possessorem retinet quam ad nova vestimenta traducit?

15. An non s<a>epe veteres leges abrogatae novis cedunt?

16. Nonne inusitatis formis vasorum recentibus e Graecia adlatis obliteratae antiquae consuetudinis sinorum et capu[l]larum species? his formis vocabulorum incontaminati<s> uti nol[l]ent quas docu<e>rit [o]ratio propter consuetudinem veterem? Et tantum inter duos sensus interesse volunt, ut oculis semper aliquas figuras supellectilis novas conquirant, contra auris expertis velint esse?

se cade să fie corectate pe dată și aduse în conformitate cu regula; dar cele care sunt de așa fel încât nu pot fi îndreptate pe loc, se cade – dacă poți să o faci fără să spui acest lucru – să nu te folosești de ele: căci, astfel, se vor șterge treptat din memorie și apoi, pe jumătate uitate, vor putea mai ușor să fie îndreptate.

11. Flexiunile noi ale unui cuvânt, introduse în conformitate cu regula, pe care forul le va respinge, pe acestea poeții buni, în special, dramaturgii, trebuie prin uz să le facă familiare urechilor poporului, căci poeții pot mult în acest domeniu; datorită lor unele cuvinte sunt pronunțate corect, altele – greșit. Deprinderea de a vorbi se află în permanentă mișcare și în felul acesta unele forme corecte se întâmplă să devină incorecte <și altele incorecte> corecte; și nu numai unele cuvinte, spuse greșit de antici, datorită unor poeți sunt folosite acum corect, dar totodată unele, care atunci erau folosite conform regulii, sunt acum spuse greșit.

12. De aceea, pe cei care ne îndrumă către uz îi vom urma, dacă e unul corect; căci și în acest caz există analogie; chiar dacă ne îndeamnă la un uz incorect, cu toate acestea îi vom urma, dar numai dacă va fi nevoie, precum exemplele rele în alte lucruri; căci chiar și pe acelea le vom urma fără voia noastră, atunci când vreo nevoie ne va presa.

13. Precum nici Lysip[6] nu a preluat erorile artiștilor precursori, ci, mai degrabă, arta lor; la fel ar trebui să procedeze poporul, chiar fiecare în parte, fără a ofensa poporul. Ei ar trebui să cerceteze nu doar pe cele abandonate, dar și ce indiciu prezintă ele, la fel, dacă ceva s-a pierdut din vorbire, nu doar că nimic nu îi împiedică să cerceteze, dar chiar se împotrivesc în pofida indiciilor să le reabiliteze ? Nu ar trebui să ne ferim de a accepta un cuvânt nou introdus pe baza analogiei.

14. De fapt, în ce privește utilizarea în vestimentație, construcții, mobilier, vechiul uz nu pune piedici noutății: căci oare pe ce posesor în zdrențe sentimentul obișnuinței mai degrabă îl reține decât îl atrage spre haine noi?

15. Sau oare nu de multe ori legile vechi, abrogate, cedează celor noi?

16. Oare nu din cauza formelor recente neobișnuite ale vaselor aduse din Grecia au fost date uitării formele vaselor și ale cănilor făcute după vechea deprindere? Oare nu ar vrea să se folosească de formele necontaminate ale cuvintelor, pe care i-a învățat oratoria, bazată pe vechea deprindere? Și atât de mult doresc să se intereseze de cele două percepții încât caută mereu cu ochii alte noi aspecte ale mobilierului și ar vrea să fie percepute contra bunului gust?

17. Quotus quisque iam servos habet priscis nominibus? Quae mulier suum instrumentum vestis atque auri veteribus vocabulis appellat? Sed indoctis non tam irascendum quam huiusce pravitatis patronis. Si enim usquequaque no[me]n esset analogia, tum, sequebatur, ut in verbis quoque non esset, non, cum esset usquequaque, ut est, non esse in verbis.

18. Quae enim est pars mundi quae non innumerabiles habeat analogias? Caelum an mare an terra, quae in his? Nonne in caelo ut ab aequinoctiali circulo ad solstitialem et hinc ad septemtrionalem divisum, sic contra [a] paribus partibus idem a bruma versum contraria parte? Non quantum polus superior abest [et abest et] a septemtrionali † circumit[V] cum his ad sol[i]stitium, tantundem abest inferior ab eo quem *'αντάρχτιχον* vocant astrologi et is ad brumalem? Non, quemadmodum quodque signum exortum hoc anno, [quod] quotquot annis eodem modo exoritur? Num aliter sol a bruma venit ad aequinoctium, ac contra cum ad solstitium venit, ad aequinoctialem circulum et inde ad brumam? Nonne luna, ut ab sole discedit ad aquilonem et inde redit in eandem viam, sic inde fertur ad austrum et regreditur inde? Sed quid plura de astris, ubi difficilius reperitur quid sit aut fiat in motibus dissimiliter?

19. At in mari, credo, motus non habent [dis]similitudines geminas, qui in XXIIII horis lunaribus cotidie quater se mutant, ac cum sex horis <a>estus creverunt, totidem decreverunt, rursus idem, itemque ab his. An hanc analogian ad diem servant, ad mensem non item, alios motus sic item cum habeant alios inter se convenientes? De quibus in libro quem de <a>estuariis feci scripsi.

20. Non in terra in sationibus servata analogia? Nec cuius modi in praeterito tempore fructuum genera reddidit, similia in praesenti reddit? Et cuius modi tritico iacto reddidit segetes, sic ordeo sato proportione reddidit parilis? Non, ut Europa habet flumina lacus, montis campos, sic habet Asia?

21. Non in volucribus generatim servatur analogia?

[V] Lapsus: lat. *septemtrionali † circumit //circulo et is ad* an *cir<culo et is ad solstitialem, quem sol cir>cumit cum it ad* ?

17. Oare cine mai are sclavi cu vechile lor nume? Care femeie numeşte podoaba sa de veşmânt, şi chiar de aur, prin cuvinte vechi? Dar n-ar trebui să ne supărăm pe nepricepuţi, cât pe apărătorii acestei extravaganţe. Căci dacă n-ar exista analogie pretutindeni, atunci ar urma să nu existe la cuvinte şi nu, de vreme ce există pretutindeni – aşa cum şi este – să nu fie la cuvinte.

18. Într-adevăr, ce parte a lumii există care să nu aibă nenumărate analogii? Cerul sau marea sau pământul, care dintre ele? Oare nu pe cer e diviziunea de la orbita echinocţiului la cea a solstiţiului şi de aici la cea de miazănoapte, tot aşa, dimpotrivă, în ordine inversă, în părţi egale, de la iarnă spre direcţia contrară? Şi nu tot atât pe cât cerul superior este departe de cel nordic şi merge împreună cu el în jur către solstiţiu, tot atât cel inferior este departe de cel pe care astrologii îl numesc 'αντάρχτιχων şi acesta spre solstiţiul de iarnă? Şi oare nu aşa cum fiecare constelaţie, apărută anul acesta, răsare în toţi anii în acelaşi mod? Oare în alt fel soarele vine de la iarnă către echinocţiu şi dimpotrivă când vine către solstiţiu, către orbita echinocţiului şi apoi la iarnă? Oare luna nu pleacă de la soare spre nord şi se întoarce pe aceeaşi cale, la fel apoi este purtată spre miazăzi şi revine de acolo? Dar de ce mai mult despre aştri, unde se descoperă mai greu: ce este sau devine diferit în mişcare?

19. Ei bine, în mare, eu cred că mişcările nu au [ne]asemănări duble, ele care, în decurs de 24 de ore lunare, se schimbă zilnic de patru ori şi, după ce timp de şase ore valurile au crescut, în tot atâtea au descrescut şi iarăşi la fel. Şi oare păstrează această regularitate zilnic, dar nu la fel în fiecare lună, tot aşa câtă vreme au altele care se armonizează? Despre acestea am scris în cartea pe care am alcătuit-o cu privire la estuare.

20. Oare pe pământ analogia nu a fost păstrată în cazul semănăturilor? Şi nu în acelaşi fel, în trecut, speciile au dat roade, precum dau în mod asemănător şi în prezent? Şi în ce mod a dat recolte grâul semănat, tot aşa orzul semănat a dat ceva egal ca proporţie? Oare nu aşa cum Europa are fluvii, lacuri, munţi, câmpii, la fel are şi Asia?

21. Oare nu şi la păsări este observată analogia pe specii?

Non ex aquilis aquilae atque ut ex turdis qui procreantur turdi, sic ex reliquis sui[s] cuiusque generis?

22. An aliter hoc fit quam in aëre in aqua? Non hic conchae inter se generatim innumerabili numero similes? Non pisces? [s]an e murena fit lupus aut merula? Non bos ad bovem collatus similis et qui ex his progenerantur inter se vituli? Etiam ubi dissimilis fetus, ut ex <asino et> equa mulus, tamen ibi analogia: quod ex quocumque asino et equa nascitur id est mulus aut mula, ut ex equo et asina hinnulei.

23. Non sic ex viro et muliere omnis similis partus, quod pueri et puellae? Non horum ita inter se [non] omnia similia membra, ut separatim in suo utroque genere similitudine sint ea paria? Non, omnes cum sint ex anima et corpore, partes quoque horum proportione similes? Quid ergo cum omnes animae hominum sint divisae in octonas partes, eae inter se non proportione similes? Quinque quibus sentimus, sexta qua cogitamus, septuma qua progeneramus, octava qua voces mittimus? Igitur quoniam qua loquimur voce † orationem[VI], hanc quoque necesse est natura habere analogias: itaque habet.

24. An non vides, ut Graeci habeant eam quadripertitam, unam in qua si<n>t casus, alteram in qua tempora, tertiam in qua neutrum, quartam in qua utrumque, sic nos habere? Ecquid verba nescis ut apud illos sint alia finita, alia non, sic utra<que> esse apud nos? Equidem non dubito, qui<n> animadverteris item in ea[m] innumerabilem similitudinum numerum, ut trium temporum verba, ut trium personarum.

25. Quis enim potest non una animadvertisse in omni oratione esse ut legebam lego [lego] legam si<c> lego legis legit, cum haec eadem dicantur alias ut singula, alias ut plura significentur? Quis est tam tardus qui illas quoque non animadvert<er>it similitudines, quibus utimur <in> imperando, quibus in optando, quibus in interrogando, quibus in infectis rebus, quibus in perfectis, sic in aliis discriminibus?

[VI] Lapsus; lat. *igitur quoniam qua loquimur voce † orationem* (de lacuna) (rom. *ajadar cu care parte emitem sunetul, [cu aceea creăm] vorbirea*).

Oare nu se nasc vulturi din vulturi şi precum se nasc sturzi din sturzi, tot aşa şi din celelalte ale oricărei specii?

22. Oare altfel se petrec lucrurile în apă decât în aer? Oare nu şi aici scoicile într-un număr infinit sunt asemănătoare pe specii? Nu şi peştii? Oare dintr-o mreană se naşte un rechin sau alt peşte marin? Oare nu sunt asemănători un bou împreunat cu o vacă şi la fel viţeii care se nasc din ei? Şi chiar unde este o împreunare neasemănătoare aşa cum este cea dintre un măgar şi o iapă, şi acolo există analogie: fiindcă din orice măgar şi iapă se naşte un catâr sau o catârcă, precum dintr-un cal şi o măgăriţă – un mic catâr.

23. Şi oare nu tot aşa dintr-un bărbat şi o femeie toate naşterile sunt la fel pentru că se nasc băieţi şi fete? Şi părţile acestora nu sunt toate similare între ele aşa încât fiecare în neamul său să fie egal prin asemănare? De vreme ce toţi sunt alcătuiţi din suflet şi corp, chiar şi părţile lor sunt asemănătoare ca proporţie? Aşadar, întrucât toate sufletele oamenilor sunt divizate în câte opt părţi, acestea între ele nu sunt oare similare ca proporţie? Cele cinci cu care simţim, a şasea cu care gândim, a şaptea prin care procreăm, a opta cu care emitem sunete? Pentru că şi vorbirea o creăm cu partea cu care emitem sunetul, aşadar, în mod necesar, trebuie ca şi ea să aibă analogii prin natura sa: şi chiar are.

24. Oare nu vezi, că grecii o prezintă în patru categorii, una în care sunt cazuri, alta – timpuri, a treia – niciuna din ele, în a patra – şi unele şi celelalte, oare aşa avem şi noi? Oare cuvintele nu ştii că aşa cum unele sunt în număr finit, altele infinit şi unele şi celelalte există şi la noi[7]? Într-adevăr, nu mă îndoiesc că ai observat că la fel există un număr imens de asemănări, precum la verbe – trei timpuri, trei persoane.

25. Într-adevăr, cine poate să nu fi observat că, în acelaşi fel, în orice enunţ există [forme verbale] precum *legebam*, *lego* [*lego*] *legam*, aşa şi *lego*, *legis*, *legit*, şi câtă vreme ele exprimă aceleaşi lucruri, unele arată singularul, altele – pluralul? Cine este atât de greu de cap încât să nu observe asemănările, pe care le folosim la imperativ, pe care – pentru a exprima o dorinţă, pe care – pentru a întreba, pe care – pentru acţiuni imperfective, pe care – pentru perfective şi tot aşa pentru alte deosebiri?

26. Quare qui negant esse rationem analogiae, non vide<n>t naturam non solum orationis, sed etiam mundi; qui autem vident et sequi negant oportere, pugnant contra naturam, non contra analogian, et pugnant volsillis, non gladio, cum pauca excepta verba ex pelago sermonis † puli[VII] minus trita afferant, cum dicant propterea analogias non esse, similiter ut, si quis viderit mutilum bovem aut luscum hominem claudicantemque equum, neget in [cornibus] bovom hominum et equorum natura similitudines proportione constare.

27. Qui autem duo genera esse dicunt analogiae, unum naturale, quod ut ex † natis nascuntur lentis[VIII] sic et lupinum, alterum voluntarium, ut in fabrica, cum vident scenam ut in dexteriore parte sint ostia, sic esse in sinisteriore simili ratione factam, de his duobus generibus naturalem esse analogian, ut sit in motibus caeli, voluntariam non esse, quod ut quo<i>que fabro lubitum sit possit facere partis scenae: sic in hominum partibus esse analogias, quod ea<s> natura faciat, in verbis non esse, quod ea homines ad suam quisque voluntatem fingat, itaque de eisdem rebus alia verba habere Graecos, alia Syros, alia Latinos: ego declinatus verborum et voluntarios et naturalis esse puto, voluntarios quibus homines vocabula imposierint rebus quaedam, ut ab Romulo Roma, ab Tibure Tiburtes, naturales ut ab impositis vocabulis quae inclinantur in tempora aut in casus, ut ab <Romulus> Romulo Romuli Romulum et ab dico dicebam dixeram. Itaque in voluntariis declinationibus inconstantia est, in naturalibus constantia; quas utrasque quoniam iei non debeant negare esse in oratione, quom in mundi partibus omnibus sint, et declinationes verborum innumerabiles, dicendum est esse in his analogias. Neque ideo statim ea in omnibus verbis est sequenda: nam si qua perperam declinavit verba consuetudo, ut ea aliter sine offensione multorum <efferri non possint>, hinc [o]rationem verborum praeter mittendam ostendit loquendi ratio.

[VII] Add. *<usu po>puli.*

[VIII] Add. *ut ex † natis nascuuntur lentis // ut ex <lentibus semi> natis nascuntur.*

26. De aceea cei care pretind că nu există o logică a analogiei nu observă natura nu numai a limbii, ci chiar a lumii; iar cei care o văd, dar spun că ea nu trebuie urmată, de fapt luptă contra naturii, nu contra analogiei şi luptă cu pensetele, nu cu sabia, de vreme ce aduc în discuţie trecător puţinele cuvinte luate din oceanul vorbirii, atunci când spun că de aceea nu există analogii, asta e la fel ca şi cum dacă cineva ar vedea un bou ciut sau un om chior şi un cal şchiopătând, şi ar contesta faptul că asemănările în natura [coarnelor][IX] boilor, a oamenilor şi a cailor constau într-o anumită proporţie.

27. Însă cei care spun că există două tipuri de analogie, unul natural, pentru că aşa cum din † [seminţe de linte] se nasc boabe de linte, la fel [din cele de iarba-lupului răsare] iarba lupului, altul voluntar, precum în cazul meseriaşilor: când văd că scena, aşa cum are uşile în partea dreaptă, tot aşa dintr-un motiv asemănător e făcută şi în partea stânga; cu privire la aceste două categorii, există o analogie naturală, precum cea în mişcările cerului, dar nu există una voluntară, aşa cum oricărui meşter i-ar fi plăcut să poată face părţile scenei; tot aşa în ce priveşte membrele oamenilor există analogii, pentru că pe ele le face natura, dar nu şi la cuvinte, fiindcă pe ele oamenii le plăsmuiesc după voinţa lor şi, astfel, pentru aceleaşi lucruri, grecii au anumiţi termeni, sirienii – alţi, latinii – ceilalţi. Eu consider că flexiunile cuvintelor sunt şi voluntare şi naturale: intenţionate – cele prin care oamenii au impus lucrurilor anumite cuvinte, de exemplu, de la *Romulus – Roma*, de la *Tibur – Tiburtes*; naturale – precum la cuvintele impuse, care se declină după timpuri sau cazuri, de exemplu, de la *Romulus – Romulo, Romuli, Romulum* şi de la *dico – dicebam, dixeram*. Aşadar, la flexiunele voluntare există inconsecvenţă, la cele naturale – consecvenţă; pe care şi una şi alta n-ar trebui să le conteste că există în vorbire, câtă vreme ele există în toate părţile lumii şi că sunt nenumărate flexiuni ale cuvintelor, trebuie spus şi că la ele există analogii. Dar de aceea nu trebuie urmate automat în toate cuvintele: de fapt, dacă uzul a flexionat greşit unele cuvinte, ele să nu poată fi exprimate fără a deranja pe mulţi, căci logica limbii ne arată că logica cuvintelor trebuie trecută cu vederea.

[IX] Lat. *cornu, -us* – corn (de animale), dar şi ceea ce este format sau fabricat din corn sau materie cornoasă: copită (la patrupede), cornee (la ochi), plisc, cioc (al păsărilor), colţi de elefant, fildeş, antenă (la insecte).

28. Quod ad universam pertinet causam, cur similitudo et sit in oratione et debeat observari et quam ad finem quoque, satis dictum. Quare quod sequitur de partibus singulis deinceps expediemus ac singula crimina quae dicunt <contra> analogias solvemus, in quo animadvertito natura quadruplicem esse formam, ad quam in declinando accommodari debeant verba: quod debeat subesse res qu<a>e designe<n>tur, et ut sit ea res in usu, et ut vocis natura ea sit quae significavit, ut declinari possit, et [similitudo] figura verbi ut sit ea quae ex se declinatu genus prodere certum possit. Quo neque a terra terrus ut dicatur postulandum est, quod natura non subest, ut in hoc alterum maris, alterum feminae debeat esse; sic neque propter usum, ut Terentius significat unum, plures Terentii, postulandum est, ut sic dicamus faba et fabae: non enim in simili us<u> utrumque[X]; neque ut dicimus ab Terentius Terentium, sic postulandum ut inclinemus ab A et B, quod non omnis vox natura habet declinatus; neque in forma collata qu<a>erendum solum, quid habeat in figura simile, sed etiam nonnunquam in eo quem habeat effectum. Sic enim lana Gallicana et Apula videtur imperito similis propter speciem, cum peritus Apulam emat pluris, quod in usu firmior sit. Haec nunc strictim dicta apertiora fient infra. Incipiam hinc.

29. Quod rogant ex qua parte oporteat simile esse verbum, a voce an a significatione, respondemus a voce; sed tamen nonnunquam qu<a>erimus genere similia ne sint quae significantur ac nomen virile cum virili conferimus, feminae cum muliebri: non quod id quod significant vocem commoveat, sed quod nonnunquam † in re dissimilis figurae formas indissimiles imponunt dispariles, ut calcei muliebres sint an viriles dicimus ad similitudinem figurae, cum tamen sciamus nonnunquam et mulierem habere calceos viriles et virum muliebris. Sic dici virum Perpennam ut Alfenam muliebri forma[m] et contra parietem ut abietem esse formam similem, quo<m> alterum vocabulum dicatur virile, alterum muliebre et utrumque natura neutrum sit.

[X] Lat. *non enim in simili us <u> utrumque* // *in similius* (adv.).

28. S-a vorbit destul despre ceea ce se referă la o problemă generală și anume: de ce există asemănare în vorbire și de ce ea trebuie cercetată și chiar în ce scop. De aceea vom prezenta în cele ce urmează fiecare parte și vom clarifica fiecare imputare, pe care ei o aduc împotriva analogiilor, în care se observă că există o formă cvadruplă de la natură, după care cuvintele trebuie să se adapteze în flexiune: ce lucruri care sunt desemnate trebuie să existe și cum acest lucru să fie în uz și cum să fie aspectul laturii sonore, care a semnificat-o, ca să poată fi declinată, și asemănarea formei cuvântului să existe, ca să poată să producă o categorie sigura între cele declinate. Nu trebuie pretins să se formeze *terrus*[XI] de la *terra*, pentru că nu există în natură, pentru că, în acest caz, unul ar trebui să fie masculin, celălalt – feminin; tot așa din cauza uzului nu trebuie să se ceară, de exemplu, ca *Terentius* să arate numărul singular, *Terentii* – numărul plural; pentru ca tot așa să spunem *faba* și *fabae*: căci cele două nu sunt folosite în același mod; nici așa cum spunem *Terentium* de la *Terentius*, tot așa nu ar trebui pretins să declinăm de la *A* și *B*, fiindcă nu orice cuvânt are de la natură și declinare; nu trebuie cercetate numai cele comparate după formă, ce anume au similar în latura exterioară, ci, uneori, chiar și sensul pe care-l au. Căci în felul acesta unui nepriceput lâna din Gallia și cea din Apulum îi par similare din cauza aspectului exterior, pe când cel avizat ar cumpăra mai curând lâna din Apulum, fiindcă în uz ea ar fi mai rezistentă. Acestea spuse acum pe scurt, vor fi clarificate în cele ce urmează. Să începem de aici.

29. Cât despre faptul că ei întreabă din ce parte ar trebui să fie asemănător un cuvânt, după forma lui sonoră sau sens[8], noi răspundem că după forma sonoră[9]; totuși, uneori, căutăm dacă nu cumva sunt similare după genul, pe care îl desemnează și noi chiar comparăm numele masculin cu ceea ce este bărbătesc, cel feminin cu ceea ce este femeiesc: nu pentru că ceea ce semnifică ar influența aspectul sonor, ci pentru că, uneori, † pentru un lucru cu aspect diferit, ei impun forme sonore asemănătoare și forme diferite la cele asemănătoare, așa cum noi zicem că încălțămintea ar fi femeiască sau bărbătească, după asemănarea aspectului formal, deși, totuși, știm că uneori și o femeie are încălțăminte bărbătească și un bărbat – una femeiască. Tot așa cum un bărbat este numit *Perpenna* și *Alfena*, cu forma de feminin, și, dimpotrivă, *paries* și *abies* au formă similară, deși unul este masculin, celălalt – feminin, și unul și celălalt după natură nu implică genul.

[XI] Fără suport în realitate, *terrus* este un cuvânt inventat, după forma de feminin – *terra*; există adjectivul *terreus*.

Itaque ea virilia dicimus non quae virum significant, sed quibus proponimus hic et hi, et sic muliebria in quibus dicere possumus haec aut hae.

30. Quare ni[c]hil est, quod dicunt Theona et Diona non esse similis, si alter est <A>ethiops, alter [g]albus, si analogia rerum dissimilitudines adsumat ad discernendum vocis verbi figuras.

31. Quod dicunt simile sit necne nomen homini impudenter Aristarc<h>um praecipere oportere spectare non solum ex recto, sed etiam ex eorum vocandi casu: esset enim deridiculum, si similes inter se parentes sint, de filiis iudicare: qui errant, quod non ab eo<rum> obliquis casibus fit[XII], ut recti simili facie ostendantur, sed propter eos facilius perspici similitudo potest eorum quam vim habea[n]t, ut lucerna in tenebris allata non facit quae ibi sunt posita similia sint, sed ut videantur, quae sunt quoius <mo>di[s] sint. Quid similius videtur quam in his est extrema littera crux Phryx? Quas, qui audit voces, auribus discernere potest nemo, cum easdem non esse similes ex aliis verbis intellegamus, quod cum sit cruces et Phryges et de his extremis syllabis exemptum sit E, ex altero fit, ut ex C et S, crux, ex altero G et S, Phryx. Quod item apparet, cum est demptum S: nam fit unum cruci, alterum Phrygi.

32. Quod aiunt cum in maiore parte orationis non sit similitudo, non esse analogian, dupliciter stulte dicunt, quod et in maiore parte est et si in minore parte [est et si in minore] sit, tamen sit [in maiore], nisi etiam nos calceos negabunt habere, quod in maiore parte corporis calceos non habeamus.

33. Quod dicunt nos † dissimilitudinem[XIII]: itaque in vestitu in supellectile delectari varietate, non paribus subuculis uxoris, respondeo, si varietas iucunditas, magis varium esse in quo alia sunt similia, alia non sunt: itaque sicut abacum argento ornari, ut alia <paria sint, alia> disparia, sic orationem.

[XII] Lapsus: lat. *quod non ab eo<rum> obliquis casibus fit* // add. *simile* (rom. *că asemănare nu există între cazurile oblice ale acestora*).

[XIII] Add. *nos dissimilitudinem <potius gratam acceptamque habere quam simillitudinem>*.

În acelaşi fel numim masculine nu pe cele care semnifică un bărbat, ci pe cele înaintea cărora punem *hic* şi *hi*, şi tot aşa feminine pe cele la care putem pune *haec* sau *hae*[10].

30. Dacă analogia îşi asumă diferenţele dintre lucruri pentru a distinge aspectele formei sonore ale cuvântului, nu este nicio problemă că ei spun: *Theona* şi *Diona*[11] nu sunt similare, dacă unul este negru, celălalt – [galben] alb.

31. Cât despre faptul că Aristarh, cu prea multă neobrăzare, scrie că pentru a spune că numele unui om este sau nu asemănător cu al altuia, trebuie decis nu numai după cazul nominativ, dar şi după cel al vocativului: căci ar fi ridicol să se emită judecăţi despre fii, dacă părinţii sunt asemănători între ei; aceştia greşesc, pentru că nu de la cazurile lor oblice se întâmplă ca nominativele să fie notate într-o formă similară, ci pentru că, datorită lor, s-ar putea observa mai uşor ce putere are asemănarea lor, aşa cum un opaiţ în întuneric nu face ca lucrurile puse acolo să fie asemănătoare, dar ca să fie văzute în ce fel sunt. Ce apare mai asemănător decât ultima literă de la acestea *crux* şi *Phryx*? Nimeni, auzind aceste învelişuri sonore, nu le poate distinge cu urechile, câtă vreme înţelegem, de la alte cuvinte, că ele nu sunt asemănătoare, întrucât există *cruces* şi *Phryges* şi din acestea, dacă este scos *-e* din ultimele silabe, unul devine *crux*, din *-c-* şi *-s* şi altul – *Phryx* din *-g-* şi *-s*. La fel se întâmplă dacă este scos *-s*: căci unul devine *cruci*, celălalt – *Phrygi*[12].

32. Cât priveşte faptul că se spune: dacă nu există asemănare la cea mai mare parte a cuvintelor, nu există nicio analogie; ei de două ori afirmă prosteşte: mai întâi, fiindcă ea există în cea mai mare parte şi chiar dacă afectează o parte mai mică [există şi dacă e într-o parte mai mică], oricum asemănarea există [în una mai mare], şi chiar dacă ei vor zice că nu avem încălţări, pentru că nu le purtăm pe cea mai mare parte a corpului[13].

33. Cei care afirmă că noi vom găsi, mai degrabă, neasemănarea plăcută şi binevenită decât asemănarea; şi, prin urmare, că nouă ne place în îmbrăcăminte, în ustensile varietatea, dar nu cămăşile asemănătoare ale soţiei, la aceasta eu le răspund că dacă variaţia reprezintă o plăcere, mai multă varietate există în care unele sunt asemănătoare, altele sunt neasemănătoare[14]. Aşadar, precum partea superioară a capitelului unei coloane este împodobită cu argint, pentru ca unele să fie la fel, altele să fie diferite, tot aşa şi vorbirea.

Rogant, si similitudo sit sequenda, cur malimus habere lectos alios ex ebore, alios ex testudine, sic item genere aliquo alio. Ad quae dico non dis<similitudines solum nos, sed> similitudines quoque sequi saepe. Itaque ex eadem supellectili licet videre: nam nemo facit triclinii lectos nisi paris et materia et altitudine et figura. Qui<s> facit mappas triclinaris non similis inter se? Quis pulvinos? Quis denique cetera, quae unius generis sint plura?

Cum, inquit, utilitatis causa introducta sit oratio, sequendum non quae habebit similitudinem, sed quae utilitatem. Ego utilitatis causa orationem factam concedo, sed ut vestimenta: quare ut hic similitudines sequimur, ut virilis tunica sit virili similis, item toga togae, sic mulierum stola ut sit stola<e> proportione et pallium pallio simile, sic cum sint nomina utilitatis causa, tamen virilia inter se similia, item muliebria inter se sequi debemus.

34. Quod aiunt ut persedit et perstitit sic † percubuit[XIV] quoniam non sit, non esse analogian, ut in hoc er<r>ant: quod duo posteriora ex prioribus declinata non sunt, cum analogia polliceatur ex duobus similibus similiter declinatis similia fore.

35. Qui dicunt quod sit ab Romulo Roma et non Romula neque ut ab ove ovilia sic a bove bovilia, <non> esse analogias, errant, quod nemo pollicetur e vocabulo vocabulum declinari recto casu singulari in rectum singularem, sed ex duobus vocabulis similibus casus similiter declinatos similes fieri.

36. Dicunt, quod vocabula litterarum latinarum non declinentur in casus, non esse analogias. Hi ea quae natura declinari non possunt, eorum declinatus requirunt, proinde ut non eo<rum> dicatur esse analogia quae ab similibus verbis similiter esse<nt> declinata. Quare non solum in vocabulis litterarum haec non requirenda analogia, sed <ne> in syllaba quidem ulla, quod dicimus hoc BA, huius BA, sic alia. Quod si quis in hoc quoque velit dicere esse analogias rerum, tenere potest: ut eni<m> dicunt ipsi alia nomina, quod quinque habeant figuras, habere quinque casus, alia quattuor, sic minus alia,

[XIV] Add. *sic <periacuit et> percubuit.*

Se întreabă că, dacă trebuie urmărită asemănarea, oare de ce preferăm să avem unele paturi din fildeş, altele din baga şi tot aşa din oricare alt fel de material. La acestea eu răspund că noi, adesea, căutăm nu numai diferenţele, ci şi asemănările. La fel se poate observa acest lucru la mobilier, nimeni nu face paturile din sufragerie altfel decât asemănătoare ca material şi ca înălţime şi ca formă. Cine face şerveţelele pentru sufragerie diferite între ele? Cine [face] pernele [diferite]? În sfârşit, celelalte care să fie mai multe exemplare de un singur fel?

De vreme ce se zice că vorbirea a luat naştere din necesitate, trebuie căutat nu ceea ce va avea asemănare, ci utilitate. Eu admit că vorbirea a apărut în vederea utilităţii, dar, ca şi îmbrăcămintea: tot aşa, şi aici, urmărim asemănările, precum o tunică bărbătească să fie similară cu una bărbătească şi la fel – toga cu altă togă, la fel, stola femeiască să fie ca proporţie cu o stolă şi la fel mantaua asemănătoare cu o manta; deşi numele au fost create în vederea utilităţii, totuşi trebuie să urmărim ca cele masculine să fie similare între ele şi la fel cele feminine[15].

34. Cât priveşte faptul că ei spun: nu există analogie, pentru că nu există *periacuit* şi *percubuit*, aşa cum există *persedit* şi *perstitit*; în care privinţă ei greşesc, pentru că ultimele două nu flexionează ca primele: analogia este promisă atunci când între două unităţi asemănătoare, flexionate în mod asemănător, va fi similitudine.

35. Greşesc cei care spun că nu există analogii, pentru că de la *Romulus* provine *Roma* şi nu *Romula*, şi nici *bovilia* [nu se formează] de la *bovis*[XV], precum *ovilia* de la *ovis*, pentru că nimeni nu asigură ca un cuvânt la nominativ singular să se decline la fel la acuzativ singular şi că două cuvinte similare la cazuri similare să fie declinate la fel[16].

36. Ei afirmă că, întrucât numele literelor latine nu sunt declinate după cazuri, nu există analogii[17]. Aceştia cer declinarea acestor [cuvinte], care prin natura lor nu pot fi declinate, precum şi să nu se spună că nu există analogie a acelora care de la cuvinte similare ar fi declinate în mod similar. De aceea analogia nu trebuie căutată nu numai la numele literelor, dar nici măcar în vreo silabă, fiindcă noi zicem *hoc BA*, *huius BA* şi, în acest fel, altele. Iar dacă cineva ar vrea să spună că există analogii ale lucrurilor, ar putea să-şi menţină părerea[18]: căci după cum ei înşişi spun că unele nume, fiindcă au cinci forme, au cinci cazuri, altele patru, şi tot aşa altele mai puţine,

[XV] *Bovis* este o formă de nominativ singular, întâlnită la Petronius (*Satyr.* 62, 13).

dicere poterunt esse litteras ac syllabas in voce quae singulos habeant casus, in rebus pluri[mi]s; quemadmodum inter se conferent ea quae quaternos habebunt vocabulis casus, item ea inter se qua<e> ternos, sic qu<a>e singulos habebunt, ut conferant inter se dicentes, ut sit hoc A, huic A, esse hoc E, [huiusce E], huic E.

37. Quod dicunt esse quaedam verba quae habeant declinatus ut caput[XVI], quorum par reperiri quod non possit, non esse analogias, respondendum: sine dubio, si quod est singulare verbum, id non habere analogias: minimum duo esse debent verba, in quibus sit similitudo. Quare in hoc † tollunt esse analogias. Sed nihilum vocabulum recto casu apparet in hoc (Enn. Ann. I 14V[2]): „quae dedit ipsa capit neque dispendi facit hilum", quod valet nec dispendii facit quicquam. idem hoc obliquo apud Plautum (Most.245): „video enim te ni[c]hili pendere prae Philolacho omnis homines", quod est ex ne et hili: quare dictus est ni[c]hili qui non hili erat. Casus † tum cum commutantur[XVII], de quo dicitur, de homine: dicimus enim hic homo nihili [est] et huius hominis nihili et hunc hominem nihili. Si in illo commutaremus, diceremus ut hoc linum et limum, sic nihilum, non hic nihili, et <ut> huic lino et limo, sic nihilo, non huic nihili. Potest dici patricus casus, ut ei praeponuntur praenomina plura, ut hic casus Terentii, hunc casum Terentii, hic miles legionis, huius militis legionis, hunc militem legionis.

38. Negant, cum omnis natura sit aut mas aut femina aut neutrum, <non> debuisse ex singulis vocibus ternas figuras vocabulorum fieri, ut albus alba album; nunc fieri in multis rebus binas, ut Metellus Metella, Ennius Ennia, nonnulla singula, ut tragoedus, comoedus; sic esse Marcum, Numerium, at Marcam, at

[XVI] Add. *caput <capitis, nihil, nihili>*.

[XVII] Lat. *casus † tum cum commutantur* // add. *casus <es>t uni<us> cum commutantur (seil) casus eius* (rom. *când cazul acestuia este flexionat unic (într-un singur fel)*).

vor putea spune și că există [la mai multe lucruri] înveliș sonor [redat prin] litere și chiar silabe, cu câte un singur caz; după cum vor compara între ele pe cele care vor avea câte patru cazuri și la fel pe cele care au câte trei, tot așa și pe cele care vor avea câte un singur caz să le compare între ele spunând: precum ar fi *hoc A*, *huic A*, există și *hoc E*, *huic E*.

37. Cât privește faptul că ei afirmă: [întrucât] există unele cuvinte, care au flexiune, precum *caput*, *capitis* și *nihil*, *nihili*, pentru care nu se poate găsi ceva asemănător, nu există analogii. La aceasta trebuie răspuns: fără îndoială, că, dacă acest cuvânt este unic, el nu are analogii: cel puțin, două cuvinte trebuie să existe, pentru ca între ele să fie asemănare. De aceea, în acest caz, † ei neagă că există analogii[19]. Dar, în această situație, cuvântul *nihilum* apare la nominativ (Enn. Ann. I, 14 V[2]): „quae dedit ipsa capit neque dispendi facit hilum"[XVIII], pentru că este echivalent cu „nec dispendii facit quicquam"[XIX]. De asemenea, la Plaut (Most. 245) la cazul oblic: „video enim te ni[c]hili pendere prae Philolacho omnis homines"[XX]; fiindcă este format din *ne* și *hili*[XXI], de aceea s-a spus *nihili*, care nu provenea din *hili*. Atunci când cazurile sunt schimbate, se spune despre om, după cuvântul *homo, -inis*, căci noi zicem *hic homo nihili* și *huius hominis nihili* și *hunc hominem nihili*. Dacă le-am schimba, am spune precum *hoc linum* și *hoc limum*, tot așa *hoc nihilum*, nu *hoc nihili*, și precum *huic lino* și *huic limo*, tot așa *huic nihilo*, nu *huic nihili*. Cazul genitiv ar putea fi exprimat când i se antepun mai multe pronume, precum *hic casus Terentii* și *hunc casum Terentii*, dar și *hic miles legionis* și *huius militis legionis*, *hunc militem legionis*.

38. De vreme ce orice element este de la natură sau masculin sau feminin sau neutru[20]: ei afirmă că <nu> ar fi trebuit ca de la câte un singur cuvânt să alcătuiască câte trei forme, precum *albus, alba, album*; de fapt, sunt create în multe situații câte două forme, de exemplu, *Metellus*, *Metella*; *Ennius*, *Ennia*, și câte o singură formă, de exemplu, *tragoedus* și *comoedus*;

[XVIII] Enn. Ann. I, 14 V[2]: „quae dedit ipsa capit neque dispendi facit hilum" (rom. *cela care însuși și-a dat capul, nu face nicio pagubă*).

[XIX] Lat. *nec dispendii facit quicquam* are sensul *nimeni nicio pagubă nu face*.

[XX] Plaut. Most. 245: „video enim te nichili pendere prae Philolacho omnis homines" (rom. *de fapt, eu văd că tu în comparație cu Philolachus nu prețuiești nimic la oameni*).

[XXI] Lat. *nihilum,-i* – rom. *nimic*.

Numeriam non esse; dici corvum, turdum, non [non] dici corvam, turdam; contra dici pantheram, merulam, non dici pantherum, merulum; nullius nostrum filium et filiam non apte discerni marem ac feminam, ut Terentium [et Terentium] et Terentiam, contra deorum liberos et servorum non itidem, ut Iovis filium et filiam, † Iovem Iovem et Iovam; item magnum numerum vocabulorum in hoc genere non servare analogias. Ad h<a>ec dicimus omnis orationis, quamvis res naturae subsit, tamen si ea in usu<m> non pervenerit, eo non pervenire verba: ideo equus dicitur et equa: in usu enim horum discrimina; corvus et corva non, quod sine usu id, quod dissimilis natura<e>. Itaque quaedam al<i>ter olim ac nunc[XXII]: nam et tum omnes mares et feminae dicebantur columbae, quod non erant in eo usu domestico quo nunc, <nunc> contra, propter domesticos usus quod internovimus, appellatur mas columbus, femina columba. Natura cum tria genera transit et id est in usu discriminatu<m>, tum denique apparet, ut est in doctus et docta et doctum: doctrina enim per tria haec transire potest et usus docuit discriminare doctam rem ab hominibus et in his marem ac feminam. In mare et femina et neutro neque natura maris transit neque feminae neque neutra, et ideo non dicitur feminus femina feminum, sic reliqua: itaque singularibus ac secretis vocabulis appellati sunt. Quare in quibus rebus non subest similis natura aut usus, in his vocabulis huiusce modi ratio qu<a>eri non debet: ergo dicitur ut surdus vir, surda mulier, sic surdum theatrum, quod omnes tres ad auditum sunt comparatae; contra nemo dicit cubiculum surdum, ad silentium, non ad auditum; at si fenestram non habet, dicitur c<a>ecum, ut c<a>ecus et c<a>eca, quod omnia † habent lumen[XXIII] habere debent. Mas et femina habent inter se natura quandam societatem, † neutra cum his, quod sunt diversa; inter se quoque de his perpauca sunt quae habeant quandam co<m>munitatem. Dei et servi nomina quod non item ut libera nostra transeunt, eadem e<s>t causa, quod ad usum attinet <et> institui opus fuit de liberis, de reliquis nihil attinuit,

[XXII] Lat. *itaque quaedam al<i>ter olim ac nunc* //add. *e<ra>t cum* (rom. *aşadar ceva era altminteri odinioară şi acum*).

[XXIII] Add. *omnia <non> habent <quod> lumen.*

tot aşa există *Marcus*, *Numerius*, dar nu şi *Marca*, *Numeria*. Se spune *corvus*, *turdus*, dar nu şi *corva*, *turda*; dimpotrivă, se zice *panthera*, *merula*, dar nu şi *pantherus*, *merulus*, [nu există] niciunul dintre noi care pe fiu şi pe fiică nu i-ar deosebi în mod cuvenit ca bărbat şi femeie, de exemplu, *Terentius* şi *Terentia*, dimpotrivă copiii zeilor şi sclavilor nu erau numiţi la fel, de exemplu, pentru fiul şi fiica lui *Iupiter* – *Iovis* şi *Iovia*: la fel un mare număr de cuvinte din această categorie nu respectă analogiile. La aceasta replicăm că, deşi orice lucru există de la natură, în orice limbă, totuşi, dacă distincţia din natură nu-şi află utilitatea, nu se creează nici cuvintele respective: de aceea se zice *equus* şi *equa*, căci diferenţa dintre ele este utilă; dar nu şi – *corvus* şi *corva*, fiindcă diferenţa din natură nu-şi afla utilitatea[21]. Şi de aceea unele se prezentau altfel odinioară decât acum: căci atunci se zicea *columba* pentru toţi: şi pentru fiinţa bărbătească şi pentru cea femeiască, fiindcă nu erau în uz casnic, ca acum, iar <acum> dimpotrivă, din cauza folosirii lor casnice, pe care o cunoaştem, masculul este numit *columbus*, femela – *columba*[22]. Când după natura sa un lucru este distins în uz prin trei genuri, numai atunci se vede bine că există ca la *doctus*, şi *docta* şi *doctum*: căci regula le poate trece prin acestea trei şi uzul i-a obişnuit pe oameni să distingă lucrul învăţat şi la acestea cel masculin şi cel feminin. La masculin, feminin şi neutru nu se schimbă nici natura masculinului, nici a femininului, nici a neutrului şi de aceea nu se zice *feminus*, *femina*, *feminum*, tot aşa şi restul: aşadar, ele au fost denumite prin cuvinte diferite şi specifice. Din acest motiv la lucrurile care nu au la bază o natură similară sau uz, la cuvinte de acest fel n-ar trebui să se caute logica acestui mod de a fi: după cum se zice *surdus vir*, *surda mulier*, tot aşa *surdum theatrum*, pentru că toate trei sunt raportate la auz; dimpotrivă, nimeni nu zice *cubiculum surdum*, pentru că acesta este raportat la tăcere, nu la auz, însă dacă nu are fereastră, se zice *caecum*, după *caecus* şi *caeca*, fiindcă nu toate au lumină, care trebuie să aibă[23]. Masculinul şi femininul au de la natură între ei o oarecare legătură, nu la fel neutrele cu ele, pentru că sunt diferite; chiar şi acestea între ele sunt foarte puţine cu raporturi comune. Numele zeului şi al sclavului, pentru că nu se transformă la fel ca numele noastre, acelaşi este motivul, pentru că ceea ce ţine de uz şi a trebuit să fie instituit pentru oamenii liberi[24] nu a fost păstrat şi pentru ceilalţi,

quod in servis gentilicia natura non subest in usu, in nostri<s> nominibus qui sumus in Latio et liberi, necessaria. Itaque ibi apparet analogia ac dicitur Terentius vir, Terentia femina, Terentium genus. In praenominibus ideo non fit item, quod haec instituta ad usum singularia, quibus discernerentur nomina gentilicia, ut ab numero Secunda, Tertia, Quarta[XXIV], in viris ut Quintus, Sextus, Decimus, sic ab aliis rebus, cum essent duo Terentii aut plures, discernendi causa, ut aliquid singulare haberent, notabant, forsitan ab eo, qui mane natus diceretur, ut is Manius esset, qui luci, Luci[li]us, qui post patris mortem, Postumus. E quibus qu<a>e cum item accidisset feminis, proportione ita appellata declinarant praenomina mulierum antiqua, Mania, Lucia, Postuma: videmus enim Maniam matrem Larum dici, Luciam Volaminiam Saliorum carminibus appellari, Postumam a multis post patris mortem etiam nunc appellari. Quare quocumque progressa est natura cum usu vocabuli, similiter proportione propagata est analogia, cum in quibus declinationibus voluntariis maris et feminae et neutri, quae voluntaria, non debeant similiter declinari, sed in quibus naturales, sint declinatus hi qui esse reperiuntur. Quocirca in tribus generibus nominum in<i>qu[a]e tollunt analogias.

39. Qui autem eas reprehendunt, quod alia vocabula singularia sint solum, ut cicer, alia multitudinis solum, ut scalae, cum debuerint omnia esse duplicia, ut equus equi, analogiae fundamentum esse obliviscuntur naturam et usu<m>. Singulare est quod natura unum significat, ut equus, aut quod coniuncta quodammodo ad unum usu[m], ut bigae: itaque <ut> dicimus una Musa, sic dicimus unae bigae. Multitudinis vocabula sunt unum infinitum, ut Musae, alterum finitum, ut duae, tres, quattuor: dicimus enim ut hae Musae sic unae bigae et binae et trinae bigae, sic deinceps. Quare tam unae et uni et una quodammodo singularia sunt quam unus et una et unum; hoc modo mutat, quod altera in singularibus, altera in coniunctis rebus; et ut duo tria sunt multitudinis, sic bina trina.

[XXIV] Lat. *ut ab numero Secunda, Tertia, Quarta* //add. *in mulieribus* (rom. *de exemplu, de la numerale, pentru numele feminine Secunda, Tertia, Quarta*).

întrucât la sclavi nu există în uz ceea ce ține de gintă, pe când în numele noastre, care suntem din Latium şi liberi, numele sunt necesare. Aşadar, la acestea apare analogia şi chiar se zice *Terentius vir*, *Terentia femina*, *Terentium genus*. La prenume[XXV], de aceea nu se întâmplă la fel, pentru că ele au fost constituite fiecare separat potrivit uzului, de la numerale, precum *Secunda*, *Tertia*, *Quarta* pentru femei, *Quintus*, *Sextus*, *Decimus* pentru bărbați, tot aşa şi de la alte lucruri. Pentru că ar exista doi *Terentius* sau mai mulți, ca să aibă ceva specific, notau poate de la faptul că cel născut dimineața să fie numit *Manius*, cel născut pe lumină – *Lucilius*, cel născut după moartea tatălui – *Postumus*[XXVI]. Dintre acestea, la cele care s-ar fi creat şi pentru femei, în mod analogic să fie denumite; vechile prenume ale femeilor, au declinat: *Mania*, *Lucia*, *Postuma*: căci vedem că se zice pentru mama larilor – *Mania*, în cântecele saliilor sunt numite *Lucia*, *Volaminia* şi chiar acum este numită de către mulți *Postuma* cea născută după moartea tatălui. Deoarece în orice direcție a evoluat natura odată cu uzul cuvântului, la fel în mod analogic a progresat şi analogia, de vreme ce în flexiunile voluntare ale masculinului şi ale femininului şi ale neutrului care, cu bună ştiință, sunt nume voluntare, nu ar trebui să se flexioneze în mod asemănător, în cele naturale însă, cunoscute ca existente, acestea să fie flexionate. De aceea, în cele trei categorii de nume, ei pe nedrept înlătură analogiile.

39. Însă cei care le critică, pentru faptul că unele cuvinte există numai la singular, de exemplu, *cicer*, altele – numai la plural, de exemplu, *scalae*, deşi toate ar trebui să fie duble, de tipul, *equus*, *equi*, uită că la baza analogiei se află natura şi uzul[25]. Este la singular, ceea ce prin natura sa semnifică un singur lucru, de exemplu, *equus*, sau fiindcă într-un anume fel au fost reunite pentru o unică întrebuințare, de exemplu, *bigae*: aşadar <după cum> spunem *una Musa*, tot aşa zicem *unae bigae*. Cuvintele unei mulțimi definesc, pe de o parte, o unitate nedefinită, de exemplu, *Musae*, pe de altă parte, ceva definit, de exemplu, *duae*, *tres*, *quattuor*: de fapt, noi spunem după cum *hae Musae*, tot aşa *unae bigae* şi *binae* şi *trinae bigae* şi tot aşa în continuare. Ca atare în aşa măsură *unae* şi *uni*, *una*, într-un fel sunt la singular, ca şi *unus*, *una*, *unum*, pentru că unele sunt pentru câte un singur lucru, altele pentru lucruri legate între ele; şi după cum *duo*, *tria* sunt la numărul plural, tot aşa şi *bina*, *trina*.

[XXV] Lat. *praenomen*, *-inis* (n.) – prenume (numele care precedă numele ginții, obişnuit prescurtat, de ex. M. Tullius Cicero, unde M = Marcus).

[XXVI] Lat. *mane* – rom. *dimineața*; lat. *lux* – rom. *lumină*; lat. *post mortem* – rom. *după moarte*.

Est tertium quoque genus singulare ut in multitudine, uter, in quo multitudinis † ut utre I; uter poeta singulari, utri poetae multitudinis est. Qua explicata natura apparet non debere omnia vocabula multitudinis habere par singulare: omnes enim numeri ab duobus susum versus multitudinis sunt neque eorum quisquam habere potest singulare compar. Iniuria igitur postulant, si qua sint singularia, oportere habere multitudinis.

40. Item qui reprehendunt, quod non dicatur ut unguentum unguenta vinum vina sic acetum aceta garum gara, faciunt imperite: qui ibi desiderant multitudinis vocabulum, quae sub mensuram ac pondera potius quam sub numerum succedunt: nam in plumbo, [oleo,] a<r>ge<n>to, cum incrementum accessit, dicimus [enim] multum [oleum] sic multum plumbum, argentum; non [multa olea] plumba, argenta, cum quae ex hisce fiant, dicamus plumbea et argentea (aliud enim cum argenteum: nam id tum cum iam vas: argent<e>um enim, si pocillum aut quid item): quod pocilla argentea multa, non quod argentum multum. Ea, natura in quibus est mensura, non numerus, si genera in se habe<n>t plura et ea in usum venerunt, a genere multo, sic vina et unguenta, dicta: alii generis enim vinum quod Chio, aliud quod Lesb[i]o, sic ex regionibus aliis. † Quae ipsa dicuntur nunc melius unguent[i]a, cui nunc genera aliquot. Si item discrimina magna essent olei et aceti et sic ceterarum rerum eiusmodi in usu co<m>muni, dicerentur sic olea ut vina[XXVII]. Quare in utraque re <i>nique rescindere conantur analogiam, [s]et cum in dissimili usu similia vocabula qu<a>erant et cum item ea quae metimur atque ea quae numeramus dici putent oportere.

41. Item reprehendunt analogias, quod dicantur multitudinis nomine publicae balneae, non balnea, contra quod privati dicant unum balneum, quod plura balnea <non> dicant. Quibus responderi potest non esse reprehendendum, quod scalae et aquae caldae, pleraque [quae] cum causa, multitudinis vocabulis sint appellata neque eorum singularia in usum venerint; idemque item contra.

[XXVII] Lapsus: lat. *et vina* an *et <cetera ut> vina* (rom. <și *vina* și altele de tipul *vina*>).

Chiar și la a treia categorie de cuvinte există singular și plural, de exemplu, *uter*, la care numărul plural este *utri*, bunăoară, *uter poeta* este la singular, *utri poetae* – la plural. Natura lor fiind lămurită, reiese că nu toate cuvintele trebuie să aibă pluralul comparabil cu singularul, căci toate numerele de la doi în sus sunt la plural și niciunul dintre ele nu poate avea ceva comparabil cu singularul. Așadar, în mod nejustificat, ei pretind că cele care sunt la singular trebuie să aibă și plural.

40. La fel, cei care reproșează: de ce nu se spune, precum *unguentum*, *unguenta* și *vinum*, *vina*, tot așa *acetum*, *aceta*, *garum*, *gara*; ei se dovedesc nepricepuți: de vreme ce doresc acolo o formă de plural de la nume de lucruri, care mai curând sunt din categoria cantității și greutății decât cea a numărului: căci pentru plumb, ulei, argint, când s-a adăugat un spor, noi spunem, de fapt, *multum oleum*, tot așa *multum plumbum*, *<multum> argentum*; nu [*multa olea*], *plumba*, *argenta*[26], și, dacă ar crea de la acestea, noi nu le-am zice *plumbea* și *argentea* (căci altceva este cu *argenteum*: de fapt, atunci când el e folosit pentru un vas: într-adevăr, zicem *argenteum*, dacă ne referim la un pahar sau la ceva similar): ca *pocilla argentea multa*, nu *argentum multum*. Acestea, în care după natura lor țin de cantitate, nu de număr, dacă au mai multe categorii[27] și ele au ajuns să fie uzuale, atunci de la mulțimea categoriilor s-a zis astfel pentru *vinum* și *unguentum*: *vinum quod Chio*, *vinum quod Lesbos* și tot așa din alte regiuni; † așadar, se spune acum mai curând *unguenta* pentru cele care sunt de mai multe categorii. De asemenea, dacă ar exista în uzul comun diferențe mari la ulei și oțet și la alte lucruri de acest fel, atunci s-ar spune *olea* și *vina*. De aceea, în fiecare caz, ei, pe nedrept, încearcă să anuleze analogia, și atunci când caută cuvinte similare folosite nesimilar și atunci când își închipuie că ar trebui să fie spuse la fel cele care, prin felul lor de a fi, le măsurăm și le numărăm.

41. La fel, ei critică analogiile, pentru că s-ar spune la plural *publicae balneae*, nu *balnea* și, dimpotrivă, că cetățeni de rând ar zice *unum balneum* și nu s-ar exprima *plura balnea*. Acestora li s-ar putea răspunde că nu trebuie criticat faptul că majoritatea ca *scalae* și *aquae caldae*, care, cu justificare, au fost denumite prin termeni la plural, nu au ajuns în uz cu formele lor la singular; și, de asemenea, la fel dimpotrivă.

Primum balneum nomen † et graecum introiit in urbem publice ibi consedit, ubi bina essent coniuncta aedificia lavandi causa, unum ubi viri, alterum ubi mulieres lavarentur; ab eadem ratione domi suae quisque ubi lavatur balneum dixerunt et, quod non erant duo, balnea dicere non consuerunt, cum hoc antiqui non balneum, sed lav[i]atrinam appellare consuessent. Sic aquae caldae ab loco et aqua, quae ibi scateret, cum ut colerentur venissent in usum nostris, cum aliae ad alium morbum idoneae essent, eae cum plures essent, ut Puteolis et in Tuscis, quibus utebantur, multitudinis potius quam singulari vocabulo appellarunt. Sic scalas, quod ab scandendo dicuntur et singulos gradus scanderent, magis erat quaerendum, si appellassent singulari vocabulo scalam, cum origo nominatus ostenderet contra.

42. Item reprehendunt de casibus, quod quidam nominatus habent rectos, quidam obliquos, quod dicunt utrosque in vocibus oportere[XXVIII]. Quibus idem responderi potest, in quibus usus aut natura non subsit, ibi non esse analogiam. Sed ne in his vocabulis quae declinantur, si transeunt e recto casu in rectum casum: quae tamen fere non discedunt ab ratione sine iusta causa, ut hi qui gladiatores Faustinos: nam quod plerique dicuntur, ut tris extremas syllabas habeant easdem, Cascelliani, <Caeciliani> Aquiliani, animadvertant, unde oriuntur, nomina dissimilia Cascellius, C<a>ecilius, Aquilius; † Faustius[XXIX], recte dicerent Faustianos; si<c> a Scipione quidam male dicunt Scipioninos: nam est Scipionarios. Sed, ut dixi, quod ab huiuscemodi cognominibus raro declinantur cognomina neque in usum etiam perducta, natant quaedam.

43. Item dicunt, cum sit simile stultus luscus et dicatur stultus stultior stultissimus, non dici luscus luscior luscissimus, sic in hoc genere multa. Ad quae dico ideo fieri, quod natura nemo lusco magis sit luscus, cum stultior fieri videatur.

[XXVIII] Add. *<esse> oportere.*
[XXIX] Add. *Aquilius <Faustus: quod si esset> Faustius.*

Prima baie a pătruns cu nume grecesc și s-a fixat în mod public acolo unde au fost reunite câte două clădiri pentru spălat, una în care să se spele bărbații, cealaltă – femeile; după același principiu, acasă la ei au numit fiecare *balneum*, locul unde se spală și, pentru că nu erau două încăperi, nu s-au obișnuit să zică *balnea*; în timp ce anticii se obișnuiseră să o numească nu *balneum*, ci *lavatrina*. Tot așa *aquae caldae* de la locul și apa care curgea acolo; prin urmare, după ce sunt îngrijite să ajungă la noi în uz, să fie potrivite fiecare pentru o anumită boală, cele care erau mai multe, de exemplu, *Puteoli* și *Tusci*, de care se foloseau, le-au numit, mai curând, printr-un substantiv la numărul plural decât la singular. Tot așa pentru *scalae*, care vine de la *scando* și de la *singulos gradus scaderent*; mai curând, trebuia cercetat dacă ar fi numit-o *scala* printr-un cuvânt la singular, de vreme ce originea numelui arătă contrariul.

42. La fel, ei aduc critici cu privire la cazuri, pentru că unele nume au cazuri drepte, unele au cazuri oblice, întrucât, spun ei, și unele și celelalte trebuie [să aibă atât cazul nominativ, cât și cazuri oblice] după forma sonoră. La fel, și lor li s-ar putea răspunde că cele în care uzul sau natura nu stă la bază, acolo nu există nici analogie. Nici măcar la cuvintele care se declină, atunci când trec de la cazul nominativ la nominativ, care totuși aproape că nu se abat de la logică fără un motiv justificat. Precum cei pe care-i numeau gladiatori *Faustini*: de fapt, fiindcă cei mai mulți erau numiți ca să aibă aceleași ultimele trei silabe, de tipul, *Cascelliani*, *<Caeciliani>*, *Aquiliani*, ei constată că numele de la care iau naștere sunt diferite *Cascellius*, *Caecilius*, *Aquilius*; *Faustus*, fiindcă dacă ar fi *Faustius* s-ar spune în mod corect *Faustiani*, tot așa de la *Scipio* unii spun greșit *Scipionini*; căci există *Scipionarii*. Dar, după cum am spus, ei șovăie în orice, pentru că de la cognomina[XXX] de acest fel rareori sunt declinate nume și, în realitate, nu ajung în uz.

43. La fel afirmă ei, de vreme ce *stultus* este asemănător cu *luscus* și s-ar zice *stultus*, *stultior*, *stultissimus*, de ce nu s-ar spune *luscus*, *luscior*, *luscissimus*, tot așa multe de acest fel. La care eu răspund că se întâmplă așa, pentru că de la natură nimeni nu poate fi mai chior decât un chior, în timp ce s-ar părea că cineva ar putea fi mai prost[28].

[XXX] Lat. *cognomen, -inis* (n.) – 1. cognomen (numele ginții, adăugat celui gentilic, de ex.: Marcus (= praenomen), Tullius (= nomen), Cicero (= cognomen); 2. poreclă, supranume.

44. Quod rogant, cur <non> dicamus mane manius manissime, item de vesperi: in tempore vere magis et minus esse non potest, ante et post potest. Itaque prius est hora prima quam secunda, non magis hora. Sed „magis mane surgere" tamen dicitur qui primo mane surgit quam qui non pri<m>o[r]: ut enim dies non potest esse magis quam *** mane[XXXI]; itaque ipsum hoc quod dicitur magis sibi non constat, quod magis mane significat primum mane, magis vespere novissimum vesper.

45. Item ab huiuscemodi <dis>similitudinibus reprehenditur analogia, quod cum sit anus cadus simile et sit ab anu anicula anicilla, a cado duo reliqua quod non sint propagata, sic non dicatur a piscina piscinula piscinilla. Ad huiuscemodi vocabula analogias esse ut dixi, ubi magnitudo animadvertenda sit in unoquoque gradu eaque sit in usu co<m>muni, ut est cista cistula cistella et canis catulus catellus, quod in pecoris usu non est. Itaque consuetudo frequentius res in binas dividi partis ut maius et minus, ut lectus et lectulus, arca et arcula, sic alia.

46. Quod dicunt casus alia non habere rectos, alia obliquos et ideo non esse analogias, falsum est. Negant habere rectos ut in hoc frugis frugi frugem, item colem colis cole, obliquos non habere ut in hoc Diespiter Diespitri Diespitrem, Maspiter Maspitri Maspitrem. Ad haec respondeo et priora habere nominandi et posteriora obliquos. Nam et frugi rectus est natura frux, at secundum consuetudinem dicimus ut haec avis, haec ovis, sic haec frugis; sic secundum naturam nominandi est casus cols, secundum consuetudinem colis, cum utrumque conveniat ad analogian, quod et id quod in consuetudine non est cuius modi debeat esse apparet, et quod est in consuetudine nunc in recto casu, eadem est analogia, ac pleraque, quae ex multitudine cum transeunt in singulare, difficulter efferuntur ore.

[XXXI] Lapsus: lat. *ut enim dies non potest esse magis quam *** mane* // add. *<dies, sic mane non magis quam>* (rom. *de fapt, ziua nu poate să fie mai zi, tot aşa <dimineaţa nu poate să fie mai dimineaţă decât > dimineaţa*).

44. Cât priveşte faptul că se întreabă de ce nu am spune precum *mane*, *manius*, *manissime*, la fel *vesper*; în domeniul timpului, într-adevăr, nu poate exista ceva mai mult sau mai puţin, dar s-ar putea spune mai înainte şi după. Aşadar, prima oră este mai înainte decât cea de a doua şi nu mai mult de o oră. Totuşi se spune „a se trezi mai de dimineaţă", pentru cel care se trezeşte la începutul dimineţii, faţă de cel care nu [se trezeşte]: după cum o zi nu poate avea mai mult de *** o singură dimineaţă; aşadar ceea ce se spune nu înseamnă mai mult, pentru că *magis mane* înseamnă la începutul dimineţii, iar *magis vespere* înseamnă la sfârşitul serii.

45. La fel, analogia este criticată pentru astfel de neasemănări[29]: deşi este similar *anus* şi *cadus*, de la *anus* derivă *anicula*, *anicilla*, de la *cadus* nu au fost create celelalte două şi tot aşa nu s-ar putea spune de la *piscina* – *piscinula*, *piscinilla*. La cuvintele de acest fel există – aşa cum am spus – analogii, acolo unde mărimea este luată în considerare la fiecare grad şi ea există în uzul comun, aşa cum este la *cista*, *cistula*, *cistella* şi *canis*, *catulus* şi *catellus* – ceea ce nu reprezintă realitatea grupului. Aşadar, uzul mai des împarte cuvintele în două părţi, mai mare şi mai mic, precum *lectus* şi *lectulus*, *arca* şi *arcula* şi tot aşa altele.

46. Cât priveşte faptul că ei susţin: unele cuvinte nu au cazuri drepte, altele – oblice, şi de aceea nu există analogiile, este greşit[30]. În această privinţă, ei spun că nu au cazuri drepte *frugis*, *frugi*, *frugem*, la fel *colem*, *colis*, *cole*, şi că nu au cazuri oblice *Diespiter*, *Diespitri*, *Diespitrem şi Maspiter*, *Maspitri*, *Maspitrem*. La aceasta eu răspund că primele au nominativ şi următoarele au cazuri oblice. De fapt, şi *frugi* după natura sa este la cazul nominativ *frux*, şi chiar a două formă, potrivit uzului, noi zicem *frugis*, ca *avis* şi *ovis*; tot aşa al doilea, după felul de a fi, la cazul nominativ este *cols*, iar a doua formă, conform uzului, – *colis*; ambele comportă analogie, fiindcă ceea ce este în uz nu este ceea ce pare că trebuie să fie, iar ceea ce este acum în uz la nominativ reprezintă aceeaşi analogie, şi chiar cele mai multe, când trec de la plural la singular, sunt exprimate cu dificultate în vorbire.

Sic cum transiretur ex eo quod dicebatur haec oves, una non est dicta ovs sine I, sed additum I ac factum ambiguum verbum nominandi an patrici esse<t> casus. Ut ovis, et avis. Sic in obliquis casibus cur negent esse Diespitri Diespitrem non video, nisi quod minus est tritum in consuetudine quam Diespiter; quod [in]nihil<i> argumentum est: nam tam casus qui non tritus est quam qui est. Sed est<o> in casuum serie alia vocabula non habere nominandi, alia de obliquis aliquem: nihil enim ideo quo minus siet[XXXII] ratio percellere poterit hoc crimen. Nam ut signa quae non habent caput [et] aut aliquam aliam partem, nihil[h]o minus in reliquis membris eorum esse possunt analogiae, sic in vocabulis casuum possunt item fieri ac reponi quod aberit, ubi patietur natura et consuetudo: quod nonnunquam apud poetas invenimus factum, ut in hoc apud N<a>evium in Clastidio: „vita insepulta laetus in patriam redux".

47. Item reprehendunt, quod dicatur haec strues, hic Hercules, hic homo: debuisset enim dici, si esset analogia, hic Hercul, haec strus, hic homon. Haec ostendunt non[a] non analogian esse, sed obliquos casus non habere caput ex sua analogia. Non, ut si in Alexandri statua imposueris caput Philippi, membra conveniant ad rationem, sic et † Alexandri membrorum simulacrum caput quod respondeat item sit? Non, si quis tunicam in usu ita consuit, ut altera plagula sit angustis clavis, altera latis, utraque pars in suo genere caret analogia.

48. Item negant esse analogias, quod alii dicunt cupressus, alii cupressi, item de ficis platanis et plerisque arboribus, de quibus alii extremum US, alii EI faciunt. Id est falsum: nam debent dici E et I, fici ut nummi, quod est ut nummi(s) fici<s>, ut nummorum ficorum. Si essent plures ficus, essent ut manus; diceremus ut manibus, sic ficibus, et ut manuum, sic ficuum, neque has ficos diceremus, sed ficus, ut non manos appellamus, sed *** consuetudo[XXXIII] diceret singularis obliquos casus huius fici neque hac fico, ut non dici<t> huius man[u]i, sed huius manus, <n>ec hac mano, sed hac manu.

[XXXII] Add. *si &: sit.*

[XXXIII] Add. *sed <manus, nec> consuetudo.*

Deşi se trecea de la acesta, care se spunea *haec oves*, pentru una nu s-a spus *haec ovs* fără *i*, ci s-a adăugat *i*, şi a devenit neclar dacă *ovis* este la nominativ sau genitiv; după *ovis* şi *avis*. Tot aşa şi la cazurile oblice: nu văd de ce ar spune că nu există *Diespitri* şi *Diespitrem*, decât că este mai puţin cunoscut în uz decât *Diespiter*; nu există niciun argument: căci [la fel se întâmplă] cu cel care nu este folosit atât de frecvent ca acel care este acum. Or, în seria cazurilor, unele cuvinte nu au nominativul, altele nu au vreun caz oblic; căci, de aceea, totuşi, nici logica nu va putea înlătura acea acuzare. Căci aşa cum statuile, care nu au cap sau oricare altă parte, pot totuşi avea analogii în părţile lor rămase, tot aşa în numele cazurilor se poate întâmpla la fel şi să se refacă ceea ce va lipsi, atunci când va permite natura şi uzul: ceea ce vedem că se întâmplă, uneori, la poeţi, precum Naevius[31], în *Clastidio*: „vita insepulta laetus în patriam redux"[XXXIV].

47. Şi la fel ei aduc critici pentru că s-ar spune *haec strues, hic Hercules, hic homo*; căci, dacă ar exista analogie, ar fi trebuit să se spună: *hic Hercul, haec strus, hic homon.* Aceste exemple arată nu că nu există analogie, dar că nu-şi au punctul de plecare cazurile oblice prin analogie [cu cazul drept]. Oare nu aşa, dacă la statuia lui Alexandru s-ar fi pus capul lui Filip, membrele s-ar potrivi după socoteala lor, tot aşa † la statuia membrelor lui Alexandru, capul care să le corespundă ar fi la fel ? Şi nici dacă cineva a cusut după obicei o tunică, în aşa fel încât una să fie cu borduri înguste, cealaltă – cu [borduri] late, fiecare în felul său nu ar fi lipsită de analogie.

48. La fel ei spun că nu există analogii, câtă vreme unii spun *cupressus*, alţii – *cupressi* şi la fel despre smochini, platani şi majoritatea arborilor, la care unii pun terminaţia *-us*, alţii – *-ei*. Este ceva greşit: căci ar trebui să se spună cu *-e* şi *-i*, *fici* ca *nummi*, pentru că *ficis* este ca *nummis*, *ficorum* ca *nummorum*. Dacă ar exista *plures ficus* şi s-ar declina ca *manus*, noi am spune precum *manibus*, tot aşa *ficibus*, şi după cum *manuum*, tot aşa *ficuum*, şi nici nu am zice *has ficos*, ci *ficus*, aşa cum nu spunem *manos*, ci *manus*, căci uzul nu ar numi la singular cazurile oblice *huius fici* şi nici *hac fico*, pentru că nu se zice *huius mani*, ci *huius manus*, nici *hac mano*, ci *hac manu.*

[XXXIV] Naevium, *Clastidio*: „vita insepulta laetus în patriam redux" (rom. *sufletul cu o viaţă neîngropată e bucuros readus în patrie*).

49. Etiam illud putant esse causae, cur non sit [in][XXXV] analogia, quod Lucilius scribit „decu<s>is sive decusibus est". Qui errant, quod Lucilius non debuit dubitare, quod utrumque: nam in aere usque ab asse ad centussis numerus aes adsignificat, et eius numero finiti casus omnis ab dupondio sunt, quod dicitur a multis duobus modis hic dupondius et hoc dupondium, ut hoc gladium et hic gladius; ab tressibus virilia multitudinis hi tresses et „his tressibus confido", singulare „hoc tressis habeo" et „hoc tres<s>is confido", sic deinceps a<d> centussis. Deinde numerus aes non significans. Numeri qui <a>es non significant, usque a quattuor ad centum, triplicis habent formas, quod dicuntur hi quattuor, hae quattuor, haec quattuor; cum perventum est ad mille, quartum assumit singulare neutrum, quod dicitur hoc mille denarium, a quo multitudinis fit milia denarium. Quare quo<nia>m ad analogias quod pertineat non est ut omnia similia dicantur, sed ut in suo quaeque genere similiter declinentur, stulte qu<a>erunt, cur as et dupondius et tressis non dicantur proportione, cum as sit simplex, dupondius fictus, quod duo asses pendeba[n]t, tressis ex tribus aeris quod sit. Pro assibus nonnunquam aes dicebant antiqui, a quo dicimus assem tenentes „hoc [ab] aere aeneaque libra" et „mille <a>eris legasse". Quare quod ab tressis usque ad [du]centussis numeri [ex] eiusdem modi sunt compositi, eiusdem modi habent similitudinem: dupondius, quod dissimilis est, ut debuit, dissimilem habet rationem. Sic as, quoniam simplex est ac principium, et unum significat et multitudinis habet suum infinitum: dicimus enim asses, quos cum finimus, dicimus dupondius et tressis et sic porro. Sic videtur mihi, quoniam finitum et infinitum habeat dissimilitudinem, non debere utrumque item dici, eo magis quod in ipsis vocabulis ubi additur certus numerus in miliariis aliter atque in reliquis dicitur: nam sic loquuntur, „hoc mille denarium", non „hoc mille denari<orum>", et „haec duo milia denarium", non „duo milia denariorum".

[XXXV] Add. *in <numeris>*.

49. Şi chiar acestea consideră ei că sunt motivele pentru care nu există [în cantităţi] analogie, şi anume faptul că Lucilius[32] scrie: „*decusis* sive *decusibus* est"[XXXVI]. Ei, de fapt, greşesc, pentru că Lucilius nu ar fi trebuit să se îndoiască, întrucât există şi una şi cealaltă: deoarece la banii de aramă *aes*, de la un as până la o sută de aşi se desemnează o cantitate limitată şi întregul sistem pleacă de la *dupondius*[33], fiindcă în două feluri se spune *hic dupondius* şi *hoc dupondium*, precum *hic gladius* şi *hoc gladium*; în ceea ce priveşte *tressis*, numărul plural la genul masculin este *hi tresses* şi „*his tressibus* confido", la numărul singular: „*hoc tressis* habeo" şi „*hoc tressis* confido"[XXXVII], până la *centussis*. După aceea valoarea *as*-ului nu se mai notează. Cantităţile care nu indică *aşi* întotdeauna de la patru până la o sută au formă triplă, fiindcă se zice *hi quattuor*, *hae quattuor*, *haec quattuor*; când s-a ajuns la *mille*, a patra formă preia singularul neutru, pentru că se spune *hoc mille denarium*, de la care la numărul plural se creează forma *milia denarium*. De aceea, în ce priveşte analogiile să nu se spună că toate sunt similare, ci să se decline similar fiecare în felul său; se întreabă prosteşte: de ce *as* şi *dupondius* şi *tressis* nu sunt exprimate proporţional, cu toate că *as* ar fi însemnat unul singur, *dupondius* a fost creat pentru că valora doi aşi şi *tressis* pentru că este din trei aşi. Uneori, strămoşii foloseau *aes*, în loc de *asses*, de la care numim pe cei care deţin un as „hoc [ab] aere aeneaque libra" şi „mille <a>eris legasse". De aceea de la *tressis* până la *centussis*, numerele sunt compuse în acelaşi fel şi au aceeaşi asemănare: *dupondius*, fiindcă este diferit de la început, are o paradigmă diferită. Tot aşa *as*, pentru că este simplu şi arată începutul şi unu şi indică o cantitate infinită la plural: noi zicem, de fapt, *asses*, pe care, atunci când îl limităm, spunem *dupondius* şi *tressis* şi tot aşa mai departe[34]. La fel, deoarece finitul şi infinitul se deosebesc, mi se pare că fiecare din ele ar trebui exprimate, cu atât mai mult pentru că, la cuvintele unde se adăugă un număr concret în mii, se spune altfel decât la celelalte: căci, aşa zic „*hoc mille denarium*", nu „*hoc mille denariorum*", şi „*haec duo milia denarium*", nu „*duo milia denariorum*".

[XXXVI] Lucilius scrie: „decusis sive decusibus est" (rom. *decussis* „monedă valorând 10 aşi" sau *decussibus* există?).

[XXXVII] Lat. „confido *his tressibus*" (rom. *contez pe aceşti trei aşi*) – să se compare – numărul singular: „habeo *hoc tressis*" (rom. *am acesta al treilea as*) şi „confido *hoc tressis*" (rom. *contez pe această monedă de trei aşi*).

Si esset denarii in recto casu atque infinitam multitudinem significaret, tunc in patrico denariorum dici oportebat; et non solum in denariis, victoriatis, drachmis, nummis, sed etiam in viris idem servari oportere, cum dicimus iudicium fuisse triumvirum, decem<virum, centum>virum, non centum virorum. Numeri antiqui habent analogias, quod omnibus est una [non novenaria] regula, duo actus, tres gradus, sex decuriae, qua<e> omnia similiter inter se respondent. Regula[e] est numerus novenarius, quod, ab uno ad novem cum pervenimus, rursus redimus ad unum † et V[XXXVIII] hinc et nonaginta et nongenta ab una sunt natura novenaria; sic ab octonaria, et deosum versus ad singularia perveniunt. Actus primus est ab uno <ad> nongenta, secundus a mille ad nongenta milia; quod idem valebat unum et mille, utrumque singulari nomine appellatur: nam ut dicitur hoc unum, haec duo, <sic hoc mille, haec duo> milia et sic deinceps multitudinis in duobus actibus reliqui omnes item numeri. Gradus singularis est in utroque actu ab uno ad novem, denarius gradus <a> decem ad nonaginta, centenarius a centum <ad> nongenta. Ita tribus gradibus sex decuriae fiunt, tres miliariae, tres minores. Antiqui his numeris fuerunt contenti. Ad hos tertium et quartum actum ab decies minores imposuerunt vocabula, neque ratione, sed tamen non contra est eam de qua scribimus analogiam. Nam [ut] decien[i]s cum dicatur hoc deciens, ut mille hoc mille, ut sit utrumque sine casibus vocis, dicemus ut hoc mille, huius mille, sic hoc deciens, huius deciens, neque eo minus in altero, quod est mille, praeponemus hi mille, horum mille[XXXIX] ***

50. Quoniam in eo est nomen co<m>mune, quam vocant *ὁμωνυμίαν*, obliqui casus ab eodem capite, ubi erit *ὁμωνυμία*, [obliqui casus] quo minus dissimiles fiant, analogia non prohibet. Itaque dicimus hic Argus, cum hominem dicimus, cum oppidum, † graecancaene[XL] hoc Argos, cum latine Argi.

[XXXVIII] Add. *unam* & U *hinc* (*unum et novem. hinc*).
[XXXIX] Add. *horum mille*, *<sic hi deciens, horum deciens>*.
[XL] Add. *grecancene*: *graecanice*, *graece*.

Dacă *dinarii* ar fi la cazul nominativ şi ar semnifica o mulţime nedeterminată, atunci ar trebui exprimat la genitiv: *denariorum*[35], şi nu numai la cuvinte ca *denarius*, *victoriatus*, *drachma*, *nummis*, dar, de asemenea, ar trebui păstrate chiar şi la compusele cu *vir*, de vreme ce noi zicem că a fost *iudicium triumvirum*, *decemvirum*, *centumvirum*, nu *centum virorum*[36]. Vechile numere comportă analogii, deoarece există pentru toate o singură regulă [nu din nouă unităţi], două tranşe, trei ordine, şase clase, care se potrivesc între ele în mod asemănător. După regulă este format şi *novenarius*, pentru că, ori de câte ori ajungem de la unu la nouă, ne întoarcem din nou la unu şi nouă. De aici şi *nonaginta* şi *nongenta* înseamnă după structura lor de la *unus* la *novenaria*, tot aşa la *octonaria*, şi de sus în jos ajung la forme de singular. Prima tranşă este de la *unus* până la *nongenta*, a doua este de la *mille* la *nongenta milia*; fiindcă aceeaşi valoare avea *unus* şi *mille*, fiecare este denumit printr-un nume la singular: căci după cum se zice *hoc unum*, *haec duo*, <tot aşa *hoc mille*, *haec duo*> *milia* şi astfel apoi pe două tranşe ale pluralului toate celelalte trepte ale numărului. Ordinul unităţilor este, pe fiecare treaptă, de la unu la nouă, ordinul zecilor este de la *decem* la *nonaginta*, ordinul sutelor este de la *centum* la *nongenta*. Astfel, pe trei trepte, se creează şase clase, trei de mii şi aşa la alte trei mai mici. Anticii au fost mulţumiţi cu aceste numere. La tranşa a treia şi a patra, pentru mai mici de zece, au impus cuvinte, nu după vreo regulă, dar care totuşi nu este împotriva analogiei despre care scriem. De vreme ce se zice *deciens*, *hoc deciens* ca *mille*, *hoc mille*, admiţând ca oricare să fie fără forma cazuală, vom spune precum *hoc mille*, *huius mille*, tot aşa *hoc deciens*, *huius deciens*, nu mai puţin la celelalte, adică la *mille*, vom spune *hi mille*, *horum mille*, tot aşa *hi deciens*, *horum deciens*[37].

50. Pentru că există un nume comun, pe care ei îl numesc *ὁμωνυμία*, cazurile oblice de la acelaşi punct de plecare, unde va fi omonimie, analogia nu le împiedică, ca ele să fie diferite. Şi, astfel, spunem *hic Argus*, când vorbim despre un om, când [vorbim] despre un oraş, zicem fie greceşte *hoc Argos*, fie latineşte *Argi*.

Item faciemus, si eadem vox nomen et verbum significabit, ut et in casus et in tempora dispariliter declinetur, ut faciamus a Meto quod nomen est Metonis Metonem, quod verbum est metam metebam.

51. Reprehendunt, cum ab eadem voce plura sunt vocabula declinata, quas *συνωνυμίας* appellant, ut [Sap<p>ho et] Alc<a>eus et Alc<a>eo, sic Geryon, Geryonus, Geryones. In hoc genere quod casus perperam permutant quidam, non reprehendunt analogiam, sed qui eis utuntur imperite; quod quisque caput prenderit, sequi debet eius consequenti<s> casus in declinando ac non facere, cum dixerit recto casu Alc<a>eus, in obliquis dicere Alc<a>eoni et Alc<a>eonem; quod si miscuerit et non secutus erit analogias, reprehendendum.

52. <Reprehendunt> Aristarchum, quod haec nomina Melicertes et Philomedes similia neget esse, quod vocandi casus habet alter Melicerta, alter Philomede<s>, sic qui dicat lepus et lupus non esse simile, quod alterius vocandi casus sit lupe, alterius lepus, sic socer, macer, quod in transitu fiat ab altero trisyllabum soceri, ab altero bisyllabum macri. De hoc etsi supra responsum est, cum dixi de lana, hic [hic] quoque amplius adiciam similia non solum a facie dici, sed etiam ab aliqua coniuncta vi et potestate, quae et oculis et auribus latere soleant: itaque s<a>epe gemina facie mala negamus esse similia, si sapore sunt alio; sic equos eadem facie nonnullos negamus esse similis, † in nationes ex procreante dissimilis. Itaque in hominibus emendis, si natione alter est melior, emimus pluris. Atque in hisce omnibus similitudines non sumimus tantum a figura, sed etiam aliu<n>de, ut in equis et as[ut]inis, cuius modi faciant pullos, ut in pomis, quo sint suco. Si igitur [sequitur] idem sequitur in similitudine verborum quis, reprehendundus non est. Quare similitudinum discernendarum causa nonnunquam ut pronomen assumitur, sic casum aliquem † assumi, ut in his nemus, lepus, hic lepus, hoc nemus: itaque discedunt ac dicuntur hi lepores, haec nemora; sic aliud si quid assumptum erit extrinsecus, quo similitudo penitus perspici possit: non enim erit remotum ab natura;

La fel vom face, dacă acelaşi cuvânt rostit va însemna un substantiv şi un verb, deşi este flexionat diferit după cazuri şi timpuri, formăm de la *Meto*, care este substantiv: *Metonis*, *Metonem*, iar de la *meto*, ca verb, – *metam*, *metebam*.

51. Ei critică atunci când de la acelaşi înveliş sonor sunt declinate mai multe substantive, pe care le numesc συνωνυμίαζ (sinonime), precum [Sapho] *Alcaeus* şi *Alcaeo*, tot aşa şi *Geryon*, *Geryonus*, *Geryones*. În această categorie, pentru că unii schimbă în mod greşit cazurile, ei critică nu analogia, ci pe aceia care o folosesc în mod nepriceput; pentru că ceea ce fiecare va fi urmărit drept punct de plecare, trebuie să continue în mod consecvent în cazurile care urmează în cursul declinării şi să nu procedeze ca atunci când va spune la cazul drept *Alcaeus*, la cele oblice să spună *Alcaeoni* şi *Alcaeonem*; iar, dacă le va fi amestecat şi nu va urmări analogiile, atunci acest lucru trebuie criticat.

52. <Ei critică> pe Aristarh, deoarece el neagă că aceste nume, ca *Melicertes şi Philomedes*, sunt similare, fiindcă la cazul vocativ unul are forma *Melicerta*, celălalt – *Philomedes*[38], la fel cel care ar spune că *lepus* şi *lupus* nu sunt asemănătoare, deoarece cazul vocativ al unuia ar fi *lupe*, al celuilalt – *lepus*, la fel *socer*, *macer*, fiindcă în flexiune de la unul se formează trisilabicul *soceri*, de la celălalt bisilabicul *macri*. În legătură cu aceasta, deşi s-a răspuns mai sus, când am vorbit despre lână, aici voi reveni amplu, spunând că ele sunt similare nu numai după aspectul exterior, dar şi legate între ele prin sens şi efect, care, de regulă, rămân ascunse şi ochilor, şi urechilor: aşadar, deseori, negăm că sunt similare merele cu aspect identic, dacă au un alt gust, tot aşa spunem că nu sunt asemănători caii cu acelaşi aspect, † dacă din născare sunt diferiţi ca specie. Şi la fel când cumpărăm oameni, [sclavi] dacă, din naştere, unul este mai de soi, îl cumpărăm mai scump. Şi în toate aceste situaţii, noi apreciem asemănările, nu atât după aspectul exterior, ci după alte criterii, precum la cai şi la măgari, ce fel de mânzi nasc, precum la fructe, care le este gustul. Prin urmare, dacă cineva urmăreşte la fel asemănarea cuvintelor, nu trebuie să fie criticat. De aceea, pentru distingerea asemănărilor, uneori, se recurge atât la un pronume, cât şi se apelează la un caz, ca la aceste două *nemus*, *lepus*: *hic lepus*, *hoc nemus*: în acest mod se disting şi se spune *hi lepores*, *haec nemora*, şi tot aşa, dacă se va adăuga ceva din exterior, prin care asemănarea să poată fi observată în interior: căci asta nu va fi departe de natura lucrului;

neque enim magnetas lapides duo inter se similes sint necne, perspicere possis, nisi minutum extrinsecus prope apposueris ferrum, quod similes lapides similiter ducunt, dissimiliter dissimiles. Quod ad nominat[i]uom analogia<m> pertinet, ita † declinatum[XLI] arbitror, ut † omnia quae dicuntur contra ad respondendum ab his fontibus sumi possit.

53. Quod ad verborum temporalium rationem attinet, cum partes sint quattuor, tempora, personae, genera, divisiones, ex omni parte quoniam reprehendunt, ad singula respondebo.

54. Primum quod aiunt analogias non servari in temporibus, cum dicant legi lego legam et sic simili<ter> alia: nam quae sint ut legi rem perfectam significare, duo reliqua lego et legam [et lego] inchoatam, iniuria reprehendunt: nam ex eodem genere et ex divisione idem verbum, quod sumptum est, per tempora traduci potest, ut discebam disco discam, et eadem perfecti, sic didiceram didici didicero.

55. Ex quo licet scire verborum ratione<m> constare, sed eos, qui trium temporum verba pronuntiare velint, <in>scienter id facere; item illos qui reprehendunt, quod dicamus amor amabor amatus sum: non enim debuisse in una serie unum verbum esse duplex, cum duo simplicia essent. Neque ex divisione si unius modi ponas verba, discrepant inter se: nam infecta omnia simplicia similia sunt, et perfecta duplicia inter se paria in omnibus verbis, ut haec amabar amor amabor, amatus <sum amatus eram amatus> ero. Quare item male dicunt ferio feriam percussi, quod est ordo feriam <ferio> feriebam, percussi percutio percutiam[XLII]. Sic deinceps in reliquis temporibus reprehendenti responderi potest.

56. Similiter errant qui dicunt ex utraque parte verba omnia commutare syllabas oportere aut nullum, in his pungo pungam pupugi, tundo tundam tutudi: dissimilia enim conferunt, verba infecti cum perfectis.

[XLI] Add. *ita <deliquatum> arbitror.*

[XLII] Add. *feriam // feriebam; percussi <perssero percusseram, item percutiebam>.*

şi nici nu ai putea observa dacă doi magneţi sunt sau nu asemănători, dacă nu le vei fi pus în apropiere din exterior o mică bucată de fier, pentru că pietrele similare se comportă similar, cele neasemănătoare – în mod diferit. În ceea ce priveşte analogia la nume, eu cred că astfel a fost lămurită, şi, pentru a răspunde la toate câte sunt spuse împotriva ei, să poată porni de la aceste surse.

53. În ce priveşte analogia la verbele temporale, deoarece există la ele patru categorii, timpuri, persoane, moduri, conjugări, şi deoarece ei le critică sub toate aspectele, voi răspunde pentru fiecare în parte.

54. Mai întâi, deoarece afirmă că analogiile nu sunt păstrate în timpuri, întrucât spun *legi*, *lego* şi *legam*, şi celelalte la fel: dar cele care sunt precum *legi* – semnifică o acţiune terminată, iar celelalte două *lego*, *legam* – una de început. În mod nedrept ei aduc obiecţii: de fapt, în acelaşi fel, un verb din aceeaşi categorie şi conjugare, care a fost luat [ca exemplu] poate fi trecut prin forme temporale, precum *discebam*, *disco*, *discam* şi la fel la perfect, precum *didiceram*, *didici*, *didicero*.

55. Din aceasta se poate deduce că există o logică la verbe, dar că cei care ar voi să formuleze verbe la cele trei timpuri fac acest lucru în mod automat şi la fel aceia care critică, pentru că spunem *amor*, *amabor*, *amatus sum*; căci n-ar fi trebuit ca într-o singură serie un verb să fie compus, câtă vreme există două simple. Şi nici la conjugare, dacă ai pune verbele la un singur mod, ele se deosebesc între ele: căci toate imperfectele simple sunt la fel, iar perfectele duble sunt egale între ele la toate verbele, precum acestea *amabar*, *amor*, *amabor* şi *amatus sum*, *amatus eram*, *amatus ero*. De asemenea, de ce ei zic greşit *ferio*, *feriam*, *percussi*, dacă există o ordine *feriam* *<ferio>* *feriebam*, *percussi*, *percutio*, *percutiam*[39]. Aşa, apoi, cu privire la celelalte timpuri, s-ar putea răspunde oricui care critică.

56. La fel greşesc cei care spun că, din ambele direcţii, toate verbele sau niciunul ar trebui să-şi modifice silabele, ca la acestea *pungo*, *pungam*, *pupugi*, *tundo*, *tundam*, *tutudi*: câtă vreme ei compară lucruri diferite, verbe ale imperfectivului cu cele ale perfectivului.

Quod si infecta modo conferrent, omnia verbi principia incommutabilia viderentur, ut in his pungebam pungo pungam et contra ex utraque parte commutabilia, si perfecta ponerent, ut pupugeram pupugi pupugero.

57. Item male conferunt fui sum ero, quod fui est perfectum, cuius series sibi, ut debet, in omnibus personis constat, quod est fueram fui fuero; de infectis sum quod nunc dicitur olim dicebatur esum et in omnibus personis constabat, quod dicebatur esum es est, eram eras erat, ero eris erit; sic huiusce modi cetera servare analogiam videbis.

58. Etiam in hoc reprehendunt, quod quaedam verba neque personas habent ternas neque tempora terna: id imperite reprehendunt ut si quis reprehendat naturam, quod non unius modi finxerit animalis omnis. Si[c] enim natura non omnes formae verborum terna habe[a]nt tempora, ternas personas, non habent totidem verborum divisiones. Quare cum imperamus, natura quod infecta <ver>ba solum habe<n>t, cum aut praesenti aut absenti imperamus, fiunt terna, ut lege legito legat: perfectum enim imperat nemo. Contra quae <non> sunt imperandi, ut lego legis legit, novena fiunt verba infecti, novena perfecti.

59. Quocirca non si genus cum genere discrepa[n]t, sed in suo quisque genere si quid deest, requirendum. Ad haec addita si erunt ea quae de nominatibus supra sunt dicta, facilius omnia solventur. Nam ut illic † externi caput rectus casus, sic hic in forma est persona eius qui loquitur et tempus praesens, ut scribo lego. Quare ut illic fit, si[c] hic item acciderit in formula, ut aut caput non sit aut ex alieno genere sit, proportione eadem quae illic dicimus, cur ni[c]hilominus servetur analogia; item, si[c] ut illic caput suum habebit et in obliquis casibus transitio erit in aliquam formulam, qua assumpta reliqua facilius possint videri verba, unde sint declinata: fit enim, ut rectus casus nonnunquam sit ambiguus, ut in hoc verbo volo, quod id duo significat, unum a voluntate, alterum a volando; itaque a volo intellegimus et volare et velle.

Iar dacă le-ar compara numai pe cele imperfective, toate temele verbului ar părea neschimbătoare, ca în acestea *pungebam*, *pungo*, *pungam* şi, dimpotrivă, schimbătoare din ambele direcţii, dacă le-ar compara pe cele perfective, precum *pupugeram*, *pupugi*, *pupugero*.

57. De asemenea, ei compară în mod greşit pe *fui*, *sum*, *ero*, pentru că *fui* este forma de perfect, a cărei serie este aşa cum se cuvine la toate persoanele, adică *fueram*, *fui*, *fuero*; despre imperfective, ceea ce acum se zice *sum*, odinioară se spunea *esum* şi rămânea neschimbat la toate persoanele, pentru că se zicea *esum*, *es*, *est*; *eram*, *eras*, *erat*; *ero*, *eris*, *erit*; astfel, în acest mod, vei vedea că celelalte păstrează analogia.

58. Chiar şi în această privinţă, ei critică faptul că unele verbe nu au nici câte trei persoane, nici câte trei timpuri: ei condamnă aceasta din nepricepere, e ca şi cum cineva ar critica natura, pentru că nu a creat toate fiinţele într-un singur mod. Tot aşa, prin felul lor de a fi, nu toate formele verbale au câte trei timpuri, câte trei persoane[40], nu au tot atâtea moduri pentru verbe. De aceea, atunci când poruncim, pentru că, prin natură au această situaţie numai verbele imperfective, atunci când poruncim cuiva prezent sau absent, se creează câte trei forme, precum *lege – legito – legat*: căci nimeni nu porunceşte la trecut. Dimpotrivă, cele care nu sunt la imperativ, precum *lego*, *legis*, *legit*, creează câte nouă forme verbale la imperfectiv, câte nouă la perfectiv.

59. De aceea trebuie cercetat nu dacă o categorie se deosebeşte de alta, ci dacă în categoria respectivă lipseşte ceva. La cele spuse anterior despre nume, toate vor fi soluţionate mai uşor. Căci, precum acolo, cazul nominativ este punctul de plecare al celorlalte, tot aşa şi aici baza este persoana celui care vorbeşte şi timpul prezent, precum *scribo*, *lego*. Aşa cum există acolo, la fel s-a întâmplat potrivit regulii, sau să nu fie forma de bază sau să fie de alt fel, după aceeaşi proporţie să formulăm aici: de ce totuşi este păstrată analogia. De asemenea, va avea ca şi acolo punct de pornire şi trecerea la cazurile oblice va fi tot după o anumită regulă, care, fiind preluată, de celelalte cuvinte, se poate mai uşor de văzut de unde ele sunt flexionate: căci, se întâmplă, uneori, ca forma de bază să fie ambiguă, ca în acest cuvânt *volo*, prin care se înţeleg două lucruri: unul – de la *voluntas*, altul – de la *volo*, *volare*; aşadar, noi înţelegem prin *volo* şi *volare* şi *velle*.

60. Quidam reprehendunt, quod pluit et luit dicamus in praeterito et praesenti tempore, cum analogi<a>e sui cuiusque temporis verba debeant discriminare. Falluntur: nam est ac putant aliter, quod in praeteritis U dicimus longum pluit <luit>, in praesenti breve pluit luit: ideoque in lege venditionis fundi „ruta c<a>esa" ita dicimus, ut U producamus.

61. Item reprehendunt quidam, quod putant idem esse sacrific[i]o et sacrificor, [e]lavat et lavatur; quod sit an non, nihil commovet analogian, dum sacrifico qui dicat servet sacrificabo et sic per totam formam, ne dicat sacrificaturus aut sacrificatus sum: haec enim inter se non conveniunt. Apud Plautum (Truc.322 sq.) cum dicit: „piscis ego credo qui usque dum vivunt lavant diu minus lavari quam haec lavat Phronesium", ad lavant lavari non convenit, ut I sit postremum, sed E; ad lavantur analogia lavari reddit: quod Plauti aut librarii mendum si est, non ideo analogia, sed qui scripsit est reprehendendus. Omnino et lava[n]t et lavatur dicitur separatim recte in rebus certis, quod puerum nutrix lava<t>, puer a nutrice lavatur, nos in balneis et lavamus et lavamur. Sed consuetudo alterum utrum cum satis haberet, in toto corpore potius utitur lavamur, in partibus lavamus, quod dicimus lavo manus, sic pedes et cetera. Quare e balneis non recte dicunt lavi, lavi manus recte. Sed quoniam in balneis lavor lautus sum, sequitur, ut contra, quoniam est soleo, oporte<a>t dici solui, ut Cato (inc.54 Iord.) et Ennius (inc.26 V^2) scribit, non ut dicit volgus, solitus sum, debere dici; neque propter haec, quod discrepant in sermone pauca, minus est analogia, ut supra dictum est.

62. Item cur non sit analogia, afferunt, quod ab similibus similia non declinentur, ut ab dolo et colo: ab altero enim dicitur dolavi, ab altero colui; in quibus assumi solet aliquid, quo facilius reliqua dicantur, ut i<n> Murmecidis operibus minutis solet fieri: igitur in verbis temporalibus, quo<m> similitudo s<a>epe sit confusa, ut discerni nequeat, nisi transieris in aliam personam aut in tempus,

60. Unii ne critică, pentru că zicem *pluit* şi *luit* şi la trecut şi la prezent, câtă vreme analogiile ar trebui să distingă verbele la fiecare timp. Se înşeală, pentru că lucrurile se prezintă altfel decât cred ei: pronunţăm la perfect *ū* lung *plūit* <*lūit*>[41], iar la prezent *ŭ* scurt *plŭit*, <*lŭit*>: şi de aceea, în legea vânzării terenului, spunem „ruta caesa"[42], astfel încât să pronunţăm cu -*ū* lung.

61. La fel unii critică, întrucât consideră că la fel este *sacrifico* şi *sacrificor*, *lavat* şi *lavatur*; că ar fi aşa sau nu, nimic nu atinge analogia; câtă vreme cel care spune *sacrifico* ar păstra şi pe *sacrificabo* şi tot aşa la toate formele, ca să nu spună *sacrificaturus* sau *sacrificatus sum*: căci acestea nu se potrivesc între ele. La Plaut, atunci când spune „piscis ego credo qui usque dum vivunt lavant diu minus lavari quam haec lavat Phronesium"[XLIII], *lavant* nu se potriveşte cu *lavari*, cu -*i* final, ci cu -*e*; pe *lavantur* analogia îl reface după *lavari*: dacă aici este o greşeală a lui Plaut sau a copistului, nu din acest motiv trebuie criticată analogia, ci trebuie criticat cel care a scris. În general, se spune şi *lavat* şi *lavatur* în mod diferit, în anumite situaţii ca *puerum nutrix lavat*, *puer a nutrice lavatur* [se spune] în mod corect [şi *lavat*, şi *lavantur*], pentru că noi pentru baie spunem şi *lavamus* şi *lavamur*. Dar uzul s-ar mulţumi şi cu unul şi cu celălalt: mai degrabă, se foloseşte *lavamur*, când ne spălăm pe tot corpul, şi *lavamus*, când ne spălăm pe anumite părţi ale corpului, întrucât noi zicem precum *lavo manus*, tot aşa *lavo pedes* şi celelalte părţi. De aceea, după felul de baie, se spune incorect *lavi*, corect *lavi manus*. Dar, fiindcă pentru baie [se spune] *lavor*, *lautus sum*, rezultă că, dimpotrivă, dacă există *soleo*, ar trebui să se spună *solui*, aşa cum scriu Cato şi Ennius şi nu cum zice poporul *solitus sum*; şi nu din cauza lor, câtă vreme în vorbire ele se deosebesc, nu există analogie, aşa cum s-a spus mai sus.

62. La fel despre faptul că ei afirmă: nu există analogie, câtă vreme cele asemănătoare nu se conjugă în mod similar, precum *dolo* şi *colo*: căci de la unul se zice *dolavi* şi de la celălalt *colui*; la acestea se obişnuieşte să se adauge ceva prin care restul să se spună mai uşor. Aşa se întâmplă în mod obişnuit în lucrările mici ale lui Murmecide: aşadar, la verbele temporale, când asemănarea este adesea neclară, aşa încât nu se poate observa, decât dacă s-ar trece la altă persoană şi la alt timp;

[XLIII] Cred că peştii, cât timp trăiesc, se spală mai puţin decât se spală această Phronesium (Plaut, *Truculentus*, 12).

quae proposita sunt no<n e>sse similia intellegitur, cum transitum est in secundam personam, quod alterum est dolas, alterum colis. Itaque in reliqua forma verborum suam ut[e]r<um>que sequitur formam. Utrum in secunda forma verb[or]um temporale habeat in extrema syllaba AS an IS a<u>t ES, ad discernendas similitudines interest: quocirca ibi potius index analogiae quam in prima, quod ibi abstrusa est dissimilitudo, ut apparet in his meo, neo, ruo: ab his enim dissimilia fiunt transitu, quod sic dicuntur meo meas, neo nes, ruo ruis, quorum unumquodque suam conservat similitudinis formam.

63. Analogiam item de his quae appellantur participia reprehendunt multi; iniuria: nam non debent dici terna ab singulis verbis amaturus amans amatus, quod est ab amo amans et amaturus, ab amabar amatus. Illud analogia quod praestare debet, in suo quicque genere habet, casus ut amatus amato et amati amatis; et sic in muliebribus amata et amatae; item amaturus eiusdem modi habet declinationes, amans paulo aliter; quod hoc genus omnia sunt in suo genere similia proportione, sic virilia et muliebria sunt eadem.

64. De eo quod in priore libro extremum est, ideo non es<se> analogia<m>, quod qui de ea scripserint aut inter se non conveniant aut in quibus conveniant ea cum consuetudinis discrepent verbis, utrumque[XLIV] ***: sic enim omnis repudiandum erit artis, quod et in medicina et in musica et in aliis multis discrepant scriptores; item in quibus conveniunt in scriptis, si etiam repudiat natura, quod ita ut dicitur, non sit ars, sed artifex reprehendendus, qui debet in scribendo non vidisse verum, non ideo non posse scribi verum. Qui dicit hoc monti et hoc fonti, cum alii dicant hoc monte et hoc fonte, sic alia quae duobus modis dicuntur, cum alterum sit verum, alterum falsum, non uter peccat tollit analogias, sed uter recte dicit confirmat; et quemadmodum is qui [cum] peccat in his verbis, ubi duobus modis dicuntur, non tollit rationem cum sequitur falsum, sic etiam in his <quae> non [in] duobus dicuntur, si quis aliter putat dici oportere atque oportet, non scientiam tollit orationis, sed suam inscientiam denudat.

[XLIV] Add. *utrumque <est leve>*.

se înţelege că cele prezentate sunt sau nu asemănătoare, abia când se trece la persoana a doua, unul devine *dolas,* altul *colis.* Aşadar, la cealaltă formă a verbelor interesează dacă fiecare din ele urmează regula sa, dacă la persoana a doua are în silaba finală *-as* sau *-is* sau *-es*, pentru a le distinge asemănările. De aceea acolo [la persoana a doua] e vorba, mai curând, de un indiciu al analogiei decât la prima persoană, pentru că acolo neasemănarea este ascunsă. Aşa precum apare la acestea *meo*, *neo*, *ruo*: într-adevăr, se produc diferenţe prin trecerea [de la persoana întâi la a doua], pentru că se spune la persoana a doua: *meo – meas*; *neo – nes*; *ruo – ruis*, dintre care fiecare îşi păstrează forma sa de asemănare.

63. Şi la fel mulţi, pe nedrept, critică analogia la aşa numitele participii: căci n-ar trebuie să se formeze câte trei forme de la un singur verb: *amaturus*, *amans*, *amatus*, fiindcă de la *amo* există *amans* şi *amaturus*, de la *amabar – amatus*. Ceea ce ar trebui să arate analogia, [este că] fiecare posedă în felul său, cazuri, precum *amatus*, *amato* şi *amati*, *amatis*; şi la fel cele feminine *amata*, *amatae*; de asemenea, *amaturus* are flexiuni de acelaşi fel, *amans* – puţin altfel; cu referire la această categorie toate sunt similare după proporţie, adică cele masculine şi feminine sunt la fel.

64. Cât priveşte faptul că în cartea precedentă finalul este „de aceea nu există analogie"; întrucât cei care au scris despre ea sau nu sunt de acord între ei, sau în cele în care sunt de acord se deosebesc prin termenii aflaţi în uz; ambele motive sunt fără greutate. În acest mod ar trebui respins tot ceea ce ţine de orice îndeletnicire, pentru că şi scriitorii se deosebesc, şi în medicină, şi în muzică, şi când este vorba de multe alte îndeletniciri; de asemenea, şi în scrieri, în care concordă, chiar dacă natura se opune ca să se spună aşa, ar trebui criticat nu meşteşugul, ci meşterul, care, în scrierea sa, nu a văzut adevărul, şi nu – de aceea nu poate fi notat adevărul. Cel care spune *hoc monti* şi *hoc fonti*, în timp ce alţii zic *hoc monte* şi *hoc fonte*, şi la fel altele, care sunt spuse în două feluri[43]; deşi unul este corect, iar celălalt – greşit, nu se înlătură analogia atunci când dintre cei doi unul greşeşte, ci o aplică cel care spune în mod corect, precum şi cel care [când] greşeşte în aceste, care se spun în două moduri, nu înlătură analogia, ci urmează neadevărul. Astfel, chiar la acelea care nu sunt spuse în două feluri, dacă cineva crede că trebuie spus altfel şi chiar trebuie, el nu infirmă ştiinţa vorbirii, ci dă la iveală propria neştiinţă.

65. Quibus rebus solvi arbitraremur posse quae dicta sunt priori libro contra analogian, ut potui brevi percucurri. Ex quibus si id confecissent quod volunt, ut in lingua latina esset anomalia, tamen nihil [l]egissent ideo, quod in omnibus partibus mundi utraque natura inest, quod alia inter se † alia sunt, sicut in animalibus dissimilia sunt, ut equus bos ovis homo, item alia, et in unoquoque horum genere inter se similia innumerabilia. Item in piscibus dissimilis murena lupo, [h]is soleae, haec † nerene[XLV] et mustelae, sic aliis, ut maior ille numerus sit similitudinum earum quae sunt separatim in murenis, separatim in asellis, sic in generibus aliis. Quare cum in inclinationibus verborum numerus sit magnus a dissimilibus verbis ortus, quod etiam vel maior est in quibus similitudines reperiuntur, confitendum est esse analogias. Itemque cum ea non multo minus quam in omnibus verbis patiatur uti consuetudo co<m >munis, fatendum illud † quo quando analogian sequi nos debere universos, singulos autem praeterquam in quibus verbis offensura sit consuetudo co<m>munis, quod ut dixi aliud debet praestare populus, aliud e populo singuli homines. Neque id mirum est, cum singuli quoque non sint eodem iure: nam liberius potest poeta quam orator sequi analogias. Quare cum hic liber id quod pollicitus est demonstraturum absolverit, faciam finem; proxumo deinceps de declinatorum verborum forma scribam.

[XLV] Add. *nerene* ex *merene*; an *maenae*?

65. Prin ce moduri se crede că pot fi rezolvate problemele care în cartea precedentă s-au spus contra analogiei, le-am expus pe scurt, așa cum am putut. Dintre acestea, dacă s-ar fi realizat ceea ce ei vor, și anume că în limba latină există anomalia, totuși prin aceasta nu s-ar fi putut stabili faptul că în toate părțile lumii există o dublă natură, în care unele sunt diferite de altele, așa cum sunt diferențele la animale, precum cal, bou, oaie, om, și în care altele sunt la fel, și că în fiecare specie există nenumărate asemănări între ele. Și la fel la pești, există o diferență între *murena*, *lupus*, dintre *solea*, și acestea *maena*, *mustela*, la fel și altele; dar este mai mare numărul asemănărilor la cele care sunt împărțite în *murenae*, separate de *aselli*, și tot așa la alte specii. De aceea, deoarece în flexiunea cuvintelor s-a creat un număr mare de cuvinte neasemănătoare și un număr chiar mai mare în care se găsesc asemănări, trebuie recunoscut că există analogii. Și, de asemenea, pentru că uzul comun permite să se folosească nu cu mult mai puțin decât la toate cuvintele, trebuie arătat când se cuvine ca noi toți să urmărim analogia, pe fiecare în parte, în afară de cuvintele pe care uzul comun le-ar fi afectat, pentru că, așa cum am mai spus, una trebuie să prefere poporul, alta fiecare om din popor. Și nu este de mirare că, luați separat, nu toți au același drept: căci mai liber poate aplica analogia un poet decât un orator. De aceea, pentru că această carte a terminat ceea ce a promis că va demonstra, să închei; în următoarea [carte] voi scrie, din nou, despre forma cuvintelor flexionare.

Note și comentarii

[1] În timp ce cartea a VIII-a din tratatul *De lingua Latina* este o pledoarie în favoarea anomaliei, inspirată din doctrinele stoicienilor, cartea a IX-a dimpotrivă, apără tezele analogiștilor. Se observă tonul lor moderat, argumentele sunt mult mai constructive, pe alocuri conciliante. Varro se prezintă nu doar ca arbitru în discuțiile acestora, dar și ca un teoretician redutabil.

[2] În lista lungă de opere atribuite lui Chrysip, expusă de Diogene Laertios, se află, printre alte tratate de gramatică, și acesta pe care Varro l-a intitulat περί ανωμαλιας. Conform datelor privind opera acestuia, se remarcă faptul că savantul grec ar fi avut un spirit agresiv, întrucât multe dintre cărțile lui sunt îndreptate contra cuiva sau a ceva. Varro îi rezervă o importanță redusă, tocmai pentru că nu era sigur dacă Chrysip a participat la vreo controversă (*apud* Collart 1954: 138).

[3] Varro folosește pe *animus* cu sensul de *suflet*, dar și *minte*; Lucretius III, 94: „animum, dico, mentem quam saepe vocamus" (rom. *spiritul, zic, pe care adesea îl numim minte*).

[4] Apelles (în gr. Ἀπελλῆς) din Kos a fost un pictor grec care a trăit în a doua jumătate a secolului al IV-lea a. Chr., la curtea lui Alexandru cel Mare și Ptolemeu I.

[5] Protogenes (375/373-299/297 a. Chr.) – artist grec eminent, un maestru în pictură, sculptură, contemporan și prieten al lui Apelles.

[6] Lysip din Sicyon era un vestit sculptor și turnător în bronz pe vremea lui Alexandru cel Mare.

[7] Varro insistă de mai multe ori să prezinte sistemul morfologic latin prin comparație cu cel grecesc.

[8] Varro face referire la ceea ce, ulterior, în lingvistică, s-a distins ca semnificant și semnificat.

[9] Este ceea ce răspund analogiștii, prin Varro, la replica anomaliștilor, expusă în Cartea a VIII-a, 21.

[10] Pentru a susține teza analogiștilor, Varro depășește domeniul morfologiei, trecând la sintaxă, la îmbinarea cuvintelor. Marcarea cuvintelor de genul masculin constă în faptul că ele se îmbină cu pronumele *hic* și *hi*, iar cele de genul feminin, respectiv cu *haec* și *hae*.

[11] *Theona* (gr. Θέων) și *Diona* (gr. Διώνη) (mama Venerei, nimfă) sunt prenume și supranume date femeilor din Grecia.

[12] Argument adus de anomaliști (cf. Varro, VIII, 22).

[13] Varro prezintă în acest fragment răspunsul analogiștilor la ceea ce le reproșează anomaliștii: analogia nu trebuie să fie căutată în limbă; dacă există, ea ar trebui să fie sau în toate compartimentele limbii sau în ceva ce este prea important (Varro, VIII, 19-20).

[14] Cf. Varro, VIII, 16.

[15] Cf. Varro, VIII, 13.

[16] Cf. Varro, VIII, 30, 41.

[17] Este replica dată lui Crates de adepții lui Aristarh, care, pentru a „ruina" analogia, se întreabă: de ce numele literelor grecești nu se declină (cf. Varro, VIII, 36)

[18] Cf. Varro, VIII, 34.

[19] Varro se referă la așa-numitele „vocabula quae unum solum habent casum", pentru a exemplifica, autorul alege cuvinte indeclinabile, după cum se observă, dar fără analog; ceea ce face expunerea și mai vagă, dacă ne gândim că definiția este și ea formală, simplă, convențională.

[20] Varro susține teza analogiștilor, oferind detalii ample în ceea ce privește diferențierea genurilor. Generalități importante, concentrate și clare, exemple concludente fac din prezentare un studiu complex privind structura acestei categorii gramaticale. Critica anomaliștilor (Varro, VIII, 24) este, prin urmare, neîntemeiată.

[21] Nu s-au creat antiteze de gen între majoritatea numelor ce desemnau animale/păsări sălbatice, ca între cele domestice, întrucât nu interesau.

[22] Sunt cuvinte al căror gen este determinat de felul de a fi al realității.

[23] Remarcăm efectul stilistic folosit de Varro: *quod omnia † habent lumen habere debent.*

[24] E vorba de o catahreză (*dei et servi nomina quod non item ut libera nostra transeunt, eadem e<s>t causa, quod ad usum attinet <et> institui opus fuit de liberis, de reliquis nihil attinuit, quod in servis gentilicia natura non subest in usu, in nostri<s> nominibus qui sumus in Latio et liberi, necessaria*): oamenii sunt liberi, nu numele acestora.

[25] Imputarea anomaliștilor (Varro, VIII, 25) privind categoria numărului îi provoacă pe analogiști la discuție și argumentare, surprinse de Varro până în cele mai complexe situații și reproduse în Cartea a IX, 39-41.

[26] Numele unor materii, în cele mai multe limbi, sunt *singularia tantum*.

[27] Anomaliștii reproșează multe neconcordanțe la categoria numărului. De pildă, lipsa formei de plural la cuvinte ca *acetum*, *plumbum* etc. Varro explică situația acestor cuvinte prin sensul lor și subliniază că lexemele lipsite de plural sunt, în special, cele care indică măsura, greutatea, dar adaugă și

cazul când lexemul denumeşte o substanţă, având mai multe soiuri (feluri), atunci cuvântul putând lua o formă şi pentru numărul plural.

[28] Anomaliştii reproşează analogiştilor că, pentru a forma gradele de comparaţie la adjective şi chiar la adverbe (Varro, VIII, 39), nu e nevoie de analogie. Analogiştii demonstrează contrariul şi se sprijină pe semantică.

[29] Cf. Varro, VIII, 40.

[30] Principiul analogiei e criticat şi în categoria cazului (Varro, VIII, 26); însă, deprinşi cu tonul înverşunat al anomaliştilor, analogiştii arată că, dimpotrivă, cazurile pot să fie făcute la fel şi chiar refăcute, atunci când lipsesc, prin analogie, dacă natura şi uzul permite.

[31] Cnaeus Naevius (270-200 a. Chr.) a fost cel dintâi poet latin, un campanian fidel al Romei, contemporan cu Livius Andronicus şi Ennius. El a fost autor de piese istorice (*fabulae praetextae*), bazate pe evenimente istorice. *Clastidium* este una din tragediile praetextae cunoscute, în care se povesteşte despre victoria lui Marcus Claudius Marcellus, în 222 a. Chr., contra insubrilor.

[32] C. Lucilius Suessanus s-a născut la Suessa Aurunca, un orăşel din Latium, aproape de Minturnus (180-120 a. Chr.). El se trăgea dintr-o familie ecvestră foarte bogată şi, cu toate că n-a fost cetăţean roman, a făcut parte din cele mai înalte cercuri de la Roma. Lucilius a exercitat o mare influenţă asupra literaturii latine. În primul rând, una de ordin social, deoarece, până la el, poeţii s-au recrutat aproape numai dintre sclavi şi liberţi, iar Lucilius a demonstrat, prin activitatea sa, că a face artă nu înseamnă o înjosire a personalităţii. În al doilea rând, de ordin istoric literar: el a avut imitatori de seamă, ca Horaţiu, Persius şi Iuvenal, care au dezvoltat în sens calitativ acest gen (*Istoria* ... 1964: 224-235).

[33] După Varro, cuvântul *dupondius* este compus din *duo* (doi) şi *pondus* (măsură de greutate) sau, mai bine zis, el este compus din două elemente, dintre care unul se înrudeşte cu *duo* şi celălalt cu *pendo* (a cântări).

[34] Varro consideră că aceste numere sunt legate cu *as*, dar nu poate oferi explicaţii suficiente, cum ar fi: originea acestora şi altele, pentru a face demersul convingător.

[35] Lat. *denarium* a cunoscut la genetiv plural două forme: *denarium* şi *denariorum*.

[36] Aceste compuse cu *vir* preluau declinarea substantivului *vir* care, la genitiv plural, a cunoscut două forme: *virum* şi *virorum*.

[37] Studiul cu privire la numere este insuficient valorificat, aşa încât putem să depistăm doar două „actus" (în termenii moderni vom zice tranşe, care comportă câte trei elemente: sute, zeci, unităţi). Primul *actus* ar fi de la 1

la 900 (conform textului, dacă se respectă regula numărului nouă, cum o numeşte autorul, până la 999), al doilea actus de la 1000 la 900.000 (sau 999.999) numere care îi mulţumeau pe antici, zice Varro, şi care, pentru a merge mai departe de un milion, impun un alt sistem format cu ajutorul adverbului multiplicativ *deciens*.

[38] Cf. Varro, VIII, 38.

[39] Este vorba de două cuvinte cu aproape acelaşi sens: *ferio, -ire* (rom. *a izbi, a lovi, a bate*) şi *percutio, -ere* (rom. *a străpunge, a izbi, a lovi, a bate*).

[40] Acest fragment este confuz. Autorul utilizează pentru mod lexemul *divisiones*, pentru modul imperativ – *cum imperamus*, şi pentru indicativ – *quae sunt indicandi*. Conjunctivul este prezentat şi el, fără explicaţii, în forma *legat*, cu valoarea imperativului sau a optativului.

[41] Demonstraţia lui Varro, despre forma de perfect *plūo*, interesează prin faptul că lasă să se înţeleagă că această formă trebuie să se pronunţe cu *ū* lung; *plūit* este o formă arhaică, iar, în epoca clasică, se află numai cu *ŭ* (scurt) (Ernout 1935: 296).

[42] *Ruta caesa* sau *ruta et caesa* (ceea ce este „dezgropat şi tăiat") – materialul brut, pe care vânzătorul şi-l rezervă la vinderea unei proprietăţi; obiecte mobile, mobilă.

[43] Cf. Varro, VII, 37.

Liber X

1. In verborum declinationibus disciplina loquendi dissimilitudinem an similitudinem sequi deberet, multi qu<a>esierunt, cum ab his ratio quae ab similitudine oriretur vocaretur analogia, reliqua pars appellaretur anomalia. De qua re primo libro quae dicerentur cur dissimilitudinem ducem haberi oporteret, dixi, secundo contra quae dic<er>entur, cur potius [dis]similitudinem conveniret praeponi. Quarum rerum quod nec fundamenta, ut debuit, posita ab ullo neque ordo ac natura, ut res postulat, explicita, ipse eius rei formam exponam. Dicam de quattuor rebus, quae continent declinationes verborum: quid sit simile ac dissimile, quid ratio quam appellant *λόγον*, qui pro portione quod dicunt *ἀνὰ λόγον*, quid consuetudo; quae explicat<a>e declarabunt analogiam et anomalia<m>, unde sit, quid sit, cuius modi sit.

2. De similitudine et dissimilitudine ideo primum dicendum, quod ea res est fundamentum omnium declinationum ac continet rationem verborum. Simile est quod res plerasque habere videtur easdem quas illud cuiusque simile: dissimile est quod videtur esse contrarium huius. Minimum ex duobus constat omne simile, item dissimile, quod nihil potest esse simile, quin alicuius sit simile, item nihil dicitur dissimile, quin addatur quoius sit dissimile. Sic dicitur similis homo homini, equus equo, et dissimilis homo equo: nam simile est homo homini ideo, quod easdem figuras membrorum habent, quae eos dividunt ab reliquorum animalium specie. In ipsis hominibus simili de causa vir viro similior quam vir mulieri, quod plures habent easdem partis; et sic senior seni similior quam puero. Eo porro similiores sunt qui facie quoque p<a>ene eadem, habitu corporis, filo: itaque qui plura habent eadem, dicuntur similiores; qui proxume accedunt ad id, ut omnia habeant eadem, vocantur gemini, simillimi.

Cartea a X-a[1]

1. Mulţi s-au întrebat dacă, în ce priveşte flexiunile cuvintelor, ştiinţa limbii ar trebui să urmărească deosebirea sau asemănarea, în timp ce regula care se creează din asemănarea lor să se cheme analogie, cealaltă parte să se numească anomalie. Am vorbit despre acest lucru în prima carte, în care se menţionează faptul că ar trebui să fie considerată călăuză neasemănarea, în a doua, dimpotrivă, se spune faptul că ar trebui să fie preferată, mai degrabă, asemănarea. Pentru că nici elementele de bază ale acestor lucruri nu au fost spuse de cineva, cum s-ar fi cuvenit, nici regula şi nici felul de a fi nu au fost explicate, aşa cum cere subiectul, chiar eu voi relata despre aspectul acestei probleme. Voi vorbi despre 4 lucruri, care se referă la flexiunile cuvintelor: ce înseamnă *asemănare* sau *neasemănare*, ce înseamnă *raport*, pe care ei îl numesc λόγον, ce înseamnă *după proporţie*, căruia îi zic ἀνά λόγον, ce înseamnă *uz*; odată explicate, voi relata despre *analogie* şi *anomalie*: de unde este, ce este şi de ce fel anume este.

2. De aceea, în primul rând, trebuie vorbit despre asemănare şi neasemănare, pentru că acest lucru reprezintă elementul de bază al întregii flexiuni şi cuprinde regula cuvintelor. Asemănător este ceea ce un lucru pare că le are la fel la mai multe exemplare, [este] ceea ce acel lucru are similar cu altul, neasemănător este ceea ce pare a fi contrariul acestui fapt. Orice este similar se întâlneşte cel puţin la două exemplare şi la fel pentru nesimilar ceea ce nu poate fi întru nimic similar, aşa încât să poată fi similar cuiva; nu se spune despre nimic că este neasemănător, fără a se specifica de ce este diferit. Astfel, se zice, un om este asemănător cu un alt om, un cal cu un alt cal şi un om este diferit de un cal: căci, de aceea un om este similar cu un alt om, pentru că ambii au aceleaşi aspecte ale membrelor care îi disting pe ei de specia celorlalte fiinţe. Şi chiar la oameni, dintr-un motiv similar, bărbatul este mai asemănător cu un bărbat decât un bărbat cu o femeie, pentru că mai multe părţi sunt aceleaşi; şi tot aşa un bătrân este mai asemănător cu un om în etate decât cu un copil. În plus, între ei sunt mai asemănători cei care au aproape acelaşi chip, ţinută a corpului şi fel de viaţă: aşadar, cei mai mulţi care au la fel mai multe trăsături sunt numiţi mai asemănători, cei care se apropie foarte mult prin ceva, aşa încât au toate la fel, sunt numiţi gemeni, foarte asemănători.

Sunt qui tris naturas rerum putent esse, simile, dissimile, neutrum, quod alias vocant non simile, alias non dissimile (sed quamvis tria sint simile dissimile neutrum, tamen potest dividi etiam in duas partes sic, quodcumque conferas aut simile esse aut non esse); simile esse et dissimile, si videatur esse ut dixi, neutrum, si in neutram partem praeponderet, ut si duae res quae conferuntur vicenas habent partes et in his denas habeant easdem, denas alias ad similitudinem et dissimilitudinem <a>eque animadvertendas. Hanc naturam plerique subiciunt sub dissimilitudinis nomen. Quare quoniam f[u]it ut potius de vocabulo quam de re controversia esse videatur, illud est potius advertendum, quom simile quid esse dicitur, [quin] cui parti simile dicatur esse (in hoc enim solet esse error), quod potest fieri ut homo homini simile sit[1], non sit, ut multas partis habeat similis et ideo dici possit similis habere oculos, manus, pedes, sic alias res separatim et una plures. Itaque quod diligenter videndum est in verbis, quas partis et quot modis oporteat similis habere <quae similitudinem habere> dicuntur, ut infra apparebit, is locus maxime lubricus est. Quid enim similius potest videri indiligenti quam duo verba haec suis et suis? Quae non sunt, quod alterum [non] significat suere, alterum suem. Itaque similia vocibus esse ac syllabis confitemur, dissimilia esse partibus orationis videmus, quod alterum habet tempora, alterum casus, quae duae res vel maxime discernunt analogias. Item propinquiora genere inter se verba similem s<a>epe pariunt errorem, ut in hoc, quod nem[er]us et lepus videtur esse simile, [quod] cum utrumque habeat eundem casum rectum; sed non est simile, quod eis cert<a>e similitudines opus sunt, in quo est ut in genere nominum sint eodem, quod in his non est: nam in virili genere [nominum sint eodem] est lepus, ex neutro nemus: dicitur enim hic lepus et hoc nemus. Si eiusdem generis esse<n>t, utrique praeponeretur idem ac diceretur aut hic lepus et hic nemus aut hoc nemus, hoc lepus. Quare quae et cuius modi sunt genera similitudinum ad hanc rem, perspiciendum ei qui declinationes verborum proportione sintne qu<a>eret.

[1] Add. *simile sit // similis non sit.*

Sunt unii care consideră că există trei moduri de a fi ale lucrurilor, asemănător, neasemănător, nici asemănător, nici neasemănător, pentru că pe unele le numesc nu asemănătoare, iar pe altele nu neasemănătoare (dar chiar dacă sunt trei aspecte: asemănător, neasemănător, nici asemănător, nici neasemănător, totuşi, pot fi împărţite chiar în două categorii, astfel, orice ai compara ar fi sau similar sau nu). Există asemănare şi neasemănare şi, după cum am spus, se pare că este şi neutrul – care nu înclină nici într-o parte, nici în alta – căci dacă două lucruri care sunt comparate au câte douăzeci de părţi şi, în ele ar avea aceleaşi câte zece, altele câte zece trebuie să fie observate după asemănare şi neasemănare. Cei mai mulţi prezintă acest fel de a fi sub numele de neasemănare. De aceea se întâmplă ca, mai curând, să pară că există o neînţelegere cu privire la cuvânt decât la lucru, acest fapt trebuie să fie observat mai bine, atunci când se spune ce este similar, decât să se spună cu ce parte anume (căci în aceasta, de obicei, se greşeşte), pentru că se poate întâmpla să fie asemănare între un om cu alt om sau să nu fie, din motiv că ar avea similare multe părţi, de aceea să se spună că are asemănători ochii, mâinile, picioarele şi tot aşa şi alte părţi luate separat şi mai multe împreună. Aşadar, pentru că acest lucru trebuie să fie văzut cu atenţie la cuvinte, ce părţi şi în câte moduri s-ar cuvine să aibă asemănare, <care are asemănare>, să se spună, după cum se va vedea mai jos, acest subiect este foarte nesigur. Într-adevăr, ce poate să pară mai asemănător cuiva neatent decât aceste două cuvinte *suis* şi *suis*? Care, în realitate, nu sunt [asemănătoare], pentru că unul înseamnă *suere*, altul – *sus*[2]. Aşadar, recunoaştem că sunt similare la sunete şi silabe, dar vedem că sunt diferite ca parte de vorbire, fiindcă unul are timpuri, celălalt – cazuri, iată două categorii care disting analogiile în cel mai înalt grad. De asemenea, cuvinte mai apropiate între ele ca specie, deseori produc o eroare similară, precum în cazul în care se pare că *nemus* este similar cu *lepus*, deşi atât unul, cât şi celălalt, au acelaşi nominativ, totuşi nu sunt asemănătoare, deoarece între ele trebuie să fie asemănări certe, care să existe, printre care – să aibă acelaşi gen al numelui, ceea ce nu există la aceste cuvinte: căci [după nume să fie acelaşi] *lepus* este de genul masculin, iar *nemus* neutru: căci se zice *hic lepus* şi *hoc nemus*. Dacă ar fi de acelaşi gen, ambelor, de asemenea, să li se propună şi să se spună sau *hic lepus* şi *hic nemus* sau *hoc nemus*, *hoc lepus*. De aceea trebuie cercetat care anume şi de ce fel anume sunt tipurile de asemănări de către acela care cercetează dacă există sau nu flexiuni ale cuvintelor după proporţie.

Quem locum, quod est difficilis, qui de his rebus scripserunt aut vitaverunt aut inceperunt neque adsequi potuerunt. Itaque in eo dissensio neque ea unius modi apparet: nam alii de omnibus universis discriminibus posuerunt numerum, ut Dionysius Sidonius, qui scripsit ea[s] esse septuaginta unum, alii partis eius quae habe[n]t casus, cuius eidem hic cum dicat esse discrimina quadraginta septem, Aristocles rettulit in litteras XIIII, Parmeniscus VIII, sic alii pauciora aut plura. Quarum similitudinum si esset origo recte capta et inde orsa ratio, minus erraret<ur> in declinationibus v<er>borum. Quarum ego principia prima duum generum sola arbitror esse, ad quae similitudines exigi oporteat: e quis unum positum in verborum materia, alterum ut in materiae figura, quae ex declinatione fit. Nam debet esse unum, ut verbum verbo, unde declinetur, sit simile; alterum, ut e verbo in verbum declinatio, ad quam conferetur, eiusdem modi sit: alias enim ab similibus verbis similiter declinantur, ut ab [h]erus ferus, [h]ero fero, alias dissimiliter [h]erus ferus, [h]eri ferum. Cum utrumque et verbum verbo erit simile et declinatio declinationi, tum denique dicam esse similem ac duplicem et perfectam similitudinem habere, id quod postulat analogia[m]. Sed ne astutius videar posuisse duo genera esse similitudinum sola, cum utriusque inferiores species sint plures, si de his reticuero, ut mihi relinquam latebras, repetam ab origine similitudinum quae in conferendis verbis et inclinandis sequendae aut vitandae sint.

Prima divisio in oratione, quod alia verba nusquam declinantur, ut haec vix mox, alia declinantur, ut ab limo limabo, a fero ferebam, et cum nisi in his verbis quae declinantur non possit esse analogia, qui dicit simile esse mox et nox errat, quod non est eiusdem generis utrumque verbum, cum nox succedere debeat sub casuum ratione<m>, mox neque debeat neque possit. Secunda divisio est de his verbis quae declinari possunt, quod alia sunt a voluntate, alia a natura. Voluntatem appello, cum unus quivis a nomine † aliae imponit nomen, ut Romulus Romae; naturam dico, cum universi acceptum nomen ab eo qui imposuit non requirimus quemadmodum is velit declinari, sed ipsi declinamus, ut huius Romae, hanc Romam, hac Roma.

Fiindcă această problemă este dificilă, cei care au scris despre astfel de lucruri sau le-au evitat sau le-au început, dar n-au putut să le înţeleagă. Aşadar, în atare problemă apare o neînţelegere şi nu doar de un singur fel: căci unii au prezentat numărul după toate deosebirile, precum Dionysius Sidonius, care a scris despre acestea că sunt 71, alţii [au stabilit numărul] după părţile care au cazuri, acelaşi scriitor zice că sunt 47 de deosebiri, Aristocles, în scrierile sale, s-a referit la 14, Parmeniscus – la 8, tot aşa alţii – mai puţine sau mai multe[3]. Dacă originea acestor asemănări şi regula de la care s-au instituit ar fi înţelese corect, s-ar greşi mai puţin în flexiunile cuvintelor. Eu consider că există doar primele elemente fundamentale, de la care trebuie să fie examinate asemănările: dintre acestea unul este în conţinutul cuvintelor, celălalt – în forma conţinutului, care se creează în flexiune. De fapt, trebuie să existe un [element] după care un cuvânt să fie asemănător cu un alt cuvânt, de la care este flexionat, altul – după care flexiunea de la un cuvânt la alt cuvânt să fie raportată la fel; căci unele de la cuvinte asemănătoare sunt flexionate în mod asemănător, de exemplu, după *erus*, *ferus* – *ero*, *fero*, altele – în mod diferit, ca *herus*, *ferus*, *heri*, *ferum*. Când un cuvânt va fi similar cu alt cuvânt şi flexiunea lui cu flexiunea celuilalt, abia atunci voi spune că au asemănare şi dublă şi perfectă şi aceasta este cea care instituie analogia. Dar să nu par că am decis, cu prea multă îndrăzneală, că există numai două feluri de asemănări, întrucât există multe specii inferioare ale fiecăreia, dacă le voi trece sub tăcere, să-mi las mie subterfugiile; voi relua, pornind de la originea asemănărilor care, în compararea cuvintelor şi în declinarea lor, trebuie urmate sau evitate.

Prima diviziune în vorbire este cea în care unele cuvinte nu flexionează în nici un fel, precum acestea *vix*, *mox*; altele flexionează, ca de la *limo* – *limabo*, de la *fero* – *ferebam*; şi, deoarece analogia nu poate să existe decât la aceste cuvinte care flexionează, cel care spune că *nox* este similar cu *mox* greşeşte, pentru că cele două cuvinte nu aparţin aceleiaşi categorii: de vreme ce *nox* ar trebui să se supună regulii cazurilor, *mox* nici nu trebuie şi nici nu poate. A doua diviziune se referă la acele cuvinte care pot fi flexionate, dintre care unele [forme] există după voinţa oamenilor; altele – după natura lor. Le numesc după voinţă, atunci când cineva impune altora un nume de la un alt nume, de exemplu, de la *Romulus* – *Roma*[4]; le numesc după natură, atunci când noi toţi, acceptând numele de la cel care l-a impus, nu cercetăm în ce fel ar fi vrut el să fie flexionat, ci noi înşişi îl flexionăm în acest mod, ca *huius Romae*, *hanc Romam*, *hac Roma*.

De his duabus partibus voluntaria declinatio refertur ad consuetudinem, naturalis ad [o]rationem. Quare proinde ac simile conferri non oportet ac dicere, ut sit ab Roma Romanus, sic ex Capua dici oportere Capuanus, quod in consuetudine vehementer natat, quod declinantes imperite rebus nomina imponunt, a quibus cum accepit consuetudo, turbulenta necesse est dicere. Itaque neque Aristarchii neque alii in analogiis defendendam eius susceperunt causam, sed, ut dixi, hoc genere declinatio in co<m>muni consuetudine verborum <a>egrotat, quod oritur e populo multiplici <et> imperito: itaque in hoc genere in loquendo magis anomalia quam analogia. Tertia divisio est: quae verba declinata natura, ea dividuntur in partis quattuor: in unam quae habet casus neque tempora, ut docilis et facilis; in alteram quae tempora neque casus, ut docet facit; in tertiam quae utraque, ut docens faciens; in quartam quae neutra, ut docte et facete. Ex hac divisione singulis partibus tres reliqu[er]<a>e dissimiles. Quare nisi in sua parte inter se collata erunt verba, si [non] conveniunt, non erit ita simile, ut debeat facere idem. In articulis vix adumbrata est analogia et magis rerum quam vocum; in nomin<at>ibus magis expressa ac plus etiam in vocibus † ac similitudinibus quam in rebus suam optinet rationem. Etiam illud accedit ut in articulis habere analogias ostendere sit difficile, quod singula sint verba, hic contra facile, quod magna sit copia similium nominatuum. Quare non tam hanc partem ab illa [ab] dividendum quam illud videndum, ut satis sit verecundi etiam illam in eandem arenam vocare pugnatum. Ut in articulis duae partes, finitae et infinitae, sic in † vocabulis duae, vocabulum et nomen: non enim idem oppidum et Roma, cum oppidum sit vocabulum, Roma nomen, quorum discrimen in his reddendis rationibus alii discernunt alii non; nos sicubi opus fuerit, quid sit et cur, ascribemus. Unius cuiusque partis quoniam species plures, de singulis dicam.

Dintre aceste două categorii, flexiunea voluntară este raportată la uz, iar cea naturală la logică. De aceea ca şi cum nu trebuie să se recurgă la comparaţie şi să se spună că precum este de la *Roma – Romanus*, la fel şi de la *Capua* trebuie să se zică *Capuanus*, formă care îşi face loc cu forţa în uz; pentru că cei care flexionează impun nume lucrurilor cu nepricepere, iar atunci când uzul le-a acceptat, trebuie spus că ele sunt imprecise din cauza lor. Aşadar, nici adepţii lui Aristarh, nici alţii nu au îndrăznit să se expună în favoarea analogiei, dar aşa cum am spus, în această categorie, declinarea cuvintelor suferă din obişnuinţa comunităţii, pentru că este creată de oameni de tot felul <şi> nepricepuţi: prin urmare, în această categorie, mai mult de anomalie ar trebui să se vorbească decât despre analogie. A treia diviziune este aceea care împarte în patru clase cuvintele cu flexiune naturală: una care are cazuri şi nu are timpuri, precum *docilis* şi *facilis*; alta care are timpuri şi nu are cazuri, de exemplu, *docet*, *facit*; a treia care are ambele, ca *docens*, *faciens*; a patra care nu are nici una, nici alta, precum *docte*, *facete*[5]. În această clasificare există trei părţi care rămân deosebite. De aceea, dacă nici cuvintele comparate între ele din aceeaşi parte nu se potrivesc, prin urmare, nu va fi nici asemănare, pentru că ar trebui să se formeze la fel. Analogia este abia schiţată la pronume şi, mai curând, la lucruri decât la cuvinte; este mai clar exprimată la nume, chiar mai mult în latura sonoră † şi îşi dobândeşte logica, mai degrabă, în asemănări decât în lucruri. Şi chiar aşa se întâmplă, este greu de arătat că la pronume există analogie, pentru că ele sunt cuvinte unice, aici, la nume, dimpotrivă, este uşor, pentru că există o mare mulţime de nume similare. De aceea nu atât trebuie separată, cât mai curând trebuie văzută ca să fie destul de potrivită, încât să o provoace la luptă pe acelaşi teren. Precum există două tipuri de pronume, hotărâte şi nehotărâte, tot aşa există două tipuri de nume, comun şi propriu; căci nu sunt la fel *oppidum* şi *Roma*, de vreme ce *oppidum* este nume comun, *Roma* – nume propriu, deosebire pe care unii o percep prin aceste reguli, care vor trebui spuse, alţii însă nu o disting, dacă undeva va fi nevoie vom adăuga: ce există şi de ce. Deoarece sunt mai multe tipuri în cadrul fiecărei părţi, voi vorbi despre fiecare.

Prima pars casualis dividitur in partis duas, in nominatus[II] † $\widetilde{S}$ quod neque finitum est ut hic et quis; de his generibus duobus utrum sumpseris, cum reliquo non conferendum, quod inter se dissimiles habent analogias. Nominatus ut similis sit nominatus, habere debet ut sit eodem genere, specie eadem, sic casu, exitu eius: specie, ut si nomen est quod conferas, cum quo conferas sit nomen; genere [simile], ut non † solum utrumque sit virile; casu [simile], ut si alterum sit dandi, item alterum sit dandi: exitu, ut quas unum habeat extremas litteras, easdem alterum habeat. Ad hunc quadruplicem fontem ordines deriguntur bini, uni transversi, alteri derecti, ut in tabula solet in qua latrunculis ludunt. Transversi sunt qui ab recto casu obliqui declinantur, ut albus albi albo; derecti sunt qui ab recto casu in rectos declinantur, ut albus alba album; utrique sunt partibus senis. Transversorum ordinum partes appellantur casus, derectorum genera, utrisque inter se implicatis forma[m]. Dicam prius de transversis. Casuum vocabula alius alio modo appellavit; nos dicemus, qui nominandi causa dicitur, nominandi vel nominativum[III]

***

et scopae[IV], non dicitur una scopa: alia enim natura, quod priora simplicibus, posteriora in coniunctis rebus vocabula ponuntur, sic bigae, sic quadrigae a coniunctu dictae. Itaque non dicitur, ut haec una lata et alba, sic una biga, sed unae bigae, neque [ut dicitur] ut hae duae latae, albae, sic hae duae bigae et quadrigae. Item figura verbi qualis sit refert, quod in figura vocis alias commutatio fit in primo verbo sŭit modo sūit, alias in medio, ut curso cursito, alias in extremo, ut doceo docui, alias co<m>munis, ut lego legi. Refert igitur ex quibus litteris quodque verbum constet maxime extrema, quod ea in plerisque commuta[n]tur.

[II] Add. *in nominatus scilicet <et articulos>, quod aeque finitum <et infinitum> est.*

[III] Hic desunt tria folia in exemplari (rom. *aici lipsesc trei pagini din copia exemplarului*).

[IV] Add. *<dicuntur una> e scopae.*

Prima categorie, care are cazuri, se împarte, este clar, în două, în apelative şi pronume, care la fel sunt hotărâte şi nehotărâte, ca *hic* şi *quis*; dintre acestea dacă tu ai fi susţinut pe una din două, nu trebuie să compari cu restul, fiindcă chiar între ele analogiile cunosc deosebiri. Numele, ca să fie asemănător cu alt nume, trebuie să aibă, precum şi să fie din aceeaşi categorie, tot aşa – din aceeaşi specie, tot aşa la acelaşi caz şi cu aceeaşi desinenţă: după specie, de exemplu, dacă este nume, cel care se compară, să fie nume şi cel cu care se compară; după gen [asemănător], de exemplu, nu numai unul, dar chiar amândouă să fie de gen masculin; după caz [asemănător], de exemplu, dacă un cuvânt ar fi la dativ, la fel, celălalt să fie tot la dativ; după desinenţă, de exemplu, care ultime litere le are unul, să aibă şi celălalt aceleaşi. La această origine cvadruplă, şirurile sunt ordonate câte două, unele sunt oblice, altele sunt directe, cum se întâmplă, de obicei, pe tăbliţa pe care se joacă şah. Sunt oblice cele care flexionează de la cazul drept la cele oblice, de exemplu, *albus*, *albi*, *albo*; directe sunt cele care flexionează de la cazul drept în drepte, de exemplu, *albus*, *alba*, *album*; ambele sunt împărţite în câte şase părţi. Părţile şirurilor oblice sunt numite *cazuri*, părţile şirurilor directe sunt numite *genuri*, fiecare îşi impune forma printre ale sale. Voi vorbi, mai întâi, despre şirurile oblice. Cineva a denumit numele cazurilor în alt mod, noi vom spune celui care numeşte *nominandi* sau *nominativum* ...

***

... se spune *unae scopae*, nu se zice *una scopa*: căci are altă natură, pentru că denumirile anterioare sunt fixate pentru lucruri simple, cele ulterioare au fost spuse de la cele formate prin concordanţă, pentru lucruri compuse, astfel *bigae*, tot aşa *quadrigae*. Aşadar, nu se zice, precum acestea *una lata* et *alba*, tot aşa *una biga*, ci *unae bigae*, nici după cum [se zic] acestea *duae latae*, *albae*, tot aşa acestea *duae bigae* şi *quadrigae*. De asemenea, interesează în ce fel este forma cuvântului, pentru că, în aspectul sonor, într-un fel se produce schimbarea la iniţială de cuvânt, ca la *sŭit*, *sūit*, în alt fel – la mijlocul lui, precum *curso*, *cursito*, într-un fel – la finală, ca *doceo*, *docui*, în alt fel – în general, de exemplu, *lego*, *legi*. Aşadar, interesează din câte litere constă fiecare cuvânt, mai ales, în ultimele [litere], fiindcă ele sunt schimbate la cele mai multe cuvinte.

Quare in his quoque partibus similitudines ab aliis male, ab aliis bene quod solent sumi in casibus conferendis, recte an perperam videndum; sed ubicumque commoventur litterae, non solum eae sunt animadvertendae, sed etiam quae proxumae sunt neque moventur: haec enim vicinitas aliquantum potes <t> in verborum declinationibus. In quis figuris non ea similia dicemus quae similis res significant, sed quae ea forma sint, ut eius modi res [similia] ex instituto significare plerumque sole<a>nt, ut tunicam virilem et muliebrem dicimus non eam quam habet vir aut mulier, sed quam habere ex instituto debet: potest enim muliebrem vir, virilem mulier habere, ut in scena ab actoribus haberi videmus, sed eam dicimus muliebrem, quae de eo genere est quo indutui mulieres ut uterentur est institutum. Ut actor stolam muliebrem sic Perpenna et C<a>ecina et <S>purinna figura muliebria dicuntur habere nomina, non mulierum. Flexurae quoque similitudo videnda ideo quod alia verba quam vim habeant ex ipsis verbis, unde declinantur, app[ell]aret, ut quemadmodum oporteat ut a praetor consul, praetori consuli; alia ex transitu intelleguntur, ut socer macer, quod alterum fit socerum, alterum macrum, quorum utrumque in reliquis a transitu suam viam sequitur et in singularibus et in multitudinis declinationibus. Hoc fit ideo quod naturarum genera sunt duo quae inter se conferri possunt, unum quod per se videri potest, ut homo et equus alterum sine assumpta aliqua re extrinsecus perspici non possit, ut eques et equiso: uterque enim dicitur ab equo. Quare hominem homini similem esse aut non esse, si contuleris, ex ipsis homini<bus> animadversis scies; at duo inter se similiterne sint longiores quam sint eorum fratres, dicere non possis, si illos breviores cum quibus conferuntur quam longi sint ignores; si<c> latiorum atque altiorum, item cetera eiusdem generis sine assumpto extrinsecus aliquo perspici similitudines non possunt. Sic igitur quidam casus quod ex hoc genere sunt, non facile est dicere similis esse, si eorum singulorum solum animadvertas voces, nisi assumpseris alterum, quo flectitur in transeundum vox.

De aceea, chiar şi între aceste părţi, asemănările sunt văzute de către unii rău, de alţii – bine. Pentru că sunt luate în compararea cazurilor, trebuie văzut dacă sunt făcute în mod corect sau greşit, oriunde sunt schimbate literele, nu numai cele care se cer observate, dar chiar şi cele care sunt foarte apropiate şi nu se schimbă: căci şi această vecinătate contează întrucâtva în flexiunile cuvintelor. Vom spune pe care dintre forme nu le vom numi asemănătoare: pe cele care semnifică lucruri similare ori pe cele care sunt cu o astfel de formă, cu care, de cele mai multe ori, s-a obişnuit să se indice lucruri de acelaşi fel [similare], conform tradiţiei, precum despre tunica bărbătească şi cea femeiască, noi numim tunică nu pe cea pe care o are bărbatul sau femeia, ci pe aceea care trebuie să o aibă conform tradiţiei: căci bărbatul poate să aibă o tunică femeiască, iar femeia – o tunică bărbătească, precum vedem că stau lucrurile pe scenă la actori, or noi numim femeiască, pentru că ea este din acea categorie de îmbrăcăminte, care, conform tradiţiei, este purtată de femei. Aşa cum un actor [se îmbracă] în stolă femeiască, tot aşa se spune că *Perpenna* şi *Caecina*, şi *Spurinna* au nume după forma celor feminine, nu a femeilor. De aceea chiar trebuie să fie văzută asemănarea flexiunii, pe care o numeşte după sens, pentru că unele cuvinte o au chiar de la înseşi cuvintele de la care flexionează, după cum se cuvine, de exemplu, de la *praetor*, *consul* – *praetori*, *consuli*; altele sunt înţelese din flexiune, de exemplu, *socer*, *macer*, unul devine *socerum*, celălalt – *macrum*, întrucât fiecare dintre ele urmează drumul său în flexiuni atât la singular, cât şi la plural. De aceea se întâmplă acest lucru, pentru că există două feluri de a fi, care pot fi comparate între ele, unul care poate fi observat de la sine, ca *homo* şi *equus*, altul nu poate să fie deosebit fără să se mai adauge ceva, de exemplu, *eques* şi *equiso*; căci şi unul şi celălalt provine de la *equus*. De aceea, dacă vei compara, vei şti că un om este sau nu asemănător cu alt om, din însăşi observarea oamenilor, însă nu ai putea spune dacă cei doi sunt, la fel, mai înalţi decât fraţii lor, dacă ei sunt mai scunzi decât cei cu care îi compari, dacă nu ştii cât de înalţi sunt cei cu care îi compari; astfel şi despre ceva mai larg şi mai adânc, şi la fel asemănările nu pot să fie cercetate la altele din aceeaşi categorie fără a se adăuga ceva din exterior. Prin urmare, pentru că unele situaţii sunt de acest fel, nu este uşor să spui că-i asemănător, dacă vei fi observat numai formele lor la singular, decât dacă va fi luat în consideraţie şi altceva: care forme se schimbă în flexiune.

Quod ad nominat[i]uom similitudines animadvertendas arbitratus sum satis es<se> tangere, haec sunt. Relinquitur de articulis, in quibus quaedam eadem, quaedam alia. De quinque enim generibus duo prima habent eadem, quod sunt et virilia et muliebria et neutra, et quod alia sunt ut significent unum, <alia> ut plura, et de casibus quod habent quinos: nam vocandi voce notatus non est. Proprium illud habent, quod partim sunt finita, ut hic haec, partim infinita, ut quis [et] quae, [et] quorum quod adumbrata et tenuis analogia, in hoc libro plura dicere <non> necesse est. Secundum genus quae verba tempora habent neque casus, sed habent personas. Eorum declinatuum species sunt sex: una quae dicitur temporalis, ut legebam gemebam, lego gemo; altera personarum, ut sero meto, seris metis; tertia rogandi, ut scribone legone? Scribisne legisne? Quarta respondendi, ut fingo pingo, fingis pingis; quinta optandi, ut dicerem facerem, dicam faciam; sexta imperandi, ut cape rape, capito rapito. Item sunt declinatuum species quattuor quae tempora habent sine personis: in rogando, ut foditurne seriturne? Et fodieturne sereturne? Ab respondendi specie eaedem figurae fiunt extremis syllabis demptis; op<t>andi species, ut vivatur ametur, viveretur amaretur. Imperandi declinatus sintne habe[n]t dubitationem et eorum si[n]tne haec ratio: paretur pugnetur, parari pugnari. Accedunt ad has species a copulis divisionum quadrinis: ab infecti et perfecti, emo edo, emi edi; ab semel et s<a>epius, ut scribo lego, scriptitavi lectitavi; faciendi et patiendi, ut uro ungo, uror ungor; a singulari et multitudinis, ut laudo culpo, laudamus culpamus. Huius generis verborum cuius species exposui quam late quidque pateat et cuius modi efficiat figuras, in libris qui de formulis verborum erunt diligentius expedietur. Tertii generis, quae declinantur cum temporibus ac casibus ac vocantur a multis ideo participalia, sunt hoc ge[V]

***

[V] Hic desunt folia III in exemplari (rom. *aici lipsesc trei pagini din copia exemplarului*).

Cât priveşte asemănările care trebuie observate la nominativ plural, am socotit că este suficient să menţionez că sunt acestea. Rămân cele despre pronume, în care unele sunt identice, altele sunt diferite. Într-adevăr, dintre cele cinci categorii, primele două se prezintă la fel, deoarece sunt şi masculine, şi feminine, şi neutre, şi, deoarece unele există ca să indice unul, altele mai multe, şi despre cazuri, fiindcă sunt cinci: căci vocativul nu este notat sub aspect sonor. Au specific faptul că unele sunt hotărâte, ca *hic*, *haec*, şi altele sunt nehotărâte, ca *quis* [şi] *quae*, [şi] pentru că analogia acestora este vagă şi subtilă, nu e necesar să spunem mai mult în această carte. A doua categorie – cuvintele care au timpuri, nu au cazuri, dar au persoane. Există şase tipuri ale acestor flexiuni: unul numit al timpurilor, de exemplu, *legebam*, *gemebam*, *lego*, *gemo*; altul – al persoanelor, de exemplu, *sero*, *meto*, *seris*, *metis*; al treilea – pentru a întreba, de exemplu, *scribone*? *legone*? *scribisne*? *legisne*?; al patrulea – pentru a răspunde, de exemplu, *fingo*, *pingo*, *fingis*, *pingis*; al cincelea – pentru a exprima dorinţa, de exemplu, *dicerem*, *facerem*, *dicam*, *faciam*; al şaselea – pentru a porunci, de exemplu, *cape*, *rape*, *capito*, *rapito*. De asemenea, există patru tipuri de flexiuni care au timpuri fără persoane: pentru a întreba, de exemplu, *foditurne*? *seriturne*? şi *fodieturne*? *sereturne*?; la categoria pentru răspuns, sunt create aceleaşi forme cu îndepărtarea ultimelor silabe; la categoria exprimării dorinţei, de exemplu, *vivatur*, *ametur*, *viveretur*, *amaretur*; ei pun la îndoială faptul că există conjugare pentru a porunci şi că există o regulă pentru acestea, de exemplu, *paretur*, *pugnetur*, *parari*, *pugnari*[6]. La aceste tipuri se adaugă câte patru feluri de legături: de la imperfective la perfective *emo*, *edo*, *emi*, *edi*; de la [cele realizate] o singură dată la de mai multe ori, de exemplu, *scribo*, *lego*, *scriptitavi*, *lectitavi*; de la a acţiona la a suporta, de exemplu, *uro*, *ungo*, *uror*, *ungor*; de la singular la plural, de exemplu, *laudo*, *culpo*, *laudamus*, *culpamus*. Am tratat aspectele fiecărei categorii de cuvinte, cât de larg se extind ele şi în ce mod se creează formele lor în cărţile despre normele cuvintelor care vor fi prezentate mai cu grijă. Din a treia categorie sunt cele care flexionează după timpuri şi după cazuri şi chiar sunt numite de mulţi din aceste motive participii, există în această <categorie>

***

quemadmodum declinamus, qu<a>erimus casus eius etiam. Si is qui finxit poeta aliquod vocabulum et ab eo casu<m> ipse aliquem perperam declinavit, potius eum reprehendimus quam sequimur. Igitur ratio quam dico utrubique, et in his verbis quae imponuntur et in his quae declinantur, neque non etiam tertia illa, quae ex utroque miscetur genere. Quarum unaqu<a>eque ratio collata cum altera aut similis aut dissimilis, aut s<a>epe verba alia, ratio eadem, et nonnunquam ratio alia, verba eadem. Quae ratio in amor amori, eadem in dolor dolori, neque eadem in dolor dolorem, et cum eadem ratio quae est in amor et [amor et] amoris sit in amores et amorum, tamen ea, quod non in ea qua oportet confertur [a] materia, per se solum efficere non potest analogias propter disparilitatem vocis figurarum, quod verbum copulatum singulare[m] cum multitudine: ita cum est pro portione, ut eandem habeat rationem, tum denique ea ratio conficit id quod postulat analogia; de qua deinceps dicam.

3. Sequitur tertius locus, quae sit ratio pro portione; <e>a graece voca[n]tur 'avà λόγον; ab analogo dicta analogia. Ex eodem genere quae res inter se aliqua parte dissimiles rationem habent aliquam, si ad eas duas alterae duae res collatae sunt, quae rationem habeant eandem, quod ea verba bina habent eundem *λόγον*, dicitur utrumque separatim *'ανάλογον*, simul collata quattuor *'αναλογ<ί>α*. Nam ut in geminis cum simile<m> dicimus esse Men<a>echmum Men<a>echmo de uno dicimus; cum similitudine<m> esse in his, de utroque: sic cum dicimus eandem rationem habere assem ad semissem quam habet in arg[um]ento libella ad simbellam, quid sit *'ανάλογον* ostendimus; cum utrubique dicimus et in aere et in argento esse eandem rationem, tum dicimus de analogia. Ut sodalis et sodalitas, civis et civitas non est idem, sed utrumque ab eodem ac coniunctum, sic *'ανάλογον* et *'αναλογία* idem non est, sed item est congeneratum. Quare si homines sustuleris, sodalis sustuleris; si sodalis, sodalitatem: sic item si sustuleris *λόγον*, sustuleris *'ανάλογον*; si id, *'ανάλογίαν*. Quae cum inter se tanta sint cognatione, debebis suptilius audire quam dici expectare, id est cum dixero quid de utroque et erit co<m>mune,

în ce fel noi le declinăm şi chiar cercetăm cazurile lor. Dacă vreun poet a inventat un cuvânt şi el însuşi l-a flexionat greşit de la un caz la altul, noi trebuie să-l criticăm, mai curând, pe el decât să-l urmăm. Aşadar, raportul pe care îl prezint în ambele părţi, şi la cuvintele care sunt impuse şi la cele flexionare, nici nu se referă la a treia, care este o categorie compusă din celelalte. Orice relaţie a acestora este comparată cu alta, fie că este asemănătoare, fie că este diferită, sau, deseori, aceeaşi relaţie este la unele cuvinte [diferită], şi, uneori, altă relaţie [se stabileşte] la aceleaşi cuvinte. Ce raport este în *amor*, *amori*, acelaşi să fie şi la *dolor*, *dolori*, dar nu acelaşi în *dolor*, *dolorem*, de vreme ce aceeaşi relaţie, care este între *amor* şi *amoris* ar fi în *amores* şi *amorum*, totuşi, pentru că nu este comparată cu cea cu care s-ar cuveni să fie, după conţinut, analogia nu se poate realiza numai de la sine, din cauza laturii sonore neasemănătoare, pentru că uneşte un cuvânt la singular cu unul la plural. Şi, astfel, atunci când asemănarea este după proporţie, ea trebuie să aibă acelaşi raport şi atunci abia raportul stabileşte ceea ce impune analogia, despre care voi vorbi în continuare.

3. Urmează subiectul al treilea, ce înseamnă raport proporţional; el este numit în greacă *'ανά λογον*; de la *'ανάλογον* s-a creat termenul *analogie*. Despre lucruri din aceeaşi categorie care, neasemănătoare sub un aspect, au în comun o relaţie: dacă la acestea două au fost ataşate alte două cu aceeaşi relaţie, pentru că aceste două perechi de cuvinte au în comun acelaşi *λόγον*, fiecărui element separat i se zice *'ανάλογον*, totodată comparaţia dintre cele patru constituie*'αναλογία*. Căci ca şi la gemeni, de vreme ce zicem că Menaechmus este asemănător cu Menaechmus, vorbim despre un singur Menaechmus, când spunem că există asemănare între ei, despre fiecare în parte; de vreme ce noi zicem că aceeaşi relaţie o are *as* cu *semissis*, precum, ca probă, *libella* şi *sembella*[7], noi am arătat ce înseamnă *'ανάλογον*; când spunem că în ambele şi în *aes* şi în *argentum* există aceeaşi regulă, atunci vorbim despre analogie. După cum *sodalis* şi *sodalitas* nu este acelaşi lucru cu *civis* şi *civitas*, dar fiecare totuşi este format în acelaşi mod, tot aşa *'ανά λογον* şi *'αναλογία* nu sunt acelaşi lucru, dar au fost concepute la fel. De aceea, dacă vei da la o parte sensul de om, vei înlătura *sodalis*; dacă *sodalis* – *sodalitas*: tot aşa, dacă vei înlătura *λογον*, vei suprima pe *'ανάλογον*; dacă pe el, atunci şi *'αναλογία*. De vreme ce cele între care există atât de multă înrudire, tu trebuie să le asculţi cu mai multă perspicacitate decât să aştepţi să fie spus că ea există, de vreme ce eu spusesem şi ceea ce este comun din fiecare,

<ne> expectes, dum ego in scribendo transferam in reliquum, sed ut potius tu persequare animo. Haec fiunt in dissimilibus rebus, ut in numeris si contuleris cum uno duo, sic cum decem viginti: nam <quam> rationem duo ad unum habent, eandem habent viginti ad decem; in nummis † in similibus sic est ad unum victoriatum denarius, si<c> ad alterum victoriatum alter denarius; sic item in aliis rebus omnibus pro portione dicuntur ea, in quo est sic quadruplex natura, ut in progenie cum est filius ad patrem, sic si est filia ad matrem, et ut est in te<m> poribus meridies ad diem, sic media nox ad noctem. Hoc poetae genere in similitudinibus utuntur multum, hoc acutissime geometrae, hoc in oratione diligentius quam alii ab Aristarc<h>o grammatici, ut cum dicuntur pro portione similia esse amorem amori, dolorem dolori, cum ita dissimile[m] esse videant amorem [et dolorem] <amori>, quod est alio casu, item dolorem dolori, sed dicunt, quod ab similibus. Nonnunquam rationes habet implicatas duas, ut sit una derecta, altera transversa. Quod dico, apertius sic fiet. Esto sic expositos esse numeros, ut in primo versu sit unum duo quattuor, in secundo decem viginti quadraginta, in tertio centum ducenti quadringenti. In hac formula numerorum duo inerunt quos dixi logoe[VI], qui diversas faciant analogias: unus duplex qui est in obliquis versibus, quod est ut unus ad duo, sic duo ad quattuor; alter decemplex in directis ordinibus, quod est ut unum ad decem, sic decem ad centum. Similiter in verborum declinationibus est bivium, quod et ab o casu <declinantur in obliquos et ab recto casu> in rectu<m>, ita ut formulam similiter efficiant, quod sit primo versu hic albus, huic albo, huius albi, secundo h<a>ec alba huic albae, huius albae, tertio hoc album, huic albo, huius albi. Itaque fiunt per obliquas declinationes ex his analogiae hoc genus Albius Atrius, Albio Atrio, per directas declinationes Albius Atrius, Albia Atria: quae scilicet erit particula ex illa † vicenaria [Atria quae scilicet] centenaria formula analogiarum[VII], de qua supra dixi.

[VI] Add. *logoe* < gr. *Λόγοι*.
[VII] Add. *ex illa formula analogiarum*.

să [nu] aştepţi, până ce eu o voi transpune în scris în cele ce urmează, ci, mai curând, tu s-o urmăreşti cu mintea. Acestea au fost concepute în lucruri diferite, ca între numere, dacă vei compara pe unu cu doi, tot aşa zece cu douăzeci; [vei observa] după care regulă se prezintă doi faţă de unu, după aceeaşi se prezintă douăzeci faţă de zece; ca între monedele asemănătoare, un *dinarius* faţă de un *victoriatus* este tot aşa; precum un alt dinar faţă de alt victoriatus, astfel, la fel, sunt numite după proporţie acestea în toate celelalte lucruri, care, după natură, sunt împătrite, aşa cum între urmaşi este fiul faţă de tată, tot aşa, dacă există, [este] fiica faţă de mamă şi precum la timp este miazăzi faţă de zi, tot aşa – miazănoapte faţă de noapte. De această categorie poeţii se folosesc mult la comparaţii; geometrii [se folosesc] cu foarte multă subtilitate, unii gramatici, după Aristarh, mai cu atenţie în limbă, precum atunci când se spune că după proporţie sunt asemănătoare *amorem*, *amori* – *dolorem*, *dolori*, deşi văd că, în acest fel, sunt diferite *amorem* [şi *dolorem*] <*amori*>, fiindcă este la alt caz, la fel, *dolorem*, *dolori*, dar, ei spun că la cele similare, uneori, există două relaţii încrucişate, în aşa fel că una este directă, cealaltă oblică. Eu spun astfel încât să fie mai clar, aşa cum sunt prezentate numerele: în primul şir să fie unu, doi, patru; în al doilea şir – zece, douăzeci, patruzeci; în al treilea şir – o sută, două sute, patru sute[8]. În acest tablou al numerelor se va afla în centru doi, pe care l-am numit după ştiinţă şi care construieşte diverse analogii: una – dublă, care se află în şiruri oblice, fiindcă este precum unu faţă de doi, tot aşa – doi faţă de patru; cealaltă – de zece ori mai mare, în şiruri directe, fiindcă este precum unu faţă de zece, tot aşa – zece faţă de o sută. În mod asemănător, ele sunt în două direcţii şi în flexiunile cuvintelor, fiindcă de la cazul drept <flexionează la cele oblice şi de la cazul drept> la drept, aşa încât, la fel, să producă o regulă, deoarece s-ar afla în primul şir – *hic albus*, *huic albo*, *huius albi*; în al doilea şir – *haec alba*, *huic alba*, *huius albae*; în al treilea şir – *hoc album*, *huic albo*, *huius albi*. Astfel, se creează din ele, în flexiuni oblice, acest tip de analogie: *Albius*, *Atrius* – *Albio*, *Atrio*; în flexiuni directe: *Albius*, *Atrius* – *Albia*, *Atria*, care, fireşte, este o părticică din acea regulă a analogiilor † despre care am vorbit mai sus.

Analogia quae[VIII] dicitur, eius genera sunt duo: unum deiunctum sic est: ut unum ad duo sic decem ad viginti; alterum coniunctum sic: ut est unum ad duo, sic duo ad quattuor. In hoc quod duo bis dicuntur et tum <cum> conferimus ad unum et tunc cum <ad> quattuor, hoc quoque natura dicitur quadruplex; sic e septem cordis citharae tamen duo dicuntur habere tetracorda, quod quemadmodum crepat prima ad quartam cordam, sic quarta ad septumam respondet, media est alterius prima, alterius extrema. Medici in <a>egroto[s] septumos dies qui observant, quarto die ideo diligentius signa morbi advertunt, quod quam rationem habuit primus dies ad quartum eandem praesagit habiturum qui est futurus ab eo quartus, qui est septumus a primo. Quadruplices deiunctae in casibus sunt vocabulorum, ut rex regi, <lex legi>, coniunctae sunt triplices in verborum tribus temporibus, ut legebam [ab] lego legam, quod quam rationem habet legebam ad lego hanc habet lego ad legam. In hoc fere omnes homines peccant, quod perperam in tribus temporibus haec verba dicunt, cum proportione volunt pronuntiare. Nam cum sint verba alia infecta, ut lego et legis, alia perfecta, ut legi et legisti, et debeant sui cuius<que> generis in coniungendo copulari, et cum recte sit ideo lego ad legebam, non recte est lego ad legi, quod legi significat quod perfectum, ut haec tutudi, pupugi, tundo pungo, tundam pungam; item haec † catus[IX] sum, verberatus sum, verberabor[X], iniuria reprehendunt, quod et infecti inter se similia sunt et perfecti inter se, ut tundebam tundo tundam et tutuderam tutudi tutudero; sic amabar amor amabor, et amatus eram, amatus sum, amatus ero. Itaque † reprehendunt qui contra analogias dicunt, cur dispariliter in tribus temporibus dicantur quaedam verba, natura cum quadruplex sit analogia. Id nonnunquam, ut dixi, pauciores videtur habere partes, sic etiam alias pluris, ut cum est: quemadmodum ad tria unum et duo, sic ad sex duo et quattuor, quae tamen quadripertita comprehenditur forma, quod bina ad singula conferuntur;

[VIII] Add. *dixi analogia que.*

[IX] Add. *catus*: *necatus*, an: *haec <cal> catus*?

[X] Add. *item necatus sum, verberatus sum, <necor, verberor, necabor> verberabor.*

Se spune despre analogie că există două tipuri ale ei: unul disjunct, precum este unu faţă de doi, tot aşa zece faţă de douăzeci; altul conjunct, precum este unu faţă de doi, tot aşa doi faţă de patru. În acest loc, în care doi este spus de două ori şi atunci când noi îl comparăm cu unu şi atunci când cu patru, despre acest fapt chiar se spune că, după natura lui, este împătrit; astfel, din cele şapte coarde ale chitarei se zice, totuşi, că are două tetracorduri, fiindcă după cum prima coardă răsună faţă de a patra, tot aşa a patra se potriveşte cu a şaptea, coarda de mijloc este prima pentru ultimul tetracord [şi] ultima – pentru primul tetracord[9]. Medicii, care îngrijesc bolnavii timp de şapte zile, observă, în consecinţă, semnele bolii mai exact în a patra zi, fiindcă după cum s-a manifestat din prima zi prevăd ce va urma de la a patra, iar cel care va trăi după cea de-a patra, acela trăieşte în a şaptea zi de la prima. Disjuncte sunt grupurile cvadruple la cazurile substantivelor, precum *rex, regi <lex, legi>*; conjuncte sunt grupuri triple la timpurile verbelor, ca *legebam, lego, legam*, pentru că după care regulă se formează *legebam* de la *lego*, după ea se formează şi *legam* de la *lego*. În această privinţă, aproape toţi oamenii greşesc, pentru că folosesc eronat aceste verbe la cele trei timpuri ori de câte ori vor să le exprime printr-o proporţie. Căci de vreme ce unele verbe sunt imperfective, ca *lego* şi *legis*, altele – perfective, ca *legi* şi *legisti* şi, legându-le, ar trebui să fie reunite potrivit categoriei fiecăreia şi, de aceea, de vreme ce este corect de la *lego – legebam*, este incorect de la *lego – legi*, fiindcă *legi* arată că acţiunea este terminată, precum acestea: *tutudi, pupugi*; *tundo, pungo*; *tundam, pungam*; de asemenea, şi acestea *necatus sum, verberatus sum, necor, verberor, necabor, verberabor*; ei critică pe nedrept, întrucât şi verbele imperfective sunt asemănătoare între ele şi perfectivele – între ele, ca *tundebam, tundo, tundam* şi *tutuderam, tutudi, tutudero*, tot aşa şi *amabar, amor, amabor* şi *amatus eram, amatus sum, amatus ero*[10]. Şi, astfel, ei critică pe cei care se pronunţă împotriva analogiilor şi vorbesc despre faptul că unele verbe sunt conjugate diferit la cele trei timpuri, de vreme ce, de la natură, analogia este împătrită. Cum am arătat, uneori, acest lucru se pare că are mai puţine părţi şi la fel altele – mai multe, după cum se întâmplă să fie unu şi doi faţă de trei, la fel doi şi patru faţă de şase – care formă e totuşi înţeleasă ca împătrită, fiindcă sunt comparate câte două elemente la fiecare;

quod in oratione quoque nonnunquam reperietur sic: ut Diomedes confertur Diome<di et Diome>di[bu]s, sic dicitur ab Hercules Herculi et Herculi[bu]s, et ut haec ab uno capite, ab recto casu, in duo obliquos discedunt casus, sic contra multa ab duobus capitibus † recti casuum confluunt in obliquom unum. Nam ut ab his rectis hi <B>a<e>biei, hae B<a>ebiae fit his B<a>ebieis, sic est ab his hi Caelii, hae C<a>eliae his C<a>eliis. A duobus similibus similiter declinantur, ut fit in his nemus olus, nemora olera. Alia ab dissimilibus similiter declinantur, ut in articulis ab hic iste, hunc istun<c>. Analogia fundamenta habet aut a voluntate hominum aut a natura verborum aut re utraque. Voluntatem dico impositionem vocabulorum, naturam declinationem vocabulorum, quo decurritur sine doctrina. Qui impositionem sequetur, dicet, si simile in recto casu dolus et malus, fore in obliquo dolo et malo; qui naturam sequetur, si sit simile in obliquis Marco Quinto, fore ut sit Marcus Quintus; qui utrumque sequetur, dicet si sit simile, transitus ut est in servus serve, fore ut sit item cervus cerve. Co<m>mune omnium est, ut quattuor figurae vocis habeant proportione declinatus. Primum genus est ortum ab similitudine in rectis casibus, secundum ab similitudine quae est in obliquis, tertium ab similitudine quae est in transitibus de casu in casum. Primo genere ab imposito ad naturam proficiscimur, in secundo contra, in tertio ab utroque. Quocirca etiam hoc tertium potest bifariam divisum tertium et quartum dici, quod in eo vel prosus et rosus potest dici. Qui initia faciet analogiae impositiones, ab his obliquas figuras declinare debebit; qui naturam, contra; qui ab utraque, reliquas declinationes ab eiusmodi transitibus. Impositio est in nostro dominatu, nos in natura<(e)>: quemadmodum enim quisque volt, imponit nomen, at declinat, quemadmodum volt natura. Sed quoniam duobus modis imponitur vocabulum aut re singulari aut multitudine, singulari, ut cicer, multitudinis, ut scalae, nec dubium est, quin ordo declinatuum, in quo res singulares declinabuntur solae, ab singulari aliquo casu proficisca[n]tur, ut cicer ciceri ciceris, item contra in eo ordine, qui multitudinis erit solum, quin a multitudinis a<li>quo casu ordiri conveniat, ut scalae scalis scalas:

pentru că şi în vorbire, uneori, se va găsi aşa: precum *Diomedes* este comparat *Diomedi* şi *Diomedi[bu]s*, tot aşa se zice de la *Hercules* – *Herculi* şi *Herculi[bu]s*, şi aşa cum acestea de la un punct iniţial, de la nominativ, se despart în două cazuri oblice, tot aşa, dimpotrivă, se unesc multe cuvinte cu două forme iniţiale ale cazului drept în unul oblic. Într-adevăr, de la aceste cazuri directe, ca *hi Baebiei*, *hae Baebiae*, se formează *his Baebieis*, tot aşa se întâmplă de la *hi Caelii*, *hae Caeliae*, *his Caeliis*. De la două asemănătoare sunt declinate în mod asemănător, cum există la acestea *nemus*, *olus*; *nemora*, *olera*. Altele de la forme diferite se declină la fel, ca la pronume, de la *hic*, *iste* – *hunc*, *istun<c>*. Analogia îşi are temeliile ei sau în voinţa oamenilor, sau în natura cuvintelor, sau în fiecare dintre ele. Eu numesc după voinţă denumirea cuvintelor, iar după natură – flexiunea cuvintelor, care se produce fără vreo instruire anume. Cel care va urmări denumirea va spune că, dacă există asemănare la cazul nominativ între *dolus* şi *malus*, la cazul oblic vor fi *dolo* şi *malo*; cel care va urmări natura, [va spune] dacă este asemănare la cazurile oblice între *Marco*, *Quinto*, se va întâmpla să fie *Marcus*, *Quintus*; cel care va urmări şi una şi alta va spune că, dacă este vorba de asemănare, aşa cum este flexiunea în *servus*, *serve*, la fel se va întâmpla să fie la *cervus*, *cerve*. Este comun tuturor [analogiilor] ca cele patru forme ale cuvântului să aibă flexiunile după proporţie. Primul tip s-a creat prin asemănarea între cazurile drepte, al doilea tip – după asemănarea existentă între cele oblice, al treilea – prin asemănarea, ce există în trecerea de la un caz la altul. În prima categorie începem de la cel care a fost impus după natură, la a doua – dimpotrivă, la a treia – şi de la unul şi de la celălalt. De aceea această a treia s-ar putea să fie împărţită în două, să fie numită a treia şi a patra, pentru că în această categorie se poate spune după ambele sau *prosus* şi *rosus*. Cel care va face de la denumirea [propriu-zisă] punctul de plecare al analogiei, de la ea va trebui să decline cazurile oblice, cel care se orientează după sensul dat de natură, dimpotrivă; cel care pleacă de la ambele, [deduc] celelalte forme flexionare după trasee de acelaşi fel. Denumirea este în puterea noastră, noi – în puterea naturii: căci fiecare impune un nume aşa cum vrea, dar îl declină precum vrea natura lui. Dar, deoarece numele este desemnat în două feluri sau ca lucru individual sau ca mulţime, pentru singular, de exemplu, *cicer*, pentru plural, *scalae*, nu există nicio îndoială că şirul flexiunilor, în care lucrurile individuale sunt declinate la singular, derivă de la oricare caz al singularului, de exemplu, *cicer*, *ciceri*, *ciceris*, de asemenea, dimpotrivă, în acest şir, care va fi numai al mulţimii, se cuvine să se înceapă de la oricare caz al pluralului, de exemplu, *scalae*, *scalis*, *scalas*:

aliud videndum est, cum duplex natura copulata ac declinatum bini fiant ordines, ut est Mars Martes, unde tum ratio analogiae debeat ordiri, utrum ab singulari re in multitudinem an contra. Neque enim si natura ab uno ad duo pervenit, i<d>circo non potest amplius esse in docendo posterius, ut inde incipias, ut quid sit prius ostendas. Itaque et hi qui de omni natura disputant atque ideo vocantur physici, tamen ex his ab universa natura profecti retro quae essent principia mundi ostendunt. Oratio cum ex litteris constat, tamen eam grammatici de litteris ostenderunt. Quare in demonstrando, quoniam potius proficisci [de litteris ostendunt] oportet ab eo quod apertius est quam ab eo quod prius est et potius † quam ab incorrupto principio[XI], ab natura rerum quam ab lubidine hominum, et haec tria quae sequenda magis sunt minus sunt in singularibus quam in <multitudinis, a> multitudine commodius potest ordiri; quod in his principiis minus [o]rationis verbis fingendis. Verborum forma<s> facilius <ex multitudinis> singularia videri posse quam ex singularibus multitudinis haec ostendunt: trabes trabs, duces dux. Videmus enim ex his verbis trabes duces de extrema syllaba E litteram exclusam et ideo in singulari factum esse trabs dux. Contra ex singularibus non tam videmus quemadmodum facta sint ex B et S trab[e]s et ex C et S duc[e]s. Si mul<ti>tudunis rectus casus forte figura corrupta erit, id quod accidit raro, prius id corrigemus quam inde ordiemur; <ab> obliquis adsumere oportet figuras eas quae non erunt ambiguae, sive singulares sive multitudinis, ex quibus id, cuius modi debent esse, perspici possi[n]t. Nam nonnunquam alterum ex altero videtur, ut Chrysippus scribit, quemadmodum pater ex filio et filius ex patre, neque minus in fornicibus propter sinistram dextra stat quam propter dextram sinistra. Quapropter et ex rectis casibus obliqui et ex obliquis recti et ex singularibus multitudinis et ex multitudinis singulares nonnunquam recuperari possunt. Principium id potissimum sequi debemus, ut in eo fundamentum sit [in] natura, quod in declinationibus ibi facilior ratio.

[XI] Add. *et potius quam <a corrupto> principio ab incorrupto.*

altceva trebuie avut în vedere atunci când dubla natură a obiectului este asociată şi chiar ar fi creat câte două şiruri de declinări, precum există *Mars*, *Martes*, atunci de unde ar trebui să fie începută regula analogiei: de la singular la plural sau invers. Căci, dacă nici după natură nu s-a ajuns de la unu la doi, atunci nu se poate [face] mai mult nici în prezentarea ulterioară, întrucât de unde să începi să arăţi mai pe urmă ce se întâmplă. Aşadar, şi cei care examinează natura în întregul ei, şi chiar din acest motiv sunt numiţi fizicieni, totuşi, dintre aceştia, cei care încep de la natură în totalitatea ei arată, ulterior, care anume sunt elementele lumii. De vreme ce vorbirea constă din litere, gramaticii tocmai după litere au explicat-o. De aceea, pentru a demonstra, trebuie să pornim mai degrabă, [să arătăm despre litere] de la cel care este mai clar decât de la cel care este anterior, şi, mai degrabă, de la un principiu corect decât de la unul incorect, de la natura lucrurilor decât de la dorinţa oamenilor; şi aceste trei, care mai trebuie să fie urmărite, sunt mai puţine la singular decât la plural, de la plural se poate începe mai lesne la aceste elemente, pentru că în cazul lor trebuie create mai puţine cuvinte. Acestea arată că pot fi văzute mai uşor formele cuvintelor pornind de la plural la singular decât de la singular la plural: *trabes – trabs*, *duces – dux*. Într-adevăr, noi vedem că din aceste cuvinte, *trabes*, *duces* a fost eliminată litera *-e* din ultima silabă, şi de aceea la singular ele au devenit *trabs*, *dux*. Dimpotrivă, din singular nu pot fi văzute atât de uşor formele cuvintelor, în ce fel s-au creat din *b* şi *s – trab[e]s* şi din *c* şi *s – duc[e]s*. Dacă forma cazului nominativ al pluralului va fi fost modificată întâmplător, ceea ce se întâmplă rar, mai întâi, vom corecta această formă, pe care apoi vom începe să o folosim; se cuvine să luăm de la cazurile oblice formele, care nu vor fi echivoce fie la singular, fie la plural, din acestea să se poată deduce în ce fel ar trebui să fie. De fapt, uneori, un lucru este văzut după altul, după cum scrie Chrysip[11], în ce fel este tatăl faţă de fiu şi fiul faţă de tată, tot aşa la arcade, partea dreaptă nu stă mai puţin aproape de partea stângă decât partea stângă de cea dreaptă. De aceea pot fi recuperate uneori şi din cazurile drepte cele oblice şi din cele oblice – cele drepte şi din singulare – plurale şi din plurale – singulare. Mai presus de toate, trebuie să urmărim acest principiu, aşa încât în el elementele de bază să fie după natură, pentru că, acolo în flexiuni, regula este mai uşor de observat.

Facile est enim animadvertere, peccatum magis cadere posse in impositiones eas quae fiunt plerumque in rectis casibus singularibus, quod homines imperiti et dispersi vocabula rebus imponunt, quocumque eos libido invitavit: natura incorrupta plerumque est suapte sponte, nisi qui eam usu inscio depravabit. Quare si quis principium analogiae potius posuerit in naturalibus casibus quam in <im>positiciis, non † multae in consuetudine[XII] occurrent et a natura libido humana corrigetur, non a libidine natura, quod qui impositionem sequi voluerint facient contra[ria]. Sin ab singulari quis potius proficisci volet, id illum facere oportebit ab sexto casu, qui est proprius latinus: nam eius casu[sh]is litterarum discriminibus facilius reliquorum varietate<m> discernere poterit, quod ei habent exitus aut in A, ut hac terra, aut in E, ut hac lance, aut in I ut hac levi, aut in O, ut hoc caelo, aut in U, ut hoc versu. Igitur ad demonstrandas declinationes biceps via h<a>ec. Sed quoniam ubi analogia, [a]tria, unum quod in rebus, alterum [alterum] quod in vocibus, tertium quod in utroque, duo priora simplicia, tertium duplex, animadvertendum haec quam inter se habeant rationem. primum ea quae sunt discrimina in rebus, partim sunt quae ad orationem non attineant, partim quae pertineant. Non pertinent ut ea quae observant in aedificiis et signis faciendis ceterisque rebus artifices, e quis vocantur aliae <h>armonicae, sic item aliae nominibus aliis: sed nulla harum fit loquendo pars ad orationem. Quae pertinent, res eae sunt quae verbis dicuntur pro portione neque a similitudine quoque vocum declinatus habent, ut Iupiter Marspiter, Iovi Marti. Haec enim genere nominum et numero et casibus similia sunt inter se, quod utraque et nomina sunt et virilia sunt et singularia et casu nominandi et dandi. Alterum genus vocale est, in quo voces modo sunt pro portione similes, non res, ut biga bigae, nuptia nuptiae: neque enim in his res singularis subest una, cum dicitur biga quadriga, neque ab his vocibus quae declinata sunt, multitudinis significant quicquam:

[XII] Add. *non multa <inconcinna> in consuetudine.*

Într-adevăr, este uşor să se comită o greşeală la acele denumiri, care apar de cele mai multe ori la cazurile directe ale singularului; pentru că oameni nepricepuţi şi răspândiţi peste tot impun nume pentru lucruri; oriunde le-a venit pofta: de cele mai multe ori natura a fost corectă prin ea însăşi, în afară de cazul când cineva o va deforma din obişnuinţă. De aceea, dacă cineva a aplicat principiul analogiei mai curând la cazurile naturale decât la cele impuse, nu multe nearmonioase vor apărea în uz, iar dorinţa umană va fi corectată după natură, nu natura după dorinţa umană, fiindcă cei care ar fi vrut să urmeze denumirea, vor face contrariul. Dacă însă cineva va voi să înceapă, mai degrabă, de la singular; acest lucru va trebui să-l facă pornind de la singularul celui de-al şaselea caz, care este specific latinei: căci va putea să distingă mai uşor diversitatea celorlalte după deosebirile literelor acestui caz, pentru că ele au finalul sau în *-a*, ca *hac terra*, sau în *-e*, ca *hac lance*, sau în *-i*, ca *hac levi*, sau în *-o*, ca *hoc caelo*, sau în *-u*, ca *hoc versu*. Aşadar, pentru a descrie declinările, există aceste două căi. Dar pentru că acolo unde analogia este triplă, una – în lucruri, alta – în cuvinte, a treia – în ambele, primele două fiind simple, a treia – dublă, trebuie cercetată legătură logică între ele. Prima categorie este cea în care sunt deosebirile din lucruri, o parte sunt cele care nu se referă la vorbire, o parte cele care ţin de ea. Nu interesează precum cele de care ţin seama meşterii în construirea de clădiri şi statui şi a altor lucruri, dintre care unele sunt numite armonioase şi la fel altele cu alte nume; dar niciuna dintre ele nu devine, vorbind, parte din vorbire. Interesează acele lucruri care sunt exprimate prin cuvinte după proporţie şi nu prin asemănarea, pe care o au declinările formelor sonore, ca *Iupiter*, *Marspiter* – *Iovi*, *Marti*. De fapt, în această categorie, numele proprii sunt asemănătoare între ele şi la număr şi la cazuri, pentru că ambele sunt şi substantive, şi masculine, şi la singular, şi la nominativ, şi la dativ. O altă categorie este [după natura] cuvântului, în care numai laturile sonore sunt asemănătoare prin proporţie, nu şi lucrurile, precum *biga*, *bigae*; *nuptia*, *nuptiae*: la niciunul dintre aceste lucruri nu stă la bază singularul, de vreme ce se zice *biga*, *quadriga*; niciunul dintre aceste cuvinte, care au fost declinate, nu indică pluralul:

ideo quod omnia multitudinis quae declinantur ab uno, ut a merula merulae, sunt eius modi, ut singulari subiunga<n>tur, sic merulae duae, catulae tres, faculae quattuor. Quare cum idem non possit subiungi, † cum dicimus bigae unae[XIII], quadrigae duae, nuptiae tres, sed pro eo unae bigae, binae quadrigae, trinae nuptiae, apparet non esse a biga et quadriga [et] bigae et quadrigae, sed ut est huius ordinis una[e] duae tres princip<i>um una, sic in hoc ordine altero unae binae trinae principium est unae. Tertium genus est illud duplex quod dixi, in quo et res et voces similiter pro portione dicuntur ut bonus malus, boni mali, de quorum analogia et Aristophanes et alii scripserunt. Etenim haec denique perfecta ut in oratione, illae duae simplices inchoatae analogiae, de quibus tamen separatim dicam, quod his quoque utimur in loquendo. Sed prius de perfecta, in qua et res et voces quadam similitudine continentur, cuius genera sunt tria: unum vernaculum ac domi natum, alterum adventicium, tertium nothum ex peregrino hic natum. Vernaculum est ut sutor et pistor, sutori pistori; adventicium est ut Hectores Nestores, Hectoras Nestoras; tertium illud nothum ut Achilles et Peles. † de genere[XIV] multi utuntur non modo poetae, sed etiam plerique † haec primo omnes[XV] qui soluta oratione loquuntur dicebant ut qu<a>estorem praetorem, sic Hectorem Nestorem: itaque Ennius ait: „Hectoris natum de Troiano muro iactari". Accius haec in tragoediis largius a prisca consuetudine movere coepit et ad formas graecas verborum magis revocare, [et] a quo Valerius ait: „Accius Hectorem nollet facere, Hectora mallet". Quod adventicia pleraque habemus graeca, secutum ut de nothis graecanicos quoque nominatus plurimos haberemus. Itaque ut hic alia graeca, alia graecanica, sic analogiae, e quis quae hic not<h>ae fiunt declinationes, de his aliae sunt priscae, ut Ba<e>chidēs et Chrysidēs, aliae iuniores, ut Chrysidĕs et Ba<c>chidēs, aliae recentes, ut Chrysidas et Ba<c>chidas;

[XIII] Add. *subiungi, quod <non> dicimus biga una.*
[XIV] Add. *de <his primo> genere.*
[XV] Add. *etiam plerique omnes.*

din motivul că toate pluralele fie că sunt flexionate de la singular ca *merula, merulae*, fie că sunt de așa fel încât sunt atașate singularului ca *merulae duae, catulae tres, faculae quattuor*. De aceea din moment ce la fel nu pot fi înlocuite, pentru că [nu] spunem *biga una, quadrigae duae, nuptiae tres*, ci *unae bigae, binae quadrigae, trinae nuptiae*, se vede bine că nu se trag din *biga* și *quadriga* [și] *bigae* și *quadrigae*, ci, după cum punctul de plecare al acestui șir *una, duae, tres* este *una*, tot așa în acest alt șir *unae, binae, trinae* este *unae*. A treia categorie este cea dublă, în care, cum am arătat, și lucrurile și cuvintele sunt spuse în mod asemănător, prin proporție, ca *bonus, malus*; *boni, mali*, despre analogia cărora au scris și Aristofan și alții. De altminteri, aceasta din urmă este perfectă în limbă, celelalte două analogii simple sunt imperfecte, despre care, totuși, voi vorbi separat, fiindcă de ele noi ne folosim în vorbire. Dar, mai întâi, despre cea perfectă, în care și lucrurile și cuvintele se bazează pe o anumită asemănare și ale cărei tipuri sunt în număr de trei: unul – indigen și chiar domestic, altul – bastard, al treilea – de împrumut, adus din afară. Indigen este precum *sutor* și *pistor, sutori, pistori*; bastard este ca *Hectores, Nestores*; *Hectoras, Nestoras*; al treilea, cel de împrumut, ca *Achille* și *Peles*. De acest prim tip se folosesc mulți, nu numai poeții, dar chiar majoritatea; toți care se exprimau printr-o vorbire neîngrijită spuneau precum *quaestorem, praetorem*, tot așa *Hectorem, Nestorem*: și, astfel, Ennius spune (fragm. tr. 93R): „*Hectoris* natum de Troiano muro iactari"[XVI]. Accius a început să le extindă pe scară largă pe acestea în tragedii, după uzul de altă dată și chiar, mai mult, să păstreze formele grecești ale cuvintelor, și despre care Valerius[12] spune: „Accius *Hectorem* nollet facere, *Hectora* mallet"[XVII]. Pentru că majoritatea cuvintelor străine le avem din limba greacă, s-a urmărit să avem din împrumuturi chiar cele mai multe nume de tip grecesc. Prin urmare, precum acesta, unele sunt grecești, altele – de tip grecesc, tot așa și analogiile, potrivit cu aceste grecizate, devin declinări cunoscute: dintre ele unele sunt vechi, de exemplu, *Bachidēs* și *Chrysidēs*, altele – mai noi, de exemplu, *Chrysidĕs* și *Bachidĕs*, celelalte recente, de exemplu, *Chrysidas* și *Bachidas*;

[XVI] Rom. „Copilul lui Hector a fost aruncat de pe zidul troian".
[XVII] Rom. „Accius nu vrea să formeze *Hectorem*, preferă *Hectora*".

cum his omnibus tribus utantur nostri, maxime qui sequontur media in loquendo, offendunt minimum, quod prima parum similia videntur esse graecis, unde sint tralata, tertia parum similia nostris.

4. Omnis analogiae fundamentum similitudo quaedam, ea, ut dixi, quae solet esse in rebus et in vocibus et in utroque; in qua harum parte cumque sit † inferendo[XVIII] et cuius modi, videndum. Nam, ut dixi, neque rerum neque vocis similitudo[XIX] † ad has duplicis quae in loquendo qu<a>erimus separatim satis est, quod utraque parte opus est simili analogias verborum exprimendas: quas ad loquendum ut perducas accedere debet usus. Alia enim ratio qua facias vestimentum, alia quemadmodum utare vestimento. Usui<s> species videntur esse tres: una consuetudinis veteris, altera consuetudinis huius, tertia neutra. Vetera, ut cascus casci, surus suri; huius consuetudinis, ut albus caldus, albo caldo; neutrae, ut scala scalam, falera faleram. Ad quas accedere potest quarta mixta, ut amicitia inimicitia, amicitiam inimicitiam. Prima est qua usi antiqui et nos reliquimus, secunda qua nunc utimur, tertia qua utuntur poetae. Analogia[e] non item ea definienda quae derigitur ad naturam verborum atque illa quae ad usum loquendi. Nam prior definienda sic: analogia est verborum similium declinatio similis, posterior sic: analogia est verborum similium declinatio similis non repugnante consuetudine co<m>muni. Ad quam harum duarum ad extremum additum erit hoc „ex quadam parte", poetica analogia erit definita. Harum primam sequi debet populus, secundam omnes singuli e populo, tertiam poetae. Haec diligentius quam apertius dicta esse arbitror, sed non obscurius quam de re simili definitiones grammaticorum sunt, ut Aristeae, Aristodemi, Aristocli, item aliorum, quorum obscuritates eo minus reprehendendae, quod pleraeque definitiones re incognita propter summam brevi tatem non facile perspiciuntur, nisi articulatim sunt explicata<e>. Quare magis apparebit, si erit aperte de singulis partibus, quid dicatur verbum, quid similitudo verbi, quid declinatio, quid similitudo declinationis non repugnante consuetudine co<m>muni, quid ex quadam parte.

[XVIII] Add. *in qua<m> harum parte<m> quoque sit inferendum.*
[XIX] Add. *post ad has duplicis quas.*

de vreme ce ai noştri le folosesc pe toate aceste trei, tocmai cei care utilizează calea de mijloc în vorbire greşesc foarte puţin, fiindcă primele par a fi prea puţin asemănătoare cu cele greceşti, de unde au fost transferate, cele din a treia categorie sunt prea puţin asemănătoare cu ale noastre[13].

4. După cum am spus, asemănarea este temelia oricărei analogii, aceea care există, de obicei, în lucruri şi în cuvinte şi în ambele, iar, atunci când există într-o anumită parte, trebuie văzut şi în ce mod trebuie introdusă. Într-adevăr, aşa cum am arătat, asemănarea, nici a lucrurilor, nici a formei sonore, nu este suficientă pentru acest dublu aspect, pe care îl urmărim separat în vorbire, fiindcă din ambele părţi este necesară asemănarea în analogiile cuvintelor, care trebuie să existe, ca să ajungă în vorbire, trebuie să se recurgă la uz, căci una este regula după care faci îmbrăcămintea, alta – în ce fel te foloseşti de îmbrăcăminte. Se pare că există trei tipuri de uz: unul – al uzului vechi, altul – al uzului prezent, al treilea – oricare dintre ele. Cele vechi, de exemplu, *cascus*, *casci*; *surus*, *suri*; cele ale uzului prezent, de exemplu, *albus*, *caldus*; *albo*, *caldo*; cele neutre, de exemplu, *scala*, *scalam*; *falera*, *faleram*. La ele s-ar putea adăuga un al patrulea tip mixt, de exemplu, *amicitia*, *inimicitia*; *amicitiam*, *inimicitiam*. Primul este cel pe care anticii l-au utilizat şi noi l-am păstrat, al doilea – cel pe care noi îl utilizăm acum, al treilea – cel de care se folosesc poeţii. Analogia nu trebuie să fie definită identic: cea care se conformează naturii cuvintelor cu cea care se conformează uzului vorbirii. De fapt, cea dintâi trebuie să fie definită astfel: analogia este flexiunea asemănătoare a cuvintelor asemănătoare, cea din urmă astfel: analogia este flexiunea asemănătoare a cuvintelor asemănătoare, care nu se împotriveşte uzului comun. Dintre aceste două, cea la care, la sfârşit, va fi adăugat „într-o anumită parte", va fi definită analogie poetică. Poporul ar trebui să o urmeze pe prima dintre acestea, toţi, fiecare în parte – pe a doua, poeţii – pe a treia. Cred că acestea au fost spuse mai curând cu atenţie, decât mai clar, dar nu mai neclar decât sunt definiţiile gramaticale cu privire la un subiect similar, precum cele ale lui Aristeas, Aristodemus, Aristocles, tot aşa şi cele ale altora, ale căror neclarităţi cu atât mai puţin trebuie să fie criticate, cu cât cele mai multe definiţii despre un lucru necunoscut nu sunt observate uşor din cauza conciziei foarte mari şi nici nu au fost explicate punct cu punct. De aceea, ca să fie clar, se va arăta, mai degrabă, despre fiecare parte: ce se numeşte cuvânt, ce este asemănarea cuvântului, ce este flexiunea, ce este asemănarea flexiunii, care nu se împotriveşte uzului comun, ce înseamnă „într-o anumită parte"?

Verbum dico orationis [vocabulis] partem, quae sit indivisa et minima, si declinationem naturalem habeat, simile[m] verbum verbo tum quo[nia]m et re[m] quam significat et voce[m] qua significat e[s]t in figurae transitu declinationis parile. Declinatio est, cum ex verbo in verbum aut ex verbi discrimine, ut transeat mens, vocis commutatio fit aliqua. Similitudo declinationis, cum item ex aliqua figura in figuram transit, ut id transit, cum quo confertur. Adiectum est „non repugnante consuetudine co<m>muni", quod quaedam verba contra usum veterem inclinata patietur, ut passa Hortensium dicere pro [hac si] cervices cervix, quaedam non, ut si dicas pro fauces faux. Ubi additur „ex quadam parte", significat non esse in consuetudine in his verbis omnis partis, ut declinatum am[ab]o vivo, amor vivor.

5. Quid videretur analogia in oratione et quas haberet species et quae de his sequenda videretur, ut brevi potui informavi; nunc, in quibus non debeat esse ac proinde ac debeat soleat qu<a>eri, dicam. Ea fere sunt quattuor genera: primum in id genus verbis quae non declinantur analogia non debet qu<a>eri, ut in his nequam mox vix. De his magis in alio quam in alio erratur verbo. Dant enim non habere casus mox et vix, nequam habere, quod dicamus hic nequam et huius nequam et huic nequam. Cum enim dicimus hic nequam et huius nequam, tum hominis eius, que<m> volumus ostendere esse nequam, dicimus casus, et ei proponimus tum hic [non], cuius putamus nequitiam. Quod vocabulum factum ut ex non et volo nolo sic ex ne et quicquam item media extrita syllaba coactum est nequam. Itaque ut eum quem putamus esse non hili dicimus [a]n<i>hili, sic in quo putamus esse ne quicquam, dicimus nequam. Secundo, si unum solum habent casum in voce, quod non declinetur, ut litterae omnes. Tertio si singularis est vocabuli series neque habet cum qua comparari possit, ut esse putant caput capiti capitis capite. Quartum, si ea vocabula quattuor quae conferuntur inter se rationem <non> habent quam oportet, ut socer socrus, soceros socerum.

Eu numesc cuvânt o parte a vorbirii, care ar fi indivizibilă şi minimă; dacă are flexiune naturală, un cuvânt este asemănător cu un alt cuvânt, atunci când şi lucrul, pe care îl indică şi forma sonoră, prin care se desemnează, sunt asemănătoare în procesul de flexiune a formelor. Flexiune înseamnă orice schimbare a laturii sonore atunci când se trece de la o formă verbală la alta sau de la deosebirea cuvântului, în funcţie de parcursul gândirii. Asemănare a flexiunii [este] atunci când o formă trece la o altă formă, tot aşa cum trece cea cu care este comparată. S-a adăugat „care nu se împotriveşte uzului comun", pentru că el permite ca unele cuvinte, împotriva uzului vechi, să fie declinate; după cum şi-a permis Hortensius să spună pentru *cervices*, *cervix*, dar unele nu, precum ai spune *faux*, în loc de *fauces*. Când se adăugă „într-o anumită parte", aceasta înseamnă că nu toate formele se găsesc în uz la aceste cuvinte, cum s-a flexionat de la *amo*, *vivo*, *amor*, *vivor*.

5. Ce se pare că este analogia în limbă şi de ce tipuri este şi care anume dintre ele se vede că ar trebui urmărite, am scris pe scurt cum am putut. Acum, voi arăta în care nu ar trebui să fie şi apoi chiar cea în care nu ar trebui să se obişnuiască să fie căutată. Sunt cam acestea patru categorii: în primul rând, analogia nu trebuie să fie căutată în cea în care cuvintele nu flexionează, ca în acestea *nequam*, *mox*, *vix*. Cât priveşte aceste cuvinte se greşeşte mai mult la primul cuvânt decât la altul. Căci admit că nu au cazuri *mox* şi *vix*, *nequam* are [cazuri], fiindcă noi am putea spune *hic nequam* şi *huius nequam* şi *huic nequam*. Într-adevăr, când spunem *hic nequam* şi *huius nequam*, atunci vrem să indicăm pe cel care este un om de nimic, şi atunci îi antepunem pe *hic*, la cel a cărui ticăloşie o judecăm. Aşa precum cuvântul *nolo* a fost format din *non* şi *volo*, tot aşa a fost reunit *nequam* din *ne* şi *quicquam*, silaba de mijloc fiind elidată. Aşadar, după cum pe cel pe care îl considerăm a fi de foarte mică valoare (*nihil*) că este din *non* şi *hili*, tot aşa spunem om de nimic (*nequam*), despre care credem că este format din *ne* şi *quicquam*. În al doilea rând, la cuvinte care au numai un singur caz, nu flexionează, precum sunt toate numele literelor din alfabet. În al treilea rând, la cuvinte cu o singură paradigmă pentru cuvânt, şi nici nu are cum să poată fi comparată cu alta, aşa cum se crede că este *caput*, *capiti*, *capitis*, *capite*. În al patrulea rând, la cele patru cuvinte, care comparate între ele, <nu> au regula, care li s-ar cuveni, precum *socer*, *socrus*, *soceros*, *socerus*.

6. Contra in quibus debeat qu<a>eri analogia, fere totidem gradus debent esse coniuncti: primum ut sint [t]res, secundum ut earum sit usus, tertium uti hae res vocabula habeant, quartum ut habeant declinatus naturalis. De primo gradu, quod natura subest et multitudinis et singularis, dicimus hi asses hosce asses, hic as hunc assem; contra quod in numeris finitis multitudinis natura singularis non est, dicitur hi duo et hi tres, his duobus et his tribus. Secundo gradu si est natura neque est usus, id genus ut sit discriminandum, ut fit in faba et id genus, quae item et ex parte et universa nominamus: non enim opu<s> fuit ut in servis ***

6. Dimpotrivă, aproape tot atâtea categorii trebuie să fie constituite, la acele în care ar trebui căutată analogia: în primul rând, să fie lucruri, în al doilea rând, să existe în uz, în al treilea rând, aceste lucruri, care sunt utilizate, să aibă nume, în al patrulea rând, să aibă flexiuni naturale. Cât priveşte prima categorie, pentru că are la bază şi natura pluralului, şi a singularului, noi zicem *hi asses*, *hos asses*, *hic as*, *hunc assem*; dimpotrivă, pentru că, în numerele exacte ale pluralului, nu există o însuşire a singularului, se spune *hi duo* şi *hi tres*, *his duobus* şi *his tribus*. Cu privire la a doua categorie, dacă ea există după natură, dar nu se află în uz, această categorie trebuie să fie separată; aşa cum se întâmplă la *faba* şi la această categorie, pe care noi la fel o numim şi de la o parte şi de la întreg: căci nu a fost nevoie, după cum s-a făcut la sclavi ***...

Note și comentarii

[1] În cartea a X-a a tratatului, Varro recunoaşte că a făcut un mare efort personal: a consultat operele predecesorilor, dar le-a regândit doctrinele, a examinat mai cu seamă terminologia, pentru ca sistemul morfologic să corespundă mai curând unei analize a faptelor lingvistice decât unei teorii preconcepute.

[2] *Suis* este persoana a II-a de la *suo*, *-ĕre* (*a coase*), iar *suis* este forma de genitiv singular de la *sus*, *-ĭs* (*porc*, *scroafă*)/adjectivul posesiv *suus*, *-a*, *-um* (dativ-ablativ).

[3] Dionysius din Sidon, Parméniscus, Aristoclés, care ripostează anomaliştilor, precizând principiul analogiei, stabilesc, totuşi, unele deosebiri în cazurile de analogie şi le recunosc. Varro surprinde acest fapt, de altfel ca şi altele, care arată că adepţii analogiei nu aveau o atitudine total ostilă şi propuneau o argumentare, în general, mai conciliantă. Unica menţiune cu privire la aceste personalităţi este cea cu privire la Parméniscus, care este notat şi de Plinius (NH 18, 312), printre alţi astronomi.

[4] Varro demonstrează că *declinatio extrinsecus* (derivarea) poate fi, de asemenea, de două feluri, ca şi celelalte tipuri de flexiuni.

[5] E lesne de observat că Varro clasifică cuvintele în părţi de vorbire în funcţie de două categorii gramaticale, cazul şi timpul, care, după părerea sa, „maxime discernant analogias".

[6] Valorile semantice ale conjunctivului au interferat, pe un anumit sector, cu cele specifice imperativului: este vorba de conjunctivul *iusiv*, *hortativ* şi *prohibitiv*, tot atâtea variante actualizate ale semantismului volitiv al conjunctivului, dar, într-o anumită măsură, şi de valoarea deziderativă a conjunctivului; în funcţie de context, toate aceste valori particulare ale conjunctivului erau comutabile cu valoarea lui fundamentală (practic, unică a imperativului, aceea de a exprima o poruncă sau o rugăminte fermă).

[7] Cuvânt creat de Varro are sensul de *jumătate de as*.

[8] Tabloul cifrelor prezintă linii orizontale care se potrivesc cazurilor, liniile verticale corespund genurilor gramaticale, iar diversele numere oferă între ele proporţii care trebuie să se regăsească în raporturile flexionare.

[9] Existau în Grecia două şcoli muzicale. Unii – pitagorei – defineau intervalele pe baza raporturilor dintre lungimile a două corzi ce produceau sunetele respective. Astfel, o cvartă era definită prin raportul ¾. Cealaltă şcoală a *muzicienilor* socotea intervalul ca fiind compus din mai multe tonuri

şi semitonuri, pe care le stabileau experimental: cvarta era, astfel, compusă din două tonuri şi un semiton. Ei se străduiau chiar să divizeze şi semitonul în sferturi de ton, ceea ce punea la grea încercare urechile.

[10] În timp ce un studiu superficial al flexiunii verbale se poate referi doar la cele trei timpuri (Varro, VIII, 8), Varro consideră că această distincţie nu corespunde spiritului limbii, opoziţia fundamentală trebuind stabilită între *infectum* şi *perfectum*.

[11] Varro recunoaşte, în aceste rânduri, că filosoful grec Chrysip, ale cărui învăţături l-au inspirat pe Crates din Mallos, face o concesie în favoarea principiului analogiei.

[12] Enciclopedistul latin se referea la Valèrius Soranus, poet şi gramatic, contemporan cu Aelius Stilo.

[13] Autorul arată că, în acea epocă, s-a iscat şi o controversă între filologi: unii erau adepţii aşa-numitei *declinationes priscae*, alţii – *declinationes iuniores*; în fond, o dispută între antici şi moderni.

Tabel cronologic

116 a. Chr.	– M. Terentius Varro se naşte într-o familie plebeiană, bogată şi influentă din Reate.
Studii	– la Roma îl are ca profesor pe L. Aelius Stilo; frecventează „Colegiul poeţilor", condus de Accius; – la Atena urmează cursurile lui Antiochos din Ascalon, Phaidros, Zenon.
Funcţii publice	
78-77 a. Chr.	– cvestor, îl însoţeşte pe C. Cosconius în timpul campaniilor din Illyria;
76-72 a. Chr.	– legatus[1] şi procvestor alături de Pompei, în campania din Spania, împotriva lui Sertorius;
70 a. Chr.	– edil, tribun al plebei, praetor;
67 a. Chr.	– legatus al lui Pompei, în timpul războiului contra piraţilor;
59 a. Chr.	– membru al comisiei *vigintivir*-ilor[2];
50/49 a. Chr.	– legatus al lui Pompei, în Spania, împotriva lui Iulius Cesar;
47 a. Chr.	– şef al Bibliotecii publice din Roma;
43 a. Chr.	– cel de-al doilea triumvirat, în timpul căruia va pleca la Roma.
27 a. Chr.	– M. Terentius Varro moare la Roma şi e înmormântat, conform testamentului, după obiceiul pitagoreilor, în frunze de mirt, măslin şi plop negru.

[1] Lat. *legatus* desemna înaltul magistrat civil şi militar, în afara Italiei. Un loc de seamă printre categoriile acestora îl deţineau *legatus legationis* – comandantul unei legiuni, şi *legatus provinciae* – guvernatorul unei provincii.

[2] *Vigintiviri*(i) erau numiţi cei 20 de comisari însărcinaţi să împartă pământurile din Campania, în timpul legii agrare a lui Caesar.

Opera

77 a. Chr. – *Ephemeris navalis* („Jurnal naval") pentru Pompeius;

56-55 a. Chr. – primele 25 de cărți din *Antiquitates*, care se referă la antichitățile și lucrurile umane (*Antiquitates rerum humanarum*);

48-45 a. Chr. – *De lingua Latina* („Despre limba latină");

47-46 a. Chr. – celelalte 16 cărți din *Antiquitates*, care se referă la antichitățile și lucrurile divine (*Antiquitates rerum divinarum*);

47 a. Chr. – *De poetis* („Despre poeți");

44 a. Chr. – *De gente populi Romani* („Despre neamul poporului roman");

37-35 a. Chr. – *De re rustica* („Despre agricultură"), în 3 cărți;

31 a. Chr. – *Disciplinarum libri* („Cărți ale disciplinelor"), în 9 cărți;

Aprecieri în posteritate

– *vir Romanorum eruditissimus* („cel mai învățat dintre romani" – M. Fabius Quintilian);

– *vir doctissimus undecumque* („cel mai informat în toate domeniile" – Terentianus Maurus);

– *homo polygraphotatos* („omul cu cele mai multe scrieri" – M. Tullius Cicero);

– cel mai fecund scriitor din antichitate (Gaston Boissier);

– unicul izvor în ce privește istoria teatrului roman, a instituțiilor politice și religioase (Lucia Wald);

– gramatic, poet satiric, om de acțiune, savant (Pierre Grimal);

– părintele sau inventatorul literaturii de erudiție, de enciclopedism didascalic (Eugen Cizek);

– primul autor din lingvistica latină; un cercetător polivalent (Robert H. Robins);

– primul mare sistematizator al tradiției culturale romane, pe plan instituțional, lingvistic și istorico-literar.

Glosar de termeni lingvistici

Accusativus casus	cazul acuzativ;
Aequabilitas, -atis	regularitate, uniformitate;
Analogia, -ae	analogie, asemănare, simetrie;
Anomalia, -ae	anomalie, neregularitate;
Ars, -tis	procedeu, metodă, știință, artă;
Ars dicendi	arta de a vorbi;
Ars grammatica	gramatica;
Articulus, -i	pronume;
Casualis	care are sau cere diferite cazuri;
Casus obliques	cazuri oblice (în flexiune);
Sextus casus	cazul ablativ;
Collatio, -onis	grad de comparație;
Collatione rationis	prin analogie;
Consuetudo, -inis	uz;
Declinatio, -onis	schimbare în cuvânt prin declinare, conjugare, derivare;
Declinatus, -us	formare a cuvintelor prin derivare;
Declino, -are	a schimba cuvintele prin flexiune (a declina, a conjuga, a deriva);
Discrimen, -inis	diferență, deosebire;
Disparilitas, -atis	iregularitate;
Dissimilitudo, -inis	neasemănare, diferență;
Femina, ae	genul feminin;
Finitus, -a, -um	definit, determinat, hotărât, limitat;
Futurum, -i	timpul viitor;
Genus, -eris	gen gramatical, mod;
Impositio, -onis	impunerea numelui unui lucru, denominare;
Inaequabilitas, -tis	anomalie, neregularitate;
Inaequalitas, -atis	anomalie;
Inchoatus, -a, -um	imperfect;

Infectus, -a, -um	neterminat, neîncheiat (verbe la prezent, trecut, viitor);
Infectum, -i	(opus lui *perfectum*) imperfect;
Infinitus, -a, -um	nedeterminat, nelimitat, infinit;
Infinitus articulus	pronume nehotărât;
Loquendo	în vorbire, în limbaj;
Muliebre genus	genul feminin;
Multitudo, -inis	numărul plural;
Neutrum genus	genul neutru;
Nomen, -inis	nume propriu, substantiv;
Nomen et vocabulum	nume propriu și nume comun;
Nominativus casus	cazul nominativ;
Nominatus, us	nume, apelativ;
Oratio, -onis	vorbire, limbă, limbaj, enunț;
Participium, -i	participiu;
Patricius casus	cazul genitiv;
Perfectum, -i	perfect (aspect/timp trecut);
Persona, -ae	persoana;
Praesens tempus	timpul prezent;
Praeteritum aut	perfect;
praeteritum tempus	timpul trecut;
Pronomen, -minis	pronume;
Proportio, -onis	(calc din limba greacă) raport, analogie;
Provocabulum, -i (pro vocabulo)	pronume;
Sermo, -onis	vorbire, limbă, idiom;
Significatio, -onis	semnificație, sens;
Simile, -is	asemănare, lucru asemănător;
Similitudo, -inis	asemănare, similitudine; analogie, comparație;
Singularis numerus	numărul singular;
Tempus, -oris	timp al verbului;
Transitus, -us	flexiune (declinare, conjugare);
Usus, -us	uz;
Verbum, -i	verb, cuvânt;

Virile genus	genul masculin;
Vocabulum, -i	nume, substantiv;
Vocabula et verba	nume și verbe.

Glosar de nume proprii[1]

I. Antroponime

Accius nume de familie: *L. Accius* – poet tragic roman (170-100 a. Chr.);

Achilles fiul lui Peleu şi al zeiţei Thetis, conducătorul mirmidonilor în războiul troian, cel mai viteaz erou al grecilor;

Aelius nume de familie plebeian;

Aemilius nume vestit de familie romană;

Albius nume gentilic: *Albius Tibullus* – poet elegiac, contemporan cu Horatius;

Alcaeus Alceu din Mitilene – poet liric grec din sec. al VI-lea a. Chr.;

Alexander nume de bărbat: *Alexander Magnus* – Alexandru cel Mare;

Alfena*

Apelles celebru pictor grec din vremea lui Alexandru cel Mare;

Aquilius nume gentilic roman;

Arbernus*

Argos numele (constructorului) corabiei, cu care argonauţii şi Iason pornesc în căutarea Lânii de aur;

Arimma*

Aristarchus Aristarh din Samothrace – vestit critic alexandrin, care a revizuit poemele homerice (216/220-144/143 a. Chr.); Aristarh din Samos – matematician şi astronom (310-230 a. Chr.);

Aristeas poet din Proconnese în Propontida, din sec. al VII-lea a. Chr.;

---

[1] Semnul * marchează numele proprii fie create de M. Terentius Varro, fie au o unică atestare la scriitorul latin.

personaj pe jumătate mitic şi pe jumătate istoric, care a murit într-un atelier de făcut postav;

Aristocles gramatic grec din sec. al IV-lea a. Chr.;

Aristodeme unul din Heraclizi, fiul lui Aristomachos, care era strănepotul lui Heracles;

Aristophanes Aristofan – cel mai vestit autor grec de comedii (452-388 a. Chr.);
Aristofan din Bizanţ – gramatic grec din anii 257-180 a. Chr.;

Artemidorus geograf din Efes, citat de Plinius;

Atinius nume gentilic roman;

Atrius nume gentilic roman;

Bacchis nume de femeie;

Bacchides titlul unei comedii a lui Plautus;

Baebius nume gentilic roman;

Caecilius nume gentilic roman;

Caecina numele unei ramuri a familiei Licinia;

Caelius nume de familie roman;

Carrinas numele unui retor vestit, om politic, citat de Juvenal;

Cascellius jurisconsul celebru, citat de Horatius şi Plinius;

Catinia*

Cato cognomen al familiei Porcia: M. Porcius Cato – vestit censor (234-149 a. Chr.);

Chrysides Chrysis – personajul unor comedii, citat de Terentius;

Chrysippus Chrysip din Soloi – elev al lui Zenon, filosof stoic (281/278-208/205 a. Chr.);

Cicero cognomen al familiei Tullia căreia aparţinea M. Tullius Cicero, marele orator roman (106-43 a. Chr.);

Crates vestit filosof al Academiei (365-285 a. Chr.);

Crates din Mallos vestit gramatic, filosof stoic (220-140 a. Chr.);

Decimus prenume roman;

Diespiter Iupiter;

Diomedes rege al Traciei, fiul zeului Ares şi al Pirenei, care avea obiceiul să îi lase devoraţi de iepele sale pe străinii care

ajungeau pe ţărmurile Traciei;
erou din Etolia, care a luat parte la războiul împotriva Troiei; era fiul lui Tideu şi al Deipilei, una din fiicele lui Adrast şi, în această calitate, a participat la expediţia epigonilor împotriva Tebei;

Diona una din zeiţele primei generaţii divine: era considerată când o fiică a lui Uranos şi a Gaiei şi sora lui Tethys, Rhea şi Themis etc., când una din Oceanide, fiica lui Oceanos şi a zeiţei Atlas;

Dionysius Sidonius stoic, contemporan cu Cicero;

Diores numele unui luptător;

Ennia*

Ennius Quintus Ennius – mare poet din epoca preclasică (239-169 a. Chr.), autor al epopeei *Annales*, în 18 cărţi, şi a multor tragedii, comedii, satire, poezii filosofice; a introdus hexametrul în poezia latină;

Faustinus unul din însoţitorii lui Evandru, din timpul emigrării sale în Italia; era fratele unui alt însoţitor al lui Evandru, Faustulus: în timp ce Faustulus era păstorul lui Amulius, căruia îi păzea turmele pe Colina Palatină, Faustinus le păştea pe cele ale lui Numitor, pe Colina Aventină, amândoi trăind în vremea când troienii din Lavinium s-au instalat la Alba Longa;

Gallus gal, om de neam galic;
preot al Cibelei;
cognomen roman: C. Cornelius Gallus – poet roman şi prieten al lui Vergilius;

Geryon gigant cu trei capete şi trei corpuri până la şolduri; era fiul lui Chrysaor, „omul cu sabia de aur", cel născut din Gorgona şi Poseidon şi al Callirhoei, fiica lui Oceanos;

Hector fiul lui Priam şi al Hecubei, apărătorul Troiei, ucis de Achile;

Hecuba soţia lui Priam, mamă a 19 fii, între care Hector şi Paris, după cucerirea Troiei sclavă a lui Ulise,

metamorfozată – după ce răzbună groaznic uciderea ultimului ei fiu, Polydorus, de către tracul Polymestor – în cățea;

Helena fiica lui Iupiter și a Ledei, soră a lui Castor, Polux și a Clitemnestrei, vestită pentru frumusețea ei, răpită în tinerețe de Teseu și eliberată de frații ei, soție a lui Menelau, regele Spartei, și răpită din Troia de către Paris, ceea ce a căuzat războiul troian;
numele unei stele, periculoase pentru navigator;

Heraclides descendent din Hercule;
numele mai multor persoane;

Hercules erou grec, fiul lui Iupiter și al Alcmenei, vestit pentru forța și curajul cu care, urmărit de ura Iunonei, a ieșit învingător din cele 12 încercări, impuse de Euristeu;

Hortensius vestit orator și rival al lui Cicero (114-50 a. Chr.), care îi dedică o lucrare, azi pierdută, ce-i poartă numele, „Hortensius";

Ilia sau *Rhea Silvia* – fiica lui Numitor, mama lui Romulus și Remus;

Ilios numele poetic al Troiei, troian;

Iupiter zeul roman asimilat lui Zeus; era marele zeu prin excelență al Panteonului roman; apărea drept divinitate a cerului, a luminii diurne, a vremii, precum și a trăsnetului și a tunetului;

Lar spiritul bun al strămoșului întemeietor, care apără familia urmașilor săi; căminul, ogorul, via, cetatea etc., reprezentat printr-o statuetă în atriu, căruia i se aduceau ofrande la zile importante;

Latonia fiica Latonei, iubită de Iupiter și mamă a lui Apollo și a Dianei;

Lesas*

Lua o străveche divinitate romană, asociată lui Saturn; se pare, a fost o divinitate a „ciumei" sau, mai general, o „murdărie" magică, de care se dorea să fie copleșiți inamicii;

Lucia*

Lucilius nume de familie romană căreia îi aparținea Caius Lucilius din Suessa Aurunca, cunoscut poet satiric (160-103/102 a. Chr.), și Quintus Lucilius Balbus, filosof stoic, citat de Cicero;

Lucius prenume roman;

Lysippus Lysip din Sicyon – vestit sculptor și turnător în bronz, în timpul lui Alexandru cel Mare;

Maecenas C. Cilnius Maecenas – cavaler roman, dintr-o familie de origine etruscă, prieten intim și colaborator al lui Augustus; protector al poeților, mai ales a lui Vergilius și a lui Horatius;

Mania divinitate romană, mama larilor;
fantomă, sperietoare a copiilor;
personificarea nebuniei;

Manilius nume de familie roman: M. Manilius – poet din vremea lui Tiberius, autor al lucrării *Astronomica*;

Mani* Manii erau sufletele morților în credința romană;

Manius prenume roman;

Marca*

Marcus prenume roman;

Mars zeul războiului, tatăl lui Romulus și al poporului roman;
zeul primăverii, pentru că războiul începea odată cu sfârșitul iernii;
zeul tinereții, fiindcă războiul era obiectul de activitate al tineretului;
stella Martis – planeta Marte;

Marspiter tatăl lui Marte;

Maspiter forma pentru Marspiter, folosită de Priscian;

Maurus maur – locuitor al Mauritaniei, țară în nord-vestul Africii;

Melicertes fiul regelui teban Athamas și al soției sale Ino, care urmărită de soțul ei, se aruncă în mare cu copilul ei: în timp ce Ino a devenit Zeița Leucoteea, Melicertis a devenit zeul Palemon;

Menaechmus numele personajelor comediei omonime a lui Plautus;
Metella nume de femeie;
Metellus supranumele unei ramuri a familiei Caecilia;
Metus Teama (personificată) – divinitate, fiul lui Erebus şi al Nopţii;
Micon nume grec;
Mucia nume de femeie;
numele celei de-a treia soţii a lui Pompeius;
sărbători, în Asia Mică, în cinstea consulului Q. Mucius Scaevola;
Murmecidis*
Naevius nume latin: Gnaeus Naevius – poet epic şi dramatic (273-207 a. Chr.), autor al epopeei *Bellum Punicum*, în care cântă primul război punic, la care participase el însuşi;
Nestor fiul lui Neleu, rege în Pylos, şi al Chlorisei; vestit printre eroii de la Troia prin vorbirea şi înţelepciunea lui; a fost singurul supravieţuitor după masacrarea celorlalţi fraţi de către Heracles;
Numeria zeiţa naşterilor uşoare, citat de Varro;
zeiţa numerelor, citat de Augustus;
Numerius prenume roman;
Paris numit şi Alexandru, fiul lui Priam, regele Troiei, şi al Hecubei; se pare că el, răpind-o pe Helena, soţia regelui Menelau, a cauzat războiul troian;
Parmeniscus astronom, citat de Plinius;
Peles Peleu – regele cetăţii Ftia din Tesalia, era celebru mai ales pentru meritul de a fi tatăl lui Ahile. El era fiul lui Eac şi al lui Endeis, fiica lui Sciron;
Percelnus*
Pergamus*
Perpenna prenume;
Perpennus*
Philippus Filip al II-lea – rege al Macedoniei, în perioada 359-336 a. Chr., şi tatăl lui Alexandru cel Mare;

Philolaches personajul unei comedii a lui Plautus;
Philomedes nume de bărbat, citat de Varro;
Phronesium nume de femeie;
Plautus T. Maccius Plautus – mare autor de comedii (250/251-184 a. Chr.);
Postuma*
Postumus supranume roman, dat copiilor care s-au născut după moartea tatălui;
Priamides fiul lui Priam;
Priamus ultimul rege al Troiei, fiul cel mai mic al lui Laomedon şi soţ al Hecubei; celebru pentru faptul că, în timpul Domniei Sale, s-a desfăşurat războiul Troiei;
Protogenes Protogene din Caunos – vestit pictor grec din a doua jumătate a sec. IV-lea a. Chr.;
Quarta numele unui martir din Lyon;
Quintus prenume roman;
Remus persoană din neamul remilor (din Galia Belgică, în ţinutul dintre Marna şi Aisne);
fratele lui Romulus;
Romulus fondator legendar al Romei, fratele geamăn al lui Remus, fiul lui Marte şi al Iliei sau Rhea Silvia, descendent prin Ascanius din Aeneas;
Scipio cognomen al unei ramuri din *gens* Cornelia: P. Cornelius Scipio Africanus maior – învingătorul cartaginezilor la Zama;
Scipionarius partizan al lui Scipio, citat de Varro;
Secunda nume de femeie, citat de Varro;
Sextus prenume roman;
Sisenna L. Cornelius Sisenna – istoric roman (118-67 a. Chr.);
Spurinna cognomen roman;
Terentia soţia lui Cicero;
Terentius nume gentilic roman: P. Terentius Afer – autor de comedii (195/185-159 a. Chr.);
Tertia nume de femeie;
Theona*

Ufenas*
Valerius nume gentilic roman: Valerius Cato – gramatic și poet din vremea lui Sylla;
Vatinius nume de familie roman: P. Vatinius – partizan al lui Caesar, contra căruia a ținut un violent discurs;
Volaminia add. zeiță protectoare a nou-născuților.
Volumna

II. Toponime

Alba numele mai multor cetăți: *Alba Longa* în Latium;
Andros insulă în Ciclade;
Apulia regiune de pe coasta de sud-est a Italiei;
Caelius una din cele șapte coline ale Romei;
Capua capitala Campaniei, cetate din Campania;
Chius insulă în Marea Egee, renumită prin vinul, marmura, țesăturile, smochinele și industria ei ceramică;
Clastidium oraș în Liguria, la vest de Placentia, unde romanii au învins pe celți, în 222 a. Chr.
Cyzicius add. **Cyzicus** oraș comercial pe malul sudic al Propontidei – Marea de Marmara;
Ephesus Efes – oraș în Ionia, în Asia Mică, vestit prin templul Dianei;
Faventia oraș în Galia Cispadană (azi Faënza);
Gallia țara Galilor, pe care romanii o divizau în Gallia Cisalpina și în Gallia Transalpina;
Gallus fluviu în Frigia;
Ionia ținut pe coasta Asiei Mici între Caria și Eolia;
Lesbos insulă în Marea Egee, renumită prin viile sale, loc de naștere al lui Arion, Alceu, Sappho, Teofrast;
Nola vechi oraș în Campania, la nord-est de Neapole;
Parma oraș în Galia Cispadană, renumit prin lânurile sale;
Pergama oraș (citadela Troiei);
Pergamum oraș în Misia, capitala regatului Atalizilor; lăsat moștenire romanilor de regele Attalus al III-lea, a devenit capitala provinciei romane Asia, fiind vestit pentru templul închinat Romei și lui Augustus, precum și pentru marea sa bibliotecă;

Phryx Frige – râu în Frigia;
Puteoli oraș de pe coasta Campaniei, aproape de Neapole, cu multe ape minerale, loc de odihnă vara;
Reate oraș în țara sabină, la nord-est de Roma (azi Rieti);
Rhodos insulă și oraș în Marea Egee, cunoscut pentru școala de retori;
Roma oraș în Latium, pe stânga Tibrului, devenit capitala Italiei și a Imperiului Roman;
Tibur vechi oraș în Latium, pe râul Anio, loc de vilegiatură pentru cei bogați (azi Tivoli);
Urbinum oraș în Umbria (azi Urbino).

Bibliografie

I. Ediții critice, traduceri

M. Terenti, Varronis, *De lingua Latina*, Lipsiae in Aedibus B. G. Teubneri, MCMX.

M. Terentius, Varro, *De lingua Latina*, trad. de Roland G. Kent, *On the Latin Language*, William Heinemann, London, 1958.

M. Terentius, Varro, *De lingua Latina*, trad. de V. V. Karakulacov, *O latinscom jazâke // Voprosî teorii jazâkoznanij*, Kalinin, 1975.

II. Volume, studii, articole

Bayet, Jean, *Literatura latină*, trad. de G. Creția, Editura Univers, București, 1965.

Boissier, Gaston, *Ètude sur la vie et les ouvrages de M. T. Varron*, Librairie de L. Hachette et Cie, Paris, 1861.

Cizec, Eugen, *Istoria literaturii latine*, vol. I-II, Societatea „Adevărul" S. A., București, 1994.

Collart, Jean, *Varron grammairien latin*, Societe d'Edition, Le Belles Lettres, Paris, 1954.

Diogenes, Laertios, *Despre viețile și doctrinele filosofilor*, studiu introductiv și comentarii de prof. Aram. M. Frenkian, trad. de C. I. Balmuș, Editura Academiei Române, București, 1963.

Ernout, Alfred, *Morphologie historique du latin*, Librairie C. Rlincksieek, Paris, 1935.

Frâncu, Constantin, *Evoluția reflecțiilor privind limbajul din antichitate până la Saussure*, Casa Editorială „Demiurg", Iași, 2005.

Graur, Alexandru, Wald, Lucia, *Scurtă istorie a lingvisticii*, ed. a III-a revăz. și ad., Editura Didactică și Pedagogică, București, 1977.

Grimal, Pierre, *Literatura latină*, trad. de M. Franga și L. Franga, note suplimentare și cuvânt-înainte de L. Franga, medalion biografic Pierre Grimal de E. Cizec, Editura Teora, București, 1997.

Irimia, Dumitru, *Curs de lingvistică generală*, Editura Universității „Al. I. Cuza", Iași, 2011.
Istoria literaturii latine. De la origini până la sfârșitul Republicii, vol. I, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1964.
Marinescu-Himu, Maria, *Istoria literaturii grecești* (epoca elenistică și romană), Editura Didactică și Pedagogică, București, 1965.
Mihăescu, Haralambie, *Gramaticii latini și barbarismul* // *Buletinul Institutului de Filologie Română*, Iași, vol. VI, 1939.
Mihăescu, Haralambie, *Analogie și anomalie. Cezar și Cicero* // *Buletinul Institutului de Filologie Română*, Iași, vol. VII, 1940.
Montanelli, Indro, *Roma o istorie inedită*, trad. de G. Miciacio, Editura Artemis, București, 1995.
Popa, Viorica, *Fenomenul analogiei în limbă*, Editura Fundației Academice AXIS, Iași, 2012.
Munteanu, Doina Venera, *Evoluția terminologiei românești folosite în gramaticile latine*, Editura Sitech, Craiova, 2009.
Munteanu, Eugen, *Introducere în lingvistică*, Editura Polirom, Iași, 2005.
Robins, Robert H., *Scurtă istorie a lingvisticii*, trad. de D. L. Ilin și M. Leaț, Editura Polirom, Iași, 2003.
Wald, Lucia, *Pagini de teorie și istorie a lingvisticii*, Editura ALL, București, 1998.
Istorija Rimscoij literaturî („Istoria literaturii romane"), tom I, *Rannja Rimscaja literatura. Literatura conța Respubliki. Literatura načiala Imperii*, pod red. S. I. Sobolevskij, M. E. Grabari-Passek, F. A. Petrovscogo, Izdatel'stvo Academii Nauk, Moscva, 1959.
Karakulacov, V. V., *Voznicnovenije v nauke poneatija analoghij i ego pronicnovenija v oblast' grammatiki* („Apariția în științe a conceptului de analogie și pătrunderea lui în gramatică") // *Voprosî teorii jazâkoznanij*, Kalinin, 1975.
Rojanskij, I. D., *Antičnaja nauka* („Știința antică"), Izdatel'stvo Academii Nauk, Moscva, 1980.

III. Dicționare, enciclopedii, gramatici

Gaffiot, Félix, *Le grand Gaffiot. Dictionnaire latin-français*, Hachette-Livre, Paris, 2000.

Grimal, Pierre, *Dicționar de mitologie greacă și romană*, pref. de Ch. Picard, trad. de M. Popescu, Editura Saeculum I. O., București, 2001.
Guțu, Gheorghe, *Dicționar latin-român*, ed. a II-a, revăz. și ad., Editura Humanitas, București, 2003.
Iordănescu, Theodor, Mariana Diaconescu, Ana-Cristina Halichias, *Dicționar latin-român*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 2003.
Matei, Virgil, *Gramatica limbii latine (cu exerciții aplicative și cheia acestora)*, Editura Scripta, București, 1994.
Pârlog, Maria, *Gramatica limbii române*, ed. revăz. și ad. de G. Creția, Editura ALL, București, 1996.

IV. Surse electronice

Augustinus, Aurelius, *De civitate dei* // http://www.thelatinlibrary.com/august.html
M. Tulli, Ciceronis, *Epistolae ad Atticum* // http://www.thelatin library.com/cicero/att13.shtml
Freidenberg, O. M., *Antičinâje teorii jazâka i stilija* („Teorii antice privind limba și stilul"), Moscva, 1936 // http://rutracker.org/forum/viewtopic.php?t=3908400

În aceeaşi colecţie au apărut:

Eugeniu Coşeriu, *Omul şi limbajul său. Studii de filozofie a limbajului, teorie a limbii şi lingvistică generală*

Carmen-Gabriela Pamfil, *Timotei Cipariu – lingvist şi filolog*

Ioan Milică, *Expresivitatea argoului*

Michael Metzeltin, *Gramatică explicativă a limbilor romanice. Sintaxă şi semantică*

Dumitru Irimia, *Curs de lingvistică generală* (ediţia a III-a)

Petronela Savin, *De gustibus disputandum... Frazeologia românească privitoare la alimentaţie*

Claudia Tărnăuceanu, *Gramatica limbii latine. Morfologia cu aplicaţii pe texte juridice*

Marius-Radu Clim, *Neologismul în lexicografia românească*

Alexandru Gafton, *De la traducere la norma literară*

Eugeniu Coşeriu, *Lingvistica textului. O introducere în hermeneutica sensului*

Dinu Moscal, *Teoria câmpurilor lexicale. Cu aplicaţie la terminologia populară a formelor de relief pozitiv*

Adina Chirilă, *Limba scrierilor lui Antim Ivireanul. Fonetica. Morfologia*

Michael Metzeltin, Margit Thir, *Antropologia textului*

Antoine Meillet, *Schiţă pentru o istorie a limbii latine*

Pál Enikö, *Influenţa limbii maghiare asupra limbii române. Perioada veche*

Martin-Dietrich Glessgen, *Lingvistică romanică: domenii şi metode în lingvistica franceză şi romanică*

Sorin Guia, *Discursul religios. Structuri şi tipuri*

Teodora Ghivirigă, *Formarea terminologiei economice în limba română*

Roxana Vieru, *Studiu lingvistic asupra* ***Paliei de la Orăştie***

Dan S. Stoica, *Limbaj, discurs, comunicare. Eseuri la temă*

Arsène Darmesteter, *Viaţa cuvintelor studiată în semnificaţiile lor*

Adriana Maria Robu, ***Discursul publicitar din perspectivă pragmalingvistică***

Albert Dauzat, *Filozofia limbii*

TIPARUL EXECUTAT LA
IMPRIMERIA EDITURII UNIVERSITĂŢII
„ALEXANDRU IOAN CUZA" DIN IAŞI
700109 Iaşi, Pinului 1A, tel./fax 0232 314947
Apărut: 2016
Comanda: 185

Informaţii şi comenzi:
www.editura.uaic.ro
editura@uaic.ro

L O G O S

M. Terentius Varro este un părinte al lingvisticii europene. Opera sa *De lingua Latina,* atât cât s-a păstrat, a intrat în patrimoniul spiritual al lumii. Marile culturi occidentale au editat-o, au tradus-o şi au integrat-o în circuitul lingvistic modern. Astăzi, prin truda cutezătoare a colegei Viorica Popa, cultura română se îmbogăţeşte cu o carte de referinţă care cucereşte atât specialiştii, cât şi oamenii de rând interesaţi de studiul limbii în perspectivă istorică şi comparată.

Prof.univ.dr. Traian Diaconescu

---

9 786067 142228

Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza" Iaşi